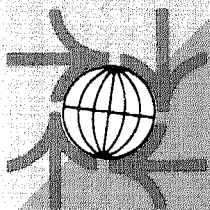

**Terugblikken op
'Canberra'
Vooruitzien
naar 'Columbus
1492-1992'.**

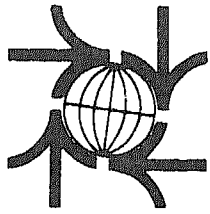

Wereld en Zending

1991.3

Terugblikken op 'Canberra'
Vooruitzien naar 'Columbus 1492-1992'.

Jaap van Slageren Corrie van der Ven	Ten geleide	1
Wiel Eggen	Vurig gewenste bekering	3
Philip Potter	Bijbelstudies over de Heilige Geest	7
Jaap van Slageren	Canberra en missionaire impulsen voor onze situatie	14
Martien Brinkman	'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping!'	23
Jan van Butselaar	Oecumene in ontbinding?	32
Magritha Jongeneel-Touw	Vrouwen in Canberra	39
Alle Hoekema	Invloed van de Golfcrisis op de Assemblée in Canberra	43
Bas de Gaay Fortman	Christendom en economische orde: de schepping als uitdaging tot herbezinning en hervorming	50
Klaus van der Grijp	Columbus 500: Oost en West - één wereld	58
Mario Coolen	Latijns-Amerika 1492-1992. Plannen voor ontmoeting met Indianen	65
Toon van Bijnen	500 jaar evangelisatie in Latijns-Afrika kroniek	78 81
	Christendom en socialisme - Het culturele erfgoed van Europa - ICCO-ontmoetingsdag - Missionaire Agenda - Missiologisch Werkverband over de Canberra-bijeenkomst	
INFEMIT	varia Verklaring van de 'INFEMIT', ingeleid door Hans Visser	89
Marnix van der Sijs	Zuid-Afrika, van geweld vergeven	103
Boekbesprekingen		107
English summaries		119

Wereld en Zending

Oecumenisch tijdschrift voor missiologie en missionaire praktijk, voor Nederland en België

redactie

uit Nederland en België

kernredactie

Dr. Jan van Lin, vz.
Dr. Piet Bouman
Drs. Jaap Kraan
Dr. Karel Steenbrink
Dr. Jaap van Slageren, eindred.
Drs. Corrie van der Ven, adj. eindred.

redactie

Toon van Bijnen
Drs. Barend Drewes
Drs. Wiel Eggen
Dr. Henny Groenen
Dr. Jan Jongeneel
Dr. Jan Joosten
Drs. Ina Koeman
Drs. Arie Kramer
Drs. Eric Manhaeghe
Drs. Marieke Milder
Drs. Hans Schravessande
Drs. Marjeet Verbeek
Drs. Jan Voshaar
Dr. Anton Wessels
Drs. Frans Wijzen

directie

Henny van Dolderen, vz.
Drs. Huib Lems, secr.
Armand Berghmans
Drs. Elianne Keulemans

Wereld en Zending verschijnt vier maal per jaar en wordt uitgegeven door

Uitgeverij Kok Kampen
Nederlandse Missieraad,
's-Hertogenbosch
Nederlandse Zendingsraad,
Amsterdam

adres redactie

Dr. J. van Slageren
Prins Hendriklaan 37
1075 BA Amsterdam
tel. 020-6717654
Voor toezending artikelen (in tweevoud) en boeken ter recensie

administratie

Voor opgave abonnement en bestelling losse nummers: uitgeverij Kok, Postbus 130, 8260 AC Kampen, tel. 05202-92414

abonnementsprijs

f 40, — / Bfrs. 745, — per jaar
Buiten Europa f 50, — / Bfrs. 930, —
Studentenabonnement f 25, — / Bfrs. 450, —
Losse nummers f 12,50 / Bfrs. 210, — (incl. porto)

copyright

Overname van artikelen alleen met toestemming van de redactie en met bronvermelding

ten geleide

Terugblikken op 'Canberra' Vooruitzien naar 'Columbus 1492-1992'

In dit nummer zijn de schijnwerpers gericht op twee gebeurtenissen. We kijken terug op de Zevende Assemblée van de Wereldraad van Kerken, in februari jl. gehouden te Canberra, Australië. Het thema van deze Assemblée was: 'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping'. Daarnaast lopen we vooruit op het herdenkingsjaar 1992: volgend jaar is het 500 jaar geleden dat Columbus voet aan Amerikaanse wal zette. Ook in de komende nummers van Wereld en Zending zal aandacht besteed worden aan deze 500 jaar.

Canberra

De auteurs van de Canberra-artikelen geven geen exact verslag van de Assemblée, maar signaleren een aantal gedachten en ontwikkelingen die belangrijk zijn voor de toekomst van missie/zending en de oecumene. Opvallend waren de gesprekken over de verhouding

tussen evangelie en cultuur. Naast deze artikelen treft u ook een tweetal bijbelstudies over de Heilige Geest van Philip Potter aan. Het is ons een genoegen iets van de inspirerende woorden van Potter aan u door te kunnen geven. Wellicht verdient een dergelijk schriftuurlijk herbronnen prioriteit in de huidige missionaire bezinning.

Columbus

In de Columbus-artikelen wordt de toon gezet voor de toespitsingen op het thema die nog zullen volgen. Hoe gaan wij het komende jaar om met de herdenking van 500 jaar evangelisatie, of, zoals Wiel Eggen schrijft in de introductie, 500 jaar wereldhegemonie? Staan wij bijvoorbeeld open voor de confronterende vragen die ons gesteld worden door de Indianen? De Columbus-artikelen sluiten aan bij het thema van de Missionaire Agenda (zie hiervoor de *Kromiek*).

We hopen dat veel MOV- en ZWO-groepen met plezier en interesse gebruik zullen maken van het geboden materiaal.

Dat het bij de herdenking van vijf eeuwen niet uitsluitend gaat over het Amerikaanse continent, laat Toon van Bijnen zien in zijn bijdrage over Angola.

In de rubriek *Varia* is een tweetal artikelen opgenomen. Hans Visser heeft een conferentie bijgewoond van evangelische zendingstheologen in Joegoslavië en bracht de in dit nummer opgenomen slotverklaring mee. Marnix van der Sijs vraagt onze aandacht voor de laatste Kairos-publicatie 'Zuid-Afrika, van geweld vergeven'.

De lezer wordt uitgenodigd te beginnen met het introductieverhaal van Wiel Eggen, waarin duidelijk wordt gemaakt dat de gebeurtenissen in Canberra en het

herdenkingsjaar 1992 veel meer met elkaar te maken hebben dan men geneigd is te denken.

Bij de voorbereiding van dit nummer waren betrokken Mario Coolen, Hennie Groenen, Klaus van der Grijp, Marieke Milder en Jozef van den Ouweland. Ook Karel Steenbrink (I.I.M.O.-Leiden) heeft een belangrijke bijdrage geleverd. Hij heeft de taak op zich genomen de rubriek *Boekbesprekingen* te verzorgen, in dit nummer en in de komende nummers.

Tot slot: bij dit nummer treft u de nieuwe Wereld en Zending-folder aan. Bij de eindredactie kunt u altijd meer folders bestellen. Graag zelfs!

Jaap van Slageren
en
Corrie van der Ven

Wiel Eggen

Vurig gewenste bekering

Een kolom van vuur en rook trok voor hen uit naar het beloofde land. Vuur en rook. De symbolen die ons het thema van dit nummer nabij brengen. Want ook de Canberra-gangers, in hun veelkleurige variëteiten, gingen als in een nieuwe doop door rookwolken heen de vergadering binnen, om het verleden achter zich te laten en de nieuwe schepping van de Geest te verwelkomen. De afgevaardigden naar deze zevende *Assemblée van de Wereldraad van Kerken* konden er niet aan voorbij: zeven, als getal van de Geest, en vuur, als de zuiverende kracht van de Geest.

De rookwolken waren aangestoken door de oorspronkelijke bewoners van Australië. Een volk dat het al vijf eeuwen durende geweld van de westerse wereldhegemonie als laatste over zich heen had voelen komen. Dit was de rook, die na die vijf eeuwen uitnodigde tot een bezinning op de situatie in de wereld. Dit was rook, die zich op datzelfde moment verbond met het rokend en ronkend oorlogsgeweld in de Golf. Maar ook met de afgebrande wouden in Brazilië, waar alleen verzengde en uitgeputte aarde achterblijft; en met steeds weer opflinkerende gevechten tussen de verdrukte groepen in Zuid-Afrika, Angola, Cambodja en zoveel andere gebieden in de wereld, waar onrecht en wapentuig zich verbinden om ellende te baren.

De rook voor de tent in Canberra riep de wereldkerk op zich te bezinnen op de stand van zaken, zo'n twee millennia na de komst van die vurige tongen, die door de eeuwen heen talloze keren tot tongen van venijn en geweld zijn geworden. Vijf eeuwen geleden trok Europa naar de rijkdommen van Azië. Allereerst langs de Afrikaanse kusten, waar in 1482 Fort Elmina en in 1491 de Kongokerk gesticht werden. In 1492 bedacht men dat

vanuit dit Afrika ook een weg naar Azië te vinden moest zijn door met de zon mee te reizen. En men vond een land dat niet in de Schriften genoemd werd, zodat zelfs Gods recht erop betwistbaar leek. Trouwens, wie was die God eigenlijk nog in die dagen, nu vijf eeuwen geleden, toen de westerse kerk zich in wrede broedertwisten stortte? Zijn die vijf eeuwen van wereldhegemonie soms ook niet vijf eeuwen van godsdienstige verdeeldheid

... als in een nieuwe doop door rookwolken heen (foto WCC)

geweest? Met bittere gevechten tussen denominaties die zich alle geroepen voelden om kerk naast kerk te verspreiden, daarbij vuur en bloed in het kielzog voerend? Zijn het niet vijf eeuwen geweest waarin de rookwalm uit steeds wreder vuurwapens het beeld van de Europeaan tekende, als ruwe krijger en handelaar, die voor het bare gewin miljoenen slaven van continent naar continent over de oceanen sleepte, terwijl hij de ondergang van de lokale gemeenschap als een soort goddelijke voorbestemming aanvaardde?

De zevende Assemblée had als thema: 'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping'. Meer dan ooit is het ons duidelijk dat een nieuwe schepping geboden is. Terwijl Europese kerken verheugd constateren dat hun werelddeel de vrijheid van godsdienst heeft herwonnen, beseffen ze ook dat zij op wereldschaal niet langer de boventoon kunnen voeren. En terecht. Niettemin zullen zij ook hun bijdrage moeten leveren, nadat zij door het vuur en de rook zijn gegaan. Canberra leek in de ogen van de westerse pers een chaos. Allerm minst een geordende consistorievergadering. Stemmen klonken door elkaar. Vooral ook stemmen uit volken die nog nooit gehoord waren. Een protestbord gaf te lezen: Dialoog is zonde. Waarop een moslim waarnemer uit Nigeria antwoordde: 'Dialoog kan zonde zijn, maar oorlog is erger'. En hij wist waarover hij sprak. Moslims uit Afrika en het Midden-Oosten. Was het niet om hun macht te breken dat vijf eeuwen geleden de zeeroute gezocht werd naar Oost-Azië, nadat er eeuwen van kruistochten aan vooraf waren gegaan? Maar geloven zij niet zoals wij in een wereld die ooit, ondanks al de spanningshaarden van nu, in vrede zal zijn zodra Gods orde hersteld is?

Vijf eeuwen na de wereldwijde machtsexplosie heeft Canberra tot een nieuw begin aanzet. Het betreft een aanzet waarin dialoog de centrale plaats moet krijgen. De symbolen van vuur en rook waren daarvoor goed gekozen. Want hoewel de Koreaanse dr. Chung, met haar oproep tot dialoog, in het begin veel protesten heeft uitgelokt, doordat zij in haar vurig pleidooi voor een bekering tot de geest van leven, Gods geest vergeleek met een vuurgodin, toch was het aansteken van het nieuwe vuur een symbool dat het gevoel van verbondenheid gaf. Sommigen mochten dan van achter de muur van oeroude definities (al dan niet omgeven door wolken van gewijde wierook) hiertegen protesteren, toch was het duidelijk dat de cultuur van de dood, waaraan het oude vuur van wapentuig en technologie zoveel had bijgedragen, thans door een nieuw vuur vervangen moest worden.

Het aansteken van nieuw vuur is een sprekend symbool niet alleen in de

Paasliturgie van veel kerken, maar ook in talloze rituelen in Azië, Afrika en Amerika. Bron van licht en warmte, maar vooral ook centrum van de levende wereld van voedsel en moederlijke zorg, kan het vuur in nieuwe handen tot belofte van verbondenheid tussen de continenten worden, nadat de vijf eeuwen van vuurwapenheerschappij herzien is. Het gaat niet aan om de vrouw tot motor van dialoog en vrede uit te roepen, of om haar nogmaals aan het symbool van het haardvuur te kluisteren, maar wel is duidelijk geworden dat de nieuwe aanzet van Canberra in belangrijke mate door de stemmen en de gebaren van vrouwen is mogelijk gemaakt. Het levende symbool van geest en vuur heeft, naar we mogen hopen, de oude wereld van het westers christendom ertoe bereid gemaakt om nu eindelijk de rook van de vredespijp tot zich te nemen, die vijf eeuwen geleden zo schaamteloos is afgewezen bij de landing op de Westindische kusten.

Dit nummer bundelt een aantal artikelen waarin de bezinning op die vijf eeuwen hegemonie geplaatst is naast beschouwingen over de Assemblée van Canberra. Bij mij kwam dit aanvankelijk over als een kunstmatige verbinding tussen twee ver uit elkaar liggende thema's. Maar het verband is allerm minst zover te zoeken, als we ons afvragen hoe voortaan, ook met de bijdrage van onze machtige kennis en technologie, een dienst bewezen kan worden aan de geest van leven. Want heeft de Geest niet minstens een vonk van trouw aan de Heer levend gehouden in onze kerken? Daaraan geloven wij toch gezamenlijk, ook al moeten we erkennen dat na de duisternis van de rookwolk en al de kruitdamp, onze ogen weer zullen moeten wennen aan het licht van dat nieuwe vuur. Ik heb hier sterk de nadruk gelegd op deze twee symbolen van vuur en rook, omdat ik ervan overtuigd ben dat een nieuwe gevoeligheid voor symbolen in de hier bepleite dialoog onontbeerlijk zal zijn.

Drs. W.M.G. Eggen (1942) is secretaris
Afrika bij de Nederlandse Missieraad.

Philip Potter

Bijbelstudies over de Heilige Geest

Bijbelse bezinning stond niet hoog op de agenda van Canberra. In de liturgische vieringen was een doorgaande bijbelse grondtoon goed te horen, maar in de plenaire zittingen en in de sectiebesprekingen kwamen bijbelstudies nauwelijks op gang. Toch is het mogelijk uit het conferentieverlag de bijbelse implicaties te ontcijferen. Belangrijke leverancier voor het bijbelse gedachtegoed blijkt de voormalige algemeen secretaris van de WCC, Philip Potter, geweest te zijn. Tijdens de vergadering van het Centraal Comité van de WCC van 1988 in Hannover, presenteerde hij vier bijbelstudies rond het thema 'Kom, Heilige Geest, vernieuw de hele schepping'. Volgens ingewijden werd sindsdien de Geest vaardig onder de stafmedewerkers van Genève en vonden ook de gedelegeerden van lidkerken aansluiting.

Zijn bezielende toespraken, die hij vanuit losse notities opbouwde, werden op de band geregistreerd maar nooit tot een publikatie verwerkt. De tapes kwamen uiteindelijk bij de redactie van Wereld en Zending terecht. Henriëtte Terpstra-Soeting luisterde de banden af en schreef een complete Engelse tekst uit, die zeker voor publikatie in aanmerking komt. Jaap van Slageren zette zich aan een samenvatting in het Nederlands. Uit de voorgedragen tekst, die de communicatieve rijkdom van een unieke homo-oecumenicus verraadt, heeft hij vooral die lijnen naar voren gehaald die getuigen van thematische consistentie.

Van de vier beschikbare bijbelstudies zijn er in dit nummer twee geplaatst, die verrassend nieuw licht werpen op de actualiteit van de oecumenische beweging en aansluiten bij onze westerse leefwereld.

Kom Heilige Geest: een zoektocht begint om stilzwijgend in daden

getuigenis af te leggen.

Lezen Jesaja 42:1-8; Evangelie van Johannes 16:7-15.

In deze passages horen we hoe en met welk doel de Geest wordt geopenbaard aan het volk van God. Er is sprake van een bondgenootschap met rechtvaardigen. Zij krijgen ruimte en krijgen werktuigen om aan het Koninkrijk van God in de geschiedenis gestalte te geven. Jesaja 42:1-4 bevat de eerste van de z.g. vier liederen van de knecht des Heren (49:1-6; 50:4-9; 52:13; 53:12). Deze bevatten de kern van de profetische boodschap van de hoofdstukken 42-53. Jes. 42 opent met de uitroep: 'Zie', met de betekenis van: let op, hier begint iets nieuws, dat hoopvol contrasteert met het voorafgaande. Er is immers sprake van een noodlottig verloop van de geschiedenis van Israël en de wereld. Het volk van God zucht in ballingschap en de schepping is aan de vernietiging prijsgegeven. Het slot van hfdst. 41 geeft vlijmscherp weer waarom het gaat zoals het gaat. De Geest van God waarmee God de wereld geschapen heeft is illusoir gebleken. 'The Ruach has worked itself out into emptiness'. Vergelijk het woord *tohoe* (leegheid) van Jes. 42:29 met Gen. 1:2: de chaos van het oerbegin heeft weer toegeslagen. Impliciet wordt zo verwezen naar onze werkelijkheid. Militaire strategieën en de ideologie van het marktmechanisme hebben een wereld geschapen die leeg is van geest en waarin een mens niet meer kan leven.

Maar nu is de profeet het er juist niet om begonnen om een in zichzelf zinloze wereldgeschiedenis te tekenen. Op een nieuwe wijze wordt de Geest gelegd op een Messiaanse gestalte, de knecht des Heren. Wie is deze knecht? Wellicht een samenvatting van heel Israël en heel de mensheid. Maar dan vooral dat deel dat platgeslagen en vernederd is in de geschiedenis: het ondanks alles horende Israël dat weet heeft van verborgen omgang met God en die Hem present stelt door Zijn wil te doen. Kernwoorden die hier klinken zijn: 'misjpat' (recht), 'torah' (wetsonderricht) en 'tzedakah' (gerechtigheid). Het woord 'misjpat' is afgeleid van het werkwoord 'sjaphat'. Dat betekent oordelen op basis van gerechtigheid om vrede te brengen, als door God bedoeld. De mens wordt van binnenuit met de Geest van God vervuld om buitenwaarts gericht te zijn om Gods wil in relatie met mens en wereld uit te voeren. Hoe hij dat doet zien we in Jes. 42. Hij legt niet het gewicht van zijn persoonlijkheid in de schaal. Hij getuigt niet met geweld (dus ook geen media-geweld). Wat hij wel doet is ogen openen en mensen vrij maken om mens voor God en medemens te zijn, verbondspartner. De profetische taak van de knecht is om vanuit deze grondhouding, zelf kwetsbaar en gebroken de last van anderen dragend, de Messiaanse tijd in te leiden.

Lezend in het Nieuwe Testament wil ik vooral wijzen op de thematische samenhang tussen Jes. 42:1-8 en Johannes 16:7-15. Wij onderkennen de

hoofdstukken 13-17 van Johannes als een bewuste compositie waartoe het werk van de Paracleet (trooster, helper, bijstand, voorspreker) het centrale thema vormt. De theoloog Serge Bulgakov typeert deze passages heel treffend als het Pinksterfeest van het Woord: De Geest is het Woord en het Woord is de Geest. Net als bij Jesaja gaat het hier om de vraag: hoe presenteert de Geest van God zich aan hen op wie de Geest is gelegd? Jezus is de eerste Paracleet. Bij Zijn heengaan belooft Hij Zijn volgelingen een andere Paracleet, die hen in staat zal stellen nog grotere dingen te doen dan Hij zelf heeft gedaan. Maar dat gaat niet zomaar. Hun zijn-in-Christus heeft normatieve gevolgen voor de manier van omgaan met de gave van de Geest.

Bij nadere lezing herinnert Joh. 16:7-15 inderdaad heel sterk aan de Jesaja-lezing. In dit verband moeten wij de verzen 8-11 lezen als een kerntekst. Het gaat hier om de Geest der waarheid (vers 13: het woord *alêtheia* heeft als grondbetekenis dat wat niet verborgen en heimelijk is). Waarheid zet aan tot overtuigen, waarheid ontsluit, brengt het verborgene aan het licht. Maar in het woord waarheid klinkt ook het Hebreeuwse woord waarachtigheid (*êmet* = amen). Het gaat om betrouwbaar zijn, vol van liefde en trouw zijn, transparant zijn voor God en zo de naaste aanzien en naast hem gaan staan. Als wij al deze noties laten meeklinken wordt de strekking van vers 8 (de wereld overtuigen van zonde en van gerechtigheid en van oordeel) ook duidelijk.

Het gaat dus om *drie zaken*. Zonde moeten we hier niet verstaan in termen van 'private religion'. Het gaat er hier niet om hoe ieder voor zich persoonlijk gezondigd heeft. Het gaat hier om de institutionele aard, het kosmisch karakter van zondig-zijn. Alles in de wereld draait om zelfhandhaving. In onze wereld vandaag heeft dit denken zich wel heel erg sterk gemaakt. Ongeremde zelfverwerkelijking en concurrentie-denken, hebben een geweldige kloof tussen arme en rijke landen veroorzaakt. Ze hebben zelfs elementaire menselijke waardesystemen ondermijnd. Het gaat dus om de vraag: zijn wij in staat en bereid om de wereld van haar huidige zonden te overtuigen? In de tweede plaats gaat het om *gerechtigheid*. Jezus heeft alle gerechtigheid vervuld. Nu Hij heengaat naar de Vader, dragen Zijn volgelingen al wat Hij belichaamd heeft verder. Het is een levend proces, waarin leven uit innerlijke overtuiging tot een manier van getuigen, betuigen wordt. Tenslotte gaat het dan ook over *oordeel*. De 'overste dezer wereld' is door Jezus geoordeeld door Zijn Kruis en Opstanding. Dit geldt ook voor zijn volgelingen. Ondanks de druk van veel persoonlijk leed (vers 20) zullen zij de objectief aanwijsbare structuren niet blijven aanvaarden.

Tenslotte nog een opmerking over de volgorde waarin de begrippen zonde, gerechtigheid en oordeel bij Johannes voorkomen. In ons oecumenisch

bezig-zijn zijn we vaak geneigd de volgorde om te keren. Wij willen graag beginnen de wereld te veranderen door onze stem te verheffen tegen alle mogelijke vormen van onrecht. Wat wij hier horen is dat we aan de andere kant moeten beginnen. Voorop de Geest die van binnenuit vrijmaakt, waarheid schenkt, transparant maakt. De Liefde van Christus drijft ons aan om langs de weg van bekering en belofte met ons eigen bestaan te anticiperen op het komende Rijk. Met de strijd voor een vernieuwde schepping als inzet, maakt de Geest ons vrij om knecht, ja zelfs knecht des Heren, te zijn en paracleet omwille van de lijdende mensheid op weg naar de uiteindelijke vrijheid. Maar als we op die lijn niet meer verder kunnen gaan en een totaal gebroken schepping ook voor onszelf het einde betekent en zelfs ons persoonlijk geloof in God daarbij leegloopt, dan is daar de Paracleet om ons weer bij te staan. Opnieuw is er dan de verwondering dat Hij zich vinden laat, hoe bitter ook onze ervaringen. Stilzwijgend gaan we dan verder. In de strijd om een nieuwe schepping wordt het zoekproces nooit onderbroken: niets immers kan ons scheiden van de liefde van God in Christus Jezus onze Heer.

Kom Heilige Geest: dat volk van God en wereld worden herschapen tot nieuw leven.

Lezen Ezechiël 37:1-14; Efeziërs 3:14-19.

Wat heeft Ezechiël er toe gebracht om het volk Israël te verstaan als een dal vol doodsbeenderen? Ezechiël leefde en profeteerde als balling met anderen aan de rivier Kebar in Babel. Daarvoor had hij als priester dienst gedaan in de tempel van Jeruzalem. Het moet rond het jaar 594 v.Chr. zijn geweest dat hij de rol van profeet op zich nam.

Ez. 1 beschrijft zijn roepingsvisioen, in 3:10-12 wordt aangegeven hoe hij met de woorden van God moet verkeren onder de ballingen. Sommigen berusten en anderen reageren opstandig op het lot dat hen getroffen heeft. Als spreker namens God tot het volk vereenzelvt hij zich zozeer met de boodschap dat hij door de wijze van zijn bestaan, als medium, zelf boodschap wordt. Zo wordt hij door God gemandateerd als *mensenkind* (Ben-Adam) (2:1): als eenling, als zelfstandig individu te midden van de velen. Hij is allereerst zelf verantwoordelijk en zo kan en mag hij de ander op diens verantwoordelijkheid aanspreken. Niemand is geëxcuseerd voor zijn huidig gedrag. En daarmee onderstreept hij de eigen persoonlijke bewustwording. Teruggeworpen op jezelf mag je niet vluchten in uiteindelijke onschuld door de fouten, die je hebt gemaakt, of je ouders, het voorgelacht aan te wrijven. God heeft hem tevens gemandateerd als *wachter* (3:16). Voortdurend moet hij paraat zijn om het volk te waarschuwen. Hij moet het volk waarschuwen voor de misleiding van gemakkelijke oplossin-

gen. De mensen moeten niet leven bij de waan van de dag. Het gaat erom dat het recht en gerechtigheid geschiedt (3:16-21). Maar zijn de mensen er wel toe in staat, gelet op de situatie waarin zij zich bevinden? Ez. 25:15 vv meldt de plotselinge dood van de vrouw van de profeet. Nu zij er niet meer is, die hem het liefste was, wordt ook lijden en dood een centraal thema in zijn prediking. De geschiedenis is geschreven met bloed. De tempel zal worden verwoest. Toch blijft de droom van de nieuwe tempel levend en heeft de dood het laatste woord niet. Hiermee wil Ezechiël persoonlijk leed niet minimaliseren. Alleen, de verantwoordelijkheid in het leven blijft voorop staan. Het ware perspectief van het leven dat de dood overwint tekent zich af in het dienstbaar zijn aan de ander (18:21). Dood en onrecht hangen bij Ezechiël dus nauw met elkaar samen. Dood-zijn is alleen maar met jezelf te maken willen hebben. Het is zoals Maarten Luther al zei: *curvatus in se* is de ergste zonde. Leven voor Gods aangezicht is openheid vinden naar de ander en de wereld toe.

Maar hiermee hebben we de kern van het betoog van de profeet nog niet geraakt. De vraag die Ezechiël stelt is deze: hoe kun je vanuit de mislukking handelen in overeenstemming met de wil van God? Hij gebruikt in dit verband twee woorden die in het Oude Testament een diepe betekenis hebben: *hart* en *geest* (36:26). Deze woorden betekenen ongeveer hetzelfde, maar vormen tegelijk een woordenpaar omdat het een niet zonder het ander gaat. Het woord 'hart' betekent menselijke intelligentie. Het drukt het menselijk vermogen uit om een situatie goed in te kunnen schatten en het drukt de beslissingsmogelijkheid uit om te handelen in dienst van de gemeenschap. Maar dat veronderstelt wel geestkracht. Zonder geest gaat het niet. De geest is de kracht die de mens moed geeft om te handelen naar innerlijke overtuiging, ook als daarmee persoonlijke belangen op het spel worden gezet. Hart en geest zijn dan ook de kenmerken die mensen tot gemeenschap, gemeenschappen tot een volk en volken tot een wereldgemeenschap samen smeden. Dit alles nu moeten we laten meeklinken als we willen peilen naar de betekenis van Ez. 37: *het dal van de doodsbeenderen*. Dit visioen mag ons bemoedigen. Maar het spreekt niet voor zich. Dat deed het ook niet voor Ezechiël. Twintig jaar van innerlijke strijd heeft hij nodig gehad om dit visioen te beleven naar wat het bedoelt te zijn. Het wil niet alleen verwijzen naar Israël in nood. Het omvat tevens de herschepping van de hele wereldwerkelijkheid. Het beeld van de doodsbeenderen slaat ook niet alleen op de situatie van dat moment en heeft al evenmin uitsluitend eschatologische betekenis. Vóór alles en met name ook heeft het actuele betekenis. De hoofdstrekking is dat wij na Hiroshima en Nagasaki, maar ook na Bergen-Belsen en Auschwitz het geloof in de levendmakende Geest niet zullen opgeven. Consequent luisteren naar de profetie van Ezechiël heeft daarom voor kerk-zijn en de oecumenische beweging verstrekk-

kende gevolgen. Hier klinkt een stem dat Gods Geest werkzaam is om het volk van God en de wereld te doen verrijzen uit het graf van de zonde. Daarbij wordt verkeerdt gedrag als het graf van de zonde bestempeld.

In het Nieuwe Testament vertolken verschillende stemmen het geheim van dood en opstanding van Jezus. Wat ons in dit verband mag bezighouden is de opvallende overeenkomst tussen Ezechiël en de brief van Paulus aan de Efeziërs. Als Paulus deze brief schrijft aan de kleine en uiterst kwetsbare kerk in Azië is hij zelf ook een balling: hij verkeert onder huisarrest in Rome. Wat Paulus in deze brief naar voren brengt heeft voortrekkers van de oecumenische beweging altijd sterk aangesproken. De eerste Assemblée van de WCC van 1948 in Amsterdam had als thema in Ef. 1:10: 'De hoop op Gods heilsplan te midden van de wanorde'. Het Griekse woord voor plan is 'oikonomia'. Het betekent economie. Ordening, planning hebben tot doel alles wat bestaat, zowel in de hemel als op de aarde, onder het gezag van Christus te brengen. Het gaat hier om een werkelijkheidsbesef, dat ook de dynamiek van het leven van die kleine gemeente bepaalt. Daarover gaat het in de hele brief. Wij beperken ons hier tot Ef. 3: 14-19.

Deze passage heeft de gemeente, de kerk, de wereldgemeenschap van christenen het volgende te zeggen. Wat de Geest ons allereerst leert is *deemoed* voor God, die de bron van alle leven is. De Geest is met ons zo present, dat wij samen met de anderen en alles wat bestaat in Hem bewegen en zijn. Vandaar ook dat Paulus vervolgens de vertaalslag maakt naar wat wij het *innerlijk* noemen en naar wat Ezechiël omschrijft als hart en geest. De psychologie heeft ons intussen geholpen om te begrijpen wat hier bedoeld is. De hevigste strijdprocessen voltrekken zich in de onderste lagen van ons bewustzijn. Al onze vooronderstellingen, meningen en ook obsesies zijn het produkt van die strijd. Heel de machtsstructuur van geweld en manipulatie heeft hier zijn wortels. Vandaar ook de noodzaak van vernieuwing van binnenuit. De Geest vernieuwt ons en maakt ons op een bijzondere manier krachtig: waarheid, gerechtigheid, vrede, geloof, heil, bevrijding en gebed schenkt Hij ons als wapen om dit dodelijke geweld te breken (Ef. 6:14 vv). Daarvan maken ook in de oecumenische beweging bijbelse vernieuwing, gebed, eredienst de kern van de zaak uit. Ook hier drijft Gods Geest ons voort om te ontdekken hoe aan de hand van Zijn Woord heil wordt gesticht in contrast tot een cultuur van geweld en manipulatie. Verder legt Paulus de betekenis van *geloof* voor ons uit. Door het geloof woont Christus in ons hart, in onze geest. De nadruk ligt hier niet op het ik, maar op u, op ons. Christus in ons mag ook geen sentimentele gevoelens wekken. Zijn aanwezigheid maakt onderlinge solidariteit mogelijk en maakt dat wij op een nieuwe wijze naar de schepping kijken. Hoe belangrijk dat samengaan is, merken wij bij de voortgang van het 'conci-

liair proces van gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping'. Bestaande vooroordelen, vermeende waarden, afgoden, doden en de noden van de mensheid waarmee wij in dit proces geconfronteerd worden, kunnen niet overwonnen worden tenzij wij door de Geest vernieuwd samengaan. Tenslotte wijst Paulus erop wat in dit verband *liefde* betekent. Liefde verwijst naar God, naar Zijn volheid en glorie. De liefde omvat alles, de gemeente, de mensen en de aarde. Maar de liefde maakt de mens niet narcistisch en schernt hem niet van onheil af. De liefde is operationeel, vindt overal haar weg. Niets blijft onaangeraakt, zelfs niet het dal van de doodsbenederen. Dus ook niet Zijn volk op aarde, herschappen en geroepen om mee te spelen in Gods heilsplan om alles en allen vol te maken van de heerlijkheid van Christus. Dat perspectief, aldus Paulus, moeten we gaande houden, omdat het meer is dan wij met ons gebed en ons geloofsbesef kunnen bevatten.

Dr. Ph.A. Potter (1921) was van 1967 tot 1972 directeur van de Commissie voor Wereldzending en Evangelisatie (CWME) van de Wereldraad van Kerken. Van 1972 tot 1984 diende hij de Wereldraad als algemeen secretaris. Samen met dr. H. Berkhof schreef hij *Key Words of the Gospel*, SCM Press, Londen 1963.

Canberra en missionaire impulsen voor onze situatie

De vraag om de relevantie van de Assemblée voor de Nederlandse context in een artikel duidelijk te maken, bracht Jaap van Slageren in verlegenheid. Canberra biedt veel informatie over de actualiteit van het wereldwijd oecumenisch proces, maar heldere gezichtspunten voor ons eigen bezig-zijn leverde het niet op. Maar zorgvuldig lopend langs de reling van het Canberra-gebeuren ziet hij wel een aantal lijnen lopen die kunnen worden doorgetrokken. Hij meent een aantal stenen verzameld te hebben waarmee anderen verder kunnen bouwen. Verhalen uit de wereldwijde context werpen een nieuw licht op het eigen bezig-zijn.

Een gebed

Ter voorbereiding op de Assemblée had de staf van WCC niets aan het toeval overgelaten. Naast een waaijer van boekjes, artikelen en papers kon iedereen beschikken over het uitvoerige bronnenmateriaal voor de secties 'Resources for sections, the theme, subthemes and issues'. Los van de vraag of iedereen het ook gelezen heeft, werd het duidelijk dat men zich niet met dit vele materiaal bij de hand liet nemen om bij het gewenste doel van de leiding uit te komen. Integendeel, het conferentie-thema 'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping' werkte als een soort explosief, dat naar alle kanten uit kon waaiëren. Dat gaf vooral ook spanning tussen top en basis en veroorzaakte een veelvoud van aberraties waar door de pers gretig op werd ingespeeld. Toch stemde deze melodie van klaagliederen niet overeen met de toon die in Canberra werd gezet. Het verzamelde publiek ging zich in toenemende mate gedragen als een volk van gebed. Een

rijke diversiteit van expressievormen kwam tot uitdrukking in de liedvormen. Ook het tekstmateriaal was van een en dezelfde strekking. Over het gegeven van Pinksteren heen werd gebeden, maar ook gejubeld vanwege de Geest die zich met de schepping inlaat en aan elk mensenkind adem geeft om met en voor zijn Schepper in een bijzondere relatie met de schepping te verkeren. De meditatieve oefeningen sloten naadloos bij dit vergezicht aan. Steeds weer gingen alle registers open om ook aan te tonen hoe de christenheid zich bezondigd heeft aan de Geest door tegen haar te zondigen. Godsdienstig imperialisme en individualisme heeft ons vervreemd van de werking van de Geest die immanent werkzaam is in heel de geschapen werkelijkheid en mensen herschept om hen op het heil van de schepping te betrekken. Het zat in de liturgische lucht dat deze Assemblée een aantal verrassingen zou opleveren waarop niemand had gerekend en waarvan de draagwijdte niet van tevoren was voorzien. De verrassende wendingen die mij persoonlijk het meest opvielen wil ik hierna summier signaleren.

Aboriginality

De manier waarop de 'aboriginals', de oorspronkelijke bewoners van Australië, zich op de Assemblée manifesteerden werd door velen aanvankelijk als storend ervaren. Misverstanden wekten vooral de gemaskerde dansen die ze opvoerden aan het begin van de openingsdienst voor de 'worship tent'. Het had er alle schijn van dat zij een van de vele protesterende groepen waren die met spandoeken en kreten de conferentie-gangers stonden te bezweren. Het gros van het publiek liep dan ook achteloos en schouderophalend aan het tafereel van de aboriginals voorbij. Maar vanaf het moment dat zij een vuur ontstaken en de rook ging opstijgen klikten steeds meer camera's in hun richting. Velen lieten zich vervolgens verleiden om door de rook de plaats van de eredienst binnen te gaan. Naderhand werd pas duidelijk dat een en ander verliep volgens een van tevoren afgesproken scenario. Maar ook tijdens de publiekelijke sessies traden ze voortdurend voor het voetlicht. Tot ergernis van velen toonde de algemeen secretaris Emilio Castro zich een warm voorstander van hun aanwezigheid. Had hij zich in de maling laten nemen? Naar het mij voorkomt was hun invloed op het conferentie-gebeuren van tweeërlei betekenis.

Allereerst afficheerden zij zich als slachtoffers van een meedogenloos imperialistisch en kolonialistisch systeem dat gevoed werd door christelijke overtuiging en dadendrang. Toen de eerste blanken tweehonderd jaar geleden Australië binnenvielen werd elke schroom ten opzichte van de eer-

ste bewoners opzij gezet met de verklaring dat het hier een 'Terra Nullius' betrof. Van de vijfhonderd aboriginal-stammen heeft een aanzienlijk aantal de voortgaande slachting niet overleefd. Beroofd van grond en heiligdommen werden de overlevenden steeds meer in de marge gedrukt. Ook door het werk van missie en zending werd dit fundamentele onrecht niet ongedaan gemaakt. Zending betekende aanvankelijk niet veel meer dan barmhartigheidswerk: overlevenden werden opgeraapt, verzameld en opgeborgen in scholen en instituten. Een systematische vervreemding van taal, cultuur en sociale achtergrond was hiervan het gevolg.

In de eerste decennia van deze eeuw werd in anglicaanse kringen een proces van inculturatie en contextualisering in gang gezet. In de huidige situatie vormt de problematiek van de aboriginals een belangrijk uitgangspunt van de Raad van Kerken. De sectie die zich daarmee bezighoudt is geheel bemenst met aboriginal-voormannen en -vrouwen. Op dit niveau is men ook in staat om met de regering in discussie te gaan over landconcessies, woonprojecten en sociale begeleiding van de aboriginals. Al deze aspecten nu die tijdens de Assemblée werden aangedragen, bleken uiteindelijk herkenning op te roepen bij verscheidene delegatieleden uit de Derde Wereldlanden. Eenzelfde kwestie speelt immers mutatis mutandis in Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en Latijnsamerikaanse landen. Was het niet het racisme uit een ver verleden, dan is het nu wel het grootkapitaal dat vandaag nog steeds en in toenemende mate mensen van hun eigendomsgronden verjaagt. Per verrassing werd hiermee de problematiek van onderdrukte volken in een nieuw daglicht gesteld. In samenhang met de problematiek van landrechten en cultureel-sociaal-godsdienselijke rechten werden de wortels van collectieve en individuele beschadiging van mensen blootgelegd.

Maar ook in ander opzicht was de bijdrage van de aboriginals essentieel voor de Assemblée. Met hun dans, hun verhalen en hun schilderijen slaagden ze erin een visie op de schepping te verbeelden die uiterst creatief bleek te werken voor de discussies in de secties. Hun omgang met de schepping, de aarde, alles wat groeit en beweegt, gewas, dier en mens, lijkt ogenschijnlijk het produkt van een droom. Maar meer nog dan van spiritualiteit getuigt deze visie van moraliteit. De mens als laatkomer is rechter en eerbied verschuldigd aan de aarde. De schepping dwingt tot eerbied, nodigt uit tot een akkoord, zodat er leefbare plekken ontstaan. Zij eist tevens genoegdoening, wanneer regels in het beheer van de aarde worden overschreden. Deze boodschap bleek grote actualiteit te bezitten voor de situatie waarin Australië zich bevindt. Als gevolg van overbegrazing van ecologisch kwetsbare steppe-gebieden, grootschalige kap van de tropische regenwouden en de uiterst giftige mijnbouwindustrie zullen rampen niet

uitblijven. Daartegenover staat de expertise en de techniek waar de aboriginals over beschikken. In hun veertigduizendjarige geschiedenis zijn ze erin geslaagd in het centrum van het continent, dat gerekend mag worden tot een van de droogste gebieden van de aarde, woestijnen tot bewoonbare gebieden te herscheppen. Intussen wordt van overheidswege met hun inzicht aan herstel van beschadigde gebieden gewerkt.

Het was deze visie die inspirerend werkte voor de conferentie. Bede om vernieuwing van de schepping impliceert meer dan alleen maar gebed en dadendrang. Heelheid van de schepping is allereerst beeld van Gods goedheid en genade. En het is deze gave van de Geest, die verplicht tot gehoorzaamheid, tot een nieuw ethisch besef, niet op basis van macht, maar ten dienste van de aarde, mens en samenleving.

Inculturatie

Het optreden van prof.dr. Chung Hyun Kyung had al evenzeer onverwachte gevolgen voor het verloop van de Assemblée. Deze Zuidkoreaanse theoloog stal de show met een wervelend betoog over het centrale thema van de Assemblée. Alvorens van wal te steken vroeg ze haar publiek de schoenen uit te trekken. 'Laten wij met de bede om de Heilige Geest voor vernieuwing van de hele schepping heilige grond betreden. Blootsvoets, leeg, vanuit onszelf willen wij een route uitzetten voor de weg van de Heilige Geest. Hoe de kracht van de Geest te verstaan? Wanneer wij niet leren luisteren naar de angstkreten van de natuur en de mens, die zo veelvuldig slachtoffer zijn geworden van misbruik, miskenning en geweld, kan de stem van de Heilige Geest niet tot ons doordringen. Heel de kreunende creatuur vormt de klaagmuur waarop de tekenen van bevrijding te zien zijn. De Geest doet zijn werk in situaties van verschrikking en dood. De Geest van de vele slachtoffers opent ogen en oren en zet aan ook mee te doen op het bevrijdende ritme van de Heilige Geest voor vrede en recht en heelheid van de hele creatuur'. Haar gedurfde verhaal leverde applaus op, maar bij vele anderen veroorzaakte het schrik en verwarring.

Van oosters-orthodoxe zijde klonken de volgende theologische bezwaren tegen de visie van Chung. Stemmen uit de geschiedenis, de cultuur en uit de natuur sporen niet met het inzicht in de werking van de Geest welke als geheim aan de kerk is toevertrouwd. De Heilige Geest kan slechts vanuit trinitarisch perspectief in haar relatie tot de schepping en de geschiedenis worden verstaan. De Geest gaat uit van de Vader en woont in de Zoon. Door de Zoon komt aan het licht wat gave van de Geest betekent. Zij drukt het wezen van de goddelijke bemoeienis uit met heel de geschapen werke-

lijkheid binnen zowel de bezielde als de onbezielde schepping. Deze goddelijke solidariteit en liefde, die elk menselijk wezen geldt, overstijgt zozeer elk menselijk voorstellingsvermogen dat ze alleen in Christus te aanschouwen is. In Hem zijn God en de geschapen werkelijkheid ontisch verenigd. In de gestalte van de opgestane Heer is de Heilige Geest als gave operationeel in de schepping. Alleen de Kerk kan hiervan getuigen. De Kerk verstaat zich niet alleen als sacramentele gemeenschap waarbinnen de verwachting van de vernieuwing van de hele schepping naar het beeld van Christus wordt gaande gehouden. Zij scheidt opnieuw leven en transformeert de wereldwerkelijkheid. Door het verkondigingsproces vindt het heil soeverein zijn weg in de geschiedenis. De Geest inspireert tot cultuurcontact. Dit vertaalproces voltrekt zich tot in de diepste lagen van de menselijke ervaringswereld op de wijze van een geest van barmhartigheid en geduld. Hiervan getuigt de Kerk door zichzelf aan mens en wereld te geven.

Wat nu het orthodoxe bezwaar tegen het betoog van Chung betreft: duidelijk werd dat men het op een botsing van meningen wilde laten aankomen. Chung werd vooral verweten dat zij chaos veroorzaakte vanwege haar onzorgvuldig theologisch taalgebruik. Ook dat zij als vrouw opponeerde tegen een dictatuur van mannen in de kerk en in de theologie zette bij de orthodoxie kwaad bloed. Toch had het er alle schijn van dat men over haar rug heen behoefte had de theologische degens te kruisen met de westerse christenheid. Toegegeven, ook bij een aantal westerse delegatieleden veroorzaakte het betoog van Chung verontrusting, maar de meesten konden zich heel goed vinden in haar spirituele verbeeldingsvermogen en dat laat zich verstaan. In het Westen wordt het innerlijk verband tussen evangelie en cultuur niet primair als een ontologisch geheim begrepen. Het christologisch perspectief geeft hier een veel vrijere vertaalslag naar de cultuur en de geschiedenis. Christen-zijn in het westen is vooral een zoekproces. Zo speelde onderhuids in het debat de vraag of de gave van de Geest hiermee niet buiten spel wordt gezet.

Maar dit probleem is niet nieuw. Uit de geschiedenis van het missionaire proces valt te leren aan welk geestelijk manco het Westen lijdt. Wezenlijk was dit missionaire proces een zoekproces om eigenmachtig naar culturele invulling van het evangelie te streven. Acculturatie, accommodatie, inculturatie en contextualisatie waren de handvatten waarmee de betrekkingen tussen evangelie en cultuur op een voor het Westen prettige wijze konden worden geregeld. Bezorgdheid om de voortgang van het evangelie in de wereld, speelde zeker een rol, maar uiteindelijk bleek het hier toch te gaan om een handelen uit geloof in eigen kracht. Ondanks alle goede bedoelin-

gen werden nieuwe gemeenschappen geregen in een kerkelijk keurslijf en gemodelleerd naar westers beeld en gelijkenis. Deze manier van dwingend aanwezig zijn bij mensen van andere culturen heeft nog andere achtergronden die zich voornamelijk aan ons zicht onttrekken. Uit welke oergronden zijn de machtaanspraken van het Westen over de wereld geboren? Waar komt die ingeboren behoefte vandaan om de mensen klein te krijgen en met het evangelie in de hand ook klein te houden? Duidt ten diepste het westerse gedrag niet op gebrek aan pneumatologie, geloof in de werkzame kracht van de Geest die soeverein Zijn weg zoekt in de culturen? Tijdens het inculturatiedebat werd door een aantal gedelegeerden van de jonge kerken de discussie voorzichtig in deze richting geduwd. Getuigt trouwens de hele Derde Wereldtheologie ook niet van hetzelfde gevoel? Overal duiken initiatieven op om de relatie Geest-schepping los van het Westen te definiëren. Dat het liep zoals het liep betekent dat men er kennelijk klaar voor was om zich binnen de oecumenische wereldgemeenschap tot op de diepste kern van hun geloofsuitgangspunt te laten bevragen. Maar heeft het Westen het ook zo begrepen? Dus hield men zich zo goed mogelijk buiten schot. Uit hun inbreng in het boeiende gesprek viel op te merken dat men bereid was over alles te praten, maar dat er geen conclusies werden getrokken over de eigen theologische situatie. Helaas werd dus niet begrepen dat het overrompelende betoog van Chung aan ons adres bedoeld was. Maar wellicht heeft de orthodoxe interventie er toch toe bijgedragen dat het als zodanig alsnog begrepen wordt. De angst voor veroordeling door de oecumenische gemeenschap hoeft hier geen rol te spelen. Er is veeleer sprake van een appel, nodiging om tot de bodem van een pneumatisch bestaan van het evangelie te gaan. In relatie tot het kerkbegrip, oecumene, maar ook de eigen context, de samenleving, de cultuur, de schepping gaat dat niet zonder ingrijpende beslissingen. Ook op het veld van de missionaire bezinning en praktijk is heroriëntatie vanuit het perspectief van de Heilige Geest onontkoombaar.

Spiritualiteit

Tenslotte wil ik wijzen op een derde verrassingsaspect. De 7e Assembléewas naar mijn besef vooral een ontmoetingsplaats van mensen. Er voltrok zich een soort samen-op-weg proces vanuit het lichtend spoor van de Heilige Geest. Door de hele conferentie heen was dit voelbaar: deze mensen hebben iets met elkaar. Hier was een plek waar ervaringen van oorlog en honger, verwachting en bezieling wereldwijd werden gedeeld. Tijdens de debatten over de Golfoorlog brachten de Derde Wereldchristenen hun positie heel sterk naar voren: hier worden wij allereerst de dupe van. Econo-

mische klappen komen bij ons heel hard aan. Wij worden steeds meer gemarginaliseerd. Wij voelen ons door de ander afgeschreven en vergeten en komen in het verdomhoekje van de geschiedenis terecht. Hoewel tijdens het conferentie-gebeuren zelf de meest tragische verhalen wat op de achtergrond bleven, werd er niettemin tegen deze achtergrond een soort oecumenisch akkoord gesloten. Wat er ook komen mag, wij laten als christenen elkaar nooit los. Wij zijn één wereld en één volk. Dat willen we aan elkaar waarmaken. Tijdens de gesprekken zag ik ook de notie 'discipelschap' nieuw ingevuld. Discipel-zijn wil niet allereerst zeggen 'volgen op de weg die behalve Hij niemand kon gaan', maar discipel-zijn in de zin van leerling-zijn. Van hen leren opnieuw de Schrift te verstaan en vanuit het Woord aangaande Israël een visie te ontwikkelen op de eigen situatie en tijd. Dan ook leren vanuit nulpuntsituaties een nieuw begin te maken in het missionaire proces.

Zwerfstenen en impulsen

In het voorafgaande heb ik willen volstaan met impressies. Om nu wat concreter te worden zet ik puntsgewijs een aantal conclusies op een rijtje.

1) *Liturgische oefening*

Canberra maakt ons bewust van liturgische oefening als kerngegeven van het missionair bezig-zijn. Maar de oogst van Canberra mag voor ons niet genoeg zijn. Doorvertaling van het vele materiaal in eigen context, gekoppeld aan wat mondiaal tot ontwikkeling komt, verdient aanbeveling. De Raad van Kerken in samenspel met landelijke missionaire koepelorganisaties zouden zich hiervoor verantwoordelijk moeten weten. De Geest van God die andere gemeenschappen wereldwijd aandrijft, kan ook ons gaan beroeren. Gebed en liturgische orde staan dan niet meer op zichzelf, maar fungeren als katalysatoren voor missionaire vernieuwing.

2) *Verdoemden der aarde*

Elk missionair handelen kan dan pas echt ontvonken als de 'cris de coeur', de stemmen van de stemlozen, de verdoemden der aarden worden gehoord. Bij hen werkt de Heilige Geest en zo melden zij zich aan ons. In de westerse situatie zijn dat niet uitsluitend de moderne armen, vluchtelingen en asielzoekers, het zijn ook de velen die slachtoffer zijn geworden van het rigide systeem dat Kerk heet. Juist in hun kerkelijk bezig-zijn zijn tallozen geestelijk, psychisch en maatschappelijk geblesseerd geraakt. Om maar niet te spreken van de velen die op grond van maatschappelijke overtuiging of natuurlijke geaardheid door het ge-

drag van een gemeente de weg van het evangelie geblokkeerd zagen. Het is van groot belang om vandaag met het evangelie onder al deze groepen te verkeren.

3) *Evangelie en cultuur*

Het thema van evangelie en cultuur dient in toenemende mate de agenda van ons missionair bezig-zijn te bepalen. Heel onze missionaire overtuiging is hiermee gegeven. Wat verstaan wij wezenlijk onder inculturatie? Kunnen wij in beeld brengen wat binnen de cultuur speelt? Wat doen we met muziek, dans, literatuur, poëzie en figuratieve kunst en het filosofisch denkproces? Wellicht hebben wij de vitale verbeeldingskracht van al deze sectoren nodig om een weg te vinden naar het hart van de cultuur. Niet met de bedoeling te monopoliseren en te discrimineren, maar om ons te laten inspireren tot vernieuwing van heel de schepping door de Heilige Geest.

4) *Herbronnen*

Het actuele missionaire denken en doen staat meer dan ooit bloot aan het gevaar van alleen maar reflectief bezig-zijn met van tevoren geformuleerde uitgangspunten en mogelijkheden. Herbronnen van de missionaire gedachte is nodig aan de hand van de Schrift. Oriëntatie aan het geheim van Gods uitverkoren Israël, Jezus, kan uitsluitend inzicht verschaffen over de actualiteit van de missionaire uitdaging. Naast de missionaire handboeken en het vele missionaire informatie- en toerustingsmateriaal zal dus de bijbel opnieuw opengedaan moeten worden. Zelfs topmissiologen zijn niet goed genoeg om ons hier de weg te wijzen. Heel de deskundigheid van de academische wereld, maar ook van het volk zal ingeschakeld moeten worden om woord voor woord de heen-en-weer-beweging tussen God en mens missionair te duiden.

5) *Kleine stappen*

Transparantie door de Geest postuleert een visie, een visioen en hoop. Maar wezenlijk drijft zij aan tot onmiddellijkheid, concreetheid en haalbaarheid. Missionaire bezieling heeft de vertaalslag nodig naar kleine stappen waarin enkelingen en kleine groepen kunnen volgen. De missionaire geschiedenis heeft aangetoond dat het missionair initiatief nooit berust bij een instituut. Ook niet als we dat met de erenaam 'Kerk' sieren. Elke missionaire beweging is van oorsprong per definitie kleinschalig, wordt een beweging die vaak onderhuids als een veenbrand verder gaat. Pas naderhand, als de vlammen hoog opklaaien, zal ook het instituut Kerk door hetzelfde vuur aangeraakt kunnen worden. Maar nog steeds geldt voor de hele protestantse en katholieke wereld: hoe de gemeente, de kerk, missionair-minded te maken zonder dat de kerk tot nieuwe machtsaanspraken over mens en wereld vervalt? Canberra heeft laten zien hoe kerken wereldwijd een engagement aangaan,

zich verantwoordelijk weten voor wat hun is toevertrouwd: namens God bij de mensen verkeren, tegenspel geven aan structuren van geweld, nood en dood, met de blik op het einde.

Martien Brinkman

'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping'

Op welke wijze(n) werd tijdens de Assemblée over de Heilige Geest gesproken? Welke vragen roept de in Canberra zo waarneembare 'spirituality of indigenous people' op? Martien Brinkman stelt zich deze en andere vragen en komt uit bij de vraag naar de verhouding tussen evangelie en cultuur in onze eigen samenleving.

Het thema

Het thema van Canberra 'Kom, Heilige Geest, vernieuw de hele schepping!' is een samenvoeging van de aanhef van een oud, wereldwijd bekend geworden middeleeuws kerklied ('Veni Creator Spiritus', o.m. als gezang 237 en in Luthers bewerking als gezang 239 in het *Liedboek voor de Kerken* opgenomen) en een fragment uit psalm 104,30. Over het exacte motief om juist dit thema voor de zevende Assemblée van de Wereldraad van Kerken te kiezen kan men lang twisten. Meestal laat zo iets zich achteraf nooit meer precies traceren omdat niet meer duidelijk is of bepaalde motieven tot dit thema hebben geleid of dat dit thema zelf bepaalde motieven oproept. In elk geval was het duidelijk, dat toen kort na de zesde wereldassemblée te Vancouver de methodistische predikant dr. Emilio Castro uit Uruguay als opvolger van Philip Potter tot secretaris-generaal gekozen werd, er ook een ander soort spiritualiteit in de Wereldraad van Kerken recht van spreken zou krijgen. Waar onder Philip Potter het sociaal engagement van de Wereldraad sterk werd geactiveerd – men denke bijvoorbeeld aan het geruchtmakende antiracismeprogramma – maakte Castro van meet af aan duidelijk, dat hij dit engagement wilde bewaren in een spiritualiteit die het voor activistische verschraling zou behoeden. Daarvoor

Dr. J. van Slageren (1933) is sinds 1986 secretaris binnenland van de NZR en was als persman aanwezig bij de Assemblée.

achte hij intensievere samenwerking met de charismatische beweging binnen en buiten de institutionele kerken hard nodig.

Dat het thema van Canberra van het begin af aan ook enthousiast begroet is door de Oosters-orthodoxen, de feministen en de milieu-activisten moet hij als een welkome ondersteuning van zijn eigen intenties aanvaard hebben, hoewel het verschijnen in 1989 van Konrad Raisers studie *Ökumene im Übergang* hem wellicht ook op het spoor had kunnen brengen van een aantal associaties bij dit thema dat het contact met de 'evangelicals' eerder zou kunnen verstoren dan bevorderen. Waar de 'evangelicals' sterk geneigd zijn de pneumatologie als een zegenrijke geschonken implicatie van de christologie op te vatten en een verzelfstandiging van de charismata toch doorgaans als een de pentacostals en de charismatische bewegingen continue bedreigend gevaar beschouwen, pleit Raiser voor een paradigmawisseling in de oecumene waardoor aan de pneumatologie een meer zelfstandige rol kan worden toegekend. Nu wil weliswaar ook Raiser de pneumatologie niet loskoppelen van de christologie, maar hij wil toch op z'n minst, met het oog op de dialoog met de wereldgodsdiensten, de mogelijkheden van een primair pneumatologisch spreken over God uitvoeriger exploreren.¹

Ook de koppeling van het invoeren van de Heilige Geest aan de oproep tot een scheppingstheologie die meer de eigenwaarde van ál het creatuurlijke honoreert dan de vaak zeer antropocentrische meer traditionele scheppingsopvattingen, zal vele 'evangelicals' eerder kopschuw dan enthousiast hebben gemaakt. Vandaar dat men zich in het verslag van de pre-assembly te Kuala Lumpur over het eerste subthema 'Giver of Life – Sustain your Creation!' ook afvroeg in hoeverre de aanwezigheid van de Geest in de kerk dezelfde is als de aanwezigheid van de Geest in de verschillende culturen, in de wetenschap, in de kunst en in het getuigenis van de natuur zelf ('testimony of nature itself').² Het is duidelijk, dat men deze beide getuigenissen, in de kerk en in de schepping, bij elkaar wil houden, maar hoe die verbinding gelegd kan worden was in de voorbereidingsstukken van Canberra onduidelijk en was ook – zo is mijn conclusie achteraf – in Canberra zelf onduidelijk.

Scheppingsspiritualiteit

Uiteindelijk heeft wat eerst een onschuldig opstapje naar de feitelijke Assemblée leek, in feite de hele Assemblée bepaald. De Assemblée begon met een erbetoon aan de oorspronkelijke bewoners van Australië, de zogenaamde 'aboriginals'. Dit erbetoon impliceerde echter bewust of onbewust een bepaalde interpretatie van de relatie Geest-schepping. In de ope-

ningsliturgie sprak de anglicaanse aboriginal priester, Arthur Malcolm, deze woorden uit: 'Loop langzaam, wanneer u hierheen komt, want de Geest zou in de stilte van deze oude, eerbiedwaardige plaats kunnen spreken'.

In haar openingsreferaat sloot de Koreaanse theologe Chung Hyun-Kyung hier direct bij aan door ondermeer de Geest in te roepen van 'de regenbossen in het Amazonegebied die dagelijks vermoord worden' en 'de Geest van de aarde, de lucht en het water, alle drie verkracht, gemarteld en uitgebuut door menselijke hebzucht naar geld'. Dit gebed waarin niet alleen de geesten van mensen, die als slachtoffers van menselijk geweld zijn gestorven, werden opgeroepen, maar ook de geesten van de natuurelementen, plaatste zij tegen de achtergrond van tal van religieuze motieven uit haar Koreaanse achtergrond die aan de Minjung-theologie herinnerden.

Met deze inzet was de toon gezet voor een de hele Assemblée kleurende discussie over de verhouding evangelie en cultuur. Het meest geprononceerd hebben met name de orthodoxen zich tegen de hun hier voorgeschotelde specimina van inculturatie verzet. In een officiële verklaring spraken ze er hun verbazing over uit hoe gemakkelijk sommigen de aanwezigheid van de Geest, zonder nader onderscheid, in vele bewegingen en ontwikkelingen belijden. Zij waarschuwden tegen de tendens een 'private' geest, de geest van de wereld of andere geesten te zien als de Heilige Geest die uitgaat van de Vader en rust op de Zoon.³ Weliswaar erkenden ze volmondig, dat hun eigen traditie in tal van opzichten oog heeft gehad voor de eigenaardigheden van de lokale en nationale cultuur, maar met het invoeren van de geest van de aarde, lucht en water was voor hen duidelijk een grens overschreden. 'Pneumatologie is onscheidbaar van christologie of van de leer van de Heilige Drieëenheid zoals die door de kerk beleden wordt op grond van Goddelijke openbaring', zo luidde hun conclusie, waarmee ze heel nadrukkelijk de verwachting vanuit de kring van hen die zich intensief inlaten met de dialoog tussen de wereldgodsdiensten, beschaamden, dat juist de orthodoxie vanwege de afwijzing van het zogenaamde 'filioque' ruimte zou kunnen creëren voor een breder spreken over de Geest.⁴ Overigens had degene, die de voor de Assemblée geventileerde 'Orthodox Reflections on the Assembly Theme' tot zich door zou hebben laten dringen, ook al wel kunnen weten, dat de orthodoxen de in Canberra verwoorde scheppingsspiritualiteit scherp zouden veroordelen. De pneumatologie kan voor hen – zo onderstreepten ze nogmaals – alleen maar binnen de context van de triniteitsleer ter sprake komen en kan niet gescheiden worden van de christologie en de ecclesiologie. Zonder de Geest te willen beperken tot de institutionele kerk herinneren zij er desalniettemin aan, dat de bestemming van de gehele schepping op de een of andere manier toch altijd via de kerk loopt, omdat daar, in de kerk, de wereld haar ware beteke-

Inculturatie

Met zoveel woorden manifesteerde zich rondom dat wat in Canberra al snel doorging voor de 'spirituality of indigenous people' de vraag naar de verhouding tussen evangelie en cultuur. De hier te stellen vragen zijn in de kleine groepjes waarin in Canberra veel vergaderd werd, de zogenaamde subsecties, veelvuldig ter sprake gekomen, maar in de eindrapporten slechts heel summier verwoord. In het rapport over het derde subthema 'Spirit of Unity – Reconcile your People!' wordt tweemaal expliciet gerefereerd aan het rondom dit onderwerp omvangrijke vragencomplex. Uitgaande van het feit, dat het evangelie vanwaaruit de kerk is geboren, in vele culturen historische uitdrukking heeft gevonden, wordt vastgesteld, dat een dergelijke 'incarnatie' de kerken oproept tot een serieuze dialoog met al die verschillende culturen. In het streven naar een contextuele toepassing van het evangelie is het van belang, dat de nationale en etnische identiteit wordt gerespecteerd, maar dat ook de eenheid van de kerk wordt bewaard. Immers, in het licht van het evangelie dient elke cultuur te worden getransformeerd en vernieuwd. Daarom spreekt men van een 'interactie' tussen evangelie en cultuur, waarin zowel het evangelie de cultuur uitdaagt, alsook de mogelijkheid opengelaten moet worden, dat een cultuur een bepaald verstaan van het evangelie problematiseert.⁶

Het zal duidelijk zijn, dat de hier verwoorde wisselwerking feitelijk met vele spanningen geladen is. Als concreet voorbeeld van zo'n spanning wijst het rapport van de Afrikaanse pre-assembly op het debat rondom de polygamie, maar men zou de spanning ook tot op de kern van het christelijk geloof toe kunnen spitsen en zich bijvoorbeeld af kunnen vragen hoe de soms zeer negatieve aanduiding van geesten als demonen in het Nieuwe Testament zich verhoudt tot de grote rol die goede en slechte geesten in de Afrikaanse religies spelen. 'Zelfs als we het Heer-zijn van God in Jezus Christus over goede en slechte geesten erkennen, zou er in de christelijke traditie dan toch niet plaats kunnen zijn voor een pluralisme aan geloofsbelevingen met betrekking tot de Geest en de geesten in de kosmos, zoals dat in de Afrikaanse traditie het geval is?', zo vraagt zich bijvoorbeeld Robert Hood af in zijn studie *Must God Remain Greek?* (Afro-Cultures and God-Talk). 'De kritieke vraag voor de pneumatologie is – zo beantwoordt de auteur zelf zijn prikkelende vraag – 'of te midden van dit soort spanningen een alternatieve theologie over de geesten en de Geest, die zowel bijbels als leerstellig aansluit bij Gods openbaring in Christus, kan ontstaan'.⁷

Het zoeken naar dergelijke syntheses werd in Canberra door vele gedelegeerden uit het zuidelijk halfrond verwoord in deze twee zinnen: 'We want to know who we are' – de christelijke zending heeft ons dat besef door haar cultureel imperialisme afgenomen – en 'we want to be Christians'. Dat echter zo'n speurtocht naar de eigen 'roots' niet bij elke Afrikaanse theoloog hoog op het verlanglijstje staat, gaf in 1976 de Zairese theoloog Kabongo-Mbaya op een bijeenkomst van de Europese conferentie van Kerken over 'European Theology challenged by the World-Wide Church' al aan, toen hij dit streven als 'ethnology' aanduidde en typeerde als 'picturesque romanticism'. Zich fel afzettend tegen de neiging de Afrikaanse identiteit te zoeken in een verloren gegaan verleden, roept hij zijn geloofsgenoten op in de sociale uitdagingen van het heden een nieuwe, echte Afrikaanse identiteit te vinden.⁸ We raken hier een discussie die soms als een tegenstelling tussen 'zwarte theologie' en 'Afrikaanse theologie' wordt getypeerd.

Hoewel het hier in beide gevallen om vormen van theologie van 'zwarten' gaat, ziet men doorgaans het onderscheid in het dominerende sociaal-politiek engagement van de 'zwarte theologie' van de zwarte Noord-Amerikanen en Zuid-Afrikanen en de dominerende speurtocht naar een eigen culturele identiteit in de 'Afrikaanse theologie'.⁹

Hermeneutiek

Op het moment echter, dat een uiterst gespannen verhouding tussen bijbelse en in dit geval Afrikaanse spiritualiteit wordt geconstateerd, krijgen de hier in het geding zijnde vragen verreikende implicaties. De discussie spitst zich dan meestal al snel toe op de vraag of het hier gaat om een op voorhand ongelijkwaardige verhouding – de primaire bijbelse normativiteit tegenover de secundaire contextuele interpretatie – of dat het hier gaat om een uiterst gecompliceerde verhouding waarin we niet zomaar gemakkelijk te hanteren criteria in handen hebben. Ons is immers ook de bijbel niet in 'Reinkultur' overgeleverd.

Met zoveel woorden is daarmee gezegd, dat we de bijbelse overlevering niet anders kennen dan in een vervlochtenheid van semitische, respectievelijk kanaänitische motieven en de kritiek daarop in de bijbelse overlevering¹⁰ – en zo zou men ook kunnen spreken van hellenistische motieven en de kritiek daarop,¹¹ etc. – en dat we die overlevering daar nooit meer uit los kunnen pellen. 'Openbaring en cultuurhistorische expressie ervan zijn niet los verkrijgbaar' merkt Schillebeeckx dan ook reeds op in het eerste hoofdstuk van zijn monumentale studie *Jezus, het verhaal van een levende* en illustreert die hermeneutische regel vervolgens aan de vele namen die

Jezus in de Schriften toegekend zijn.¹² Zelfs een beroep op Jezus als – om een voor ons centrale kwalificatie te noemen – ‘de Heiland’ is strikt genomen geen absoluut criterium te midden van allerlei latere inculturaties van de figuur van Jezus, maar is zelf nadrukkelijk ook een voorbeeld van inculturatie, zonder dat daar overigens mee gezegd wil zijn, dat daardoor de reikwijdte van dit specimen van inculturatie beperkt zou zijn.

Indien dit hermeneutisch principe erkend is, is de weg vrij de inhoud van de bijbel te verstaan vanuit een op elkaar betrokken zijn van de Goddelijke openbaring en de spiritualiteit van ‘indigenous people’, in dit geval van inheemse, semitische volkeren. De bijbel zelf is dan een schoolvoorbeeld van inculturatie, een inculturatie die – zoals we in de erkenning van de bijbelse canon belijden – geleid wordt door de Heilige Geest. Het behoort dan ook tot een van de grootste verdiensten van de vierde wereldconferentie van Faith and Order te Montreal in 1963 de tegenstelling tussen Schrift en traditie te hebben doorbroken en in plaats daarvan de binnenbijbelse tradities en daarmee ook de binnenbijbelse inculturaties te hebben erkend door te spreken over de verwevenheid van de Traditie – de paradosis, de overlevering van het heil – en de vele tradities in eenzelfde bijbel.¹³

Wanneer nu die betreffende bijbel buiten de context van het Midden-Oosten wordt gebracht, treedt in wezen een dubbele inculturatie op. Dit boek dat op zichzelf al de resultante is van een kritische synthese van wat men als stem van God beluisterde en wat men in een specifieke cultuur aan normen en waarden kende, wordt nog eens weer in contact gebracht met een andere cultuur die deels opvattingen kent die haaks staan op de bijbelse overlevering, deels opvattingen die daar goed bij aansluiten.¹⁴

Zeer instructief is in dit verband dat wat de rooms-katholieke kerkhistoricus Weiler in zijn in het kader van het Willibrordjaar uitgegeven studie over *Willibrords missie* over de kerstening van Nederland schrijft: ‘De kerstening is geen vanzelfsprekend proces van overwinning van de éne ware christelijke godsdienst over de inferieure niet-christelijke godsdiensten, uit eigen kracht van het ware geloof. Het is ook niet uitsluitend het inplanten van een nieuw cultureel programma in een bestaande wereld, die omgevormd moet worden naar de inzichten van ijverars voor de christelijke waarheid. Kerstening is niet uitsluitend *inculturatie*, dat wil zeggen het ingaan in een cultuur van een zichzelf gelijkblijvend a-historisch christendom in een historische wereld die door het christendom moet worden omgevormd. Het zendingswerk van missionarissen is ook blootgesteld aan het verschijnsel van *acculturatie*, dat wil zeggen het aanpassen van de christelijke opvattingen aan de cultuur waarin zij ingang vinden. Zo onderging het christendom de invloed van de joodse cultuur waarin het ontstaan is, van de Aziatische, Griekse en Romeinse culturen waarin het vervolgens is ingegaan en van de Keltische en Germaanse cul-

turen waarin het daarna ingang zocht. De sociale, politieke en religieuze ordeningen van die samenlevingen waren niet alleen de ontvangende bodem, maar tevens ook de voedende bodem voor een nieuw soort christendom in nieuwe tijden’.¹⁵

In het verlengde van deze opmerkingen van Weiler kan men er ook begrip voor hebben, dat sommige germanisten nogal verontwaardigd reageerden op het verschijnen van het boek *Edda en Thora* van K.H. Miskotte in 1939 waarin hij een scherpe tegenstelling creëerde tussen de wereld van de germaanse Edda-legenden, die hij als een voorafschaduwung van de nazi-ideologie interpreteerde en de Thora. Om misverstanden te voorkomen: hun kritiek richtte zich niet op het blootleggen van het gedachtengoed van de nazi’s, maar op de demonisering van de Edda-legenden, omdat de uitgevers van deze legenden juist een grote mate van verwantschap tussen zeker het aanvangslied van deze legenden en tal van aspecten van het christelijk geloof signaleerden.¹⁶

Tot slot

Met de bovenstaande verwijzingen is met zoveel woorden gezegd, dat de vraag naar de verhouding van evangelie en cultuur ook alles met óns verleden te maken heeft.¹⁷ Maar de vraag wordt nog spannender, wanneer we de vraag ook op ons westerse heden betrekken. Als het – zoals velen uit Azië en Afrika in Canberra zeiden – ten aanzien van de inculturatievraag erom gaat ‘to come in touch with culture’, dan gaat het niet alleen om een Aziatische of Afrikaanse aangelegenheid, maar dan gaat het ook om een Europese aangelegenheid. Dan heeft het fenomeen van de inculturatie alles te maken met wat wij in het Westen doorgaans als secularisatie aanduiden.

Met alleen dit niet onbelangrijke verschil, dat het bij vele christenen in Azië en Afrika gaat om het vaste vertrouwen in de leiding van de Heilige Geest die het mogelijk zal maken het christelijk geloof te relateren aan de eigen Aziatische en Afrikaanse cultuur, terwijl bij vele Westeuropese christenen dit vertrouwen in de doorwerking van de Geest Gods in onze eigen cultuur zoal niet ontbreekt dan toch op z’n minst danig geschonden is. Zowel ter linker- als ter rechterzijde in de kerk meen in een dergelijk gering vertrouwen in deze culturele doorwerking van de Geest te bespeuren. Aan beide zijden spreekt men doorgaans zeer geringschattend over onze cultuur voorzover men die cultuur zelfs niet geheel heeft afgeschreven. Theoretisch althans. Feitelijk blijft men doorgaans gewoon genieten van de verworvenheden van diezelfde resp. ‘bandeloze’ of ‘kapitalistische’ cultuur.

Naast grote belangstelling voor alle eneroverende ontwikkelingen die zich op het gebied van de inculturatie in de niet-westerse wereld voor zullen doen, noopt 'Canberra' ons er daarom, denk ik, ook toe onze eigen cultuur nauwlettend in ogenschouw te nemen en ons vragen te stellen als deze: Welke Geest ademt onze eigen cultuur? Wat zijn de waarden in onze eigen cultuur die we in overeenstemming achten met het evangelie? De democratie bijvoorbeeld? Of is die daarvoor veel te formeel en veel te weinig ook een sociale en economische democratie? Het hoge peil van onze gezondheidszorg wellicht? Is dat ook een evangelische waarde? Of is die gezondheidszorg daarvoor veel te technocratisch en daardoor te onmenselijk? En welke waarden belemmeren de verkondiging van het evangelie? Ons individualisme misschien? Ons materialistisch pragmatisme? Als het waar is – wat zopas tussen neus en lippen door werd betoogd –, dat de secularisatievraag voor ons ook en misschien wel in toenemende mate een inculturatievraag is, dan is een kritische, maar bovenal ook creatieve benadering van onze cultuur meer dan geboden. Dan gaat het er met recht om de geesten te onderscheiden.¹⁸

-
- 1 Vgl. K. Raiser, *Ökumene im Übergang* (Paradigmenwechsel in der ökumenischen Bewegung), München 1989, p. 87-170.
 2 Zie voor dit verslag *The Ecumenical Review* 42 (1990), p. 313-328.
 3 Vgl. voor de tekst van hun verklaring o.m. *Service Orthodoxe de Presse*, No. 156 (1991) p. 31-33).
 4 Zie voor die verwachting b.v. S.J. Samartha, 'The Holy Spirit and People of Other Faiths', *The Ecumenical Review* 42 (1990) p. 250-263, m.n. 255. Vgl. n.a.v. de oecumenische consensus tussen Oost en West over het al of niet 'en van de Zoon' (filioque) uitgaan van de Geest L. Vischer (ed.), *Spirit of God, Spirit of Christ* (Ecumenical Reflections on the Filioque Controversy), Faith and Order Paper No. 103, Londen 1981.
 5 'Orthodox Reflections on the Assembly Theme', *The Ecumenical Review* 42 (1990), p. 301-312, m.n. p. 302/303.
 6 In een reactie op de orthodoxe verklaring in Canberra verwoordt de in Canberra in sectie III participerende orthodoxe theoloog N. Lossky precies deze twee zijden van het inculturatieproces. Enerzijds merkt hij op: 'Toute culture en soi, par elle-même, est "païenne"'. Anderzijds stelt hij echter ook vast: 'Toute théologie digne de ce nom, c'est à dire vivante, vécue, expression de l'expérience ecclésiale de

Dieu, est nécessairement contextuelle puisqu'elle consiste à annoncer "Jésus Christ, le même, hier, aujourd'hui et à jamais" (Hébr. 13,8) aujourd'hui à nos contemporains en tous lieux, en prenant donc très au sérieux tous les contextes géographiques, culturels, etc. Mais' – voegt hij er dan echter aan toe – 'c'est une annonce en Église, c'est à dire en communion avec la "nuée des témoins" de tous les temps'. Vgl. *Service Orthodoxe de Presse*, No. 157 (1991) p. 29-32, m.n. p. 30, 31.
 7 R.E. Hood, *Must God remain Greek?* (Afro-Cultures and God-Talk), Minneapolis 1990, p. 188/189.
 8 B. Kabongo Mbaya, 'European Theology called in question by African Theology'. In: *European Theology challenged by the World-Wide Church* (Report of a Consultation at Geneva, Switzerland, 29th March-2nd April 1976), Occasional Paper No. 8, Geneva 1976, p. 49-62, m.n. p. 56: 'The African identity is not in fact something posited once and for all in the past. To live exactly as our fathers lived is impossible. Not that their society lacked historical values which can feed and enrich our social plans today. Quite the reverse! But to this end, it is above all our resolve to undertake a new social venture which will express a genuinely African identity'.
 9 Zie voor een beknopte weergave van de

- intern-Afrikaanse theologische tegenstellingen Th. Witvliet, *Een plaats onder de zon* (bevrijdingstheologie in de Derde Wereld), Baarn 1984, m.n. p. 107-126.
 10 Vgl. b.v. de oudtestamentische voorbeelden bij A. Wessels, 'Biblical presuppositions for and against syncretism'. In: J.D. Gort/H.M. Vroom/R. Fernhout/A. Wessels (ed.), *Dialogue and Syncretism* (an interdisciplinary approach), Grand Rapids-Amsterdam 1989, p. 52-65.
 11 Vgl. het voor de latere ontwikkeling van Pannenberg's theologie programmatische, historische artikel 'Die Aufnahme des philosophischen Gottesbegriffs als dogmatisches Problem der frühchristlichen Theologie'. In: W. Pannenberg, *Grundfragen systematischer Theologie* (gesammelte Aufsätze), Göttingen 1971², p. 296-346.
 12 E. Schillebeeckx, *Jezus, het verhaal van een levende*, Bloemendaal 1974², p. 39 e.v.
 13 Zie over de betekenis van deze oecumenische doorbraak E. Flesseman-Van Leer, *The bible, its authority and interpretation in the ecumenical movement*, Faith and Order Paper, Nr. 99, Geneva 1980, p. I-II.
 14 Een goede illustratie van dit dubbele proces van binnen- en buitenbijbelse inculturatie biedt H.R. Weber, *Kreuz und Kultur* (Deutungen der Kreuzigung Jesu im neutestamentlichen Kulturraum und in Kulturen der Gegenwart), Genf, Lausanne 1975.

- 15 A.G. Weiler, *Willibrords missie* (Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw), Hilversum 1989, p. 17. De hier door Weiler gememoreerde spanning tussen inculturatie en acculturatie kwam in de protestantse schrijftleer van oudsher ter sprake onder de noemer van de accommodatie. Zie voor een kritische evaluatie van de rol van dit begrip in de calvinistische schrijftleer de diss. v. H.M. Kuitert, *De mensvormigheid Gods* (een dogmatisch-hermeneutische studie over de antropomorfismen van de Heilige Schrift), Kampen 1967.
 16 J. de Vries (red), *Edda* (Goden- en heldenliederen uit de Germaanse oudheid), Deventer 1980⁷, p. 25. Vgl. K.H. Miskotte, *Edda en Thora* (een vergelijking van germaansche en Israëlische religie), Nijkerk 1939 (ook in idem, *Verzameld Werk*, dl. 7, Kampen 1983).
 17 Vgl. over de inculturatie in onze streken ook J. Nieuwland, 'De Friezen denken zijn wonderbare daden...' (De functie van wonderen in de Friese kersteningstijd), *Utrechtse Historische Cahiers* 12 (1991), nr. 1.
 18 Zie voor een aanzet tot een dergelijke Europese cultuurkritiek in relatie tot de doorwerking van de Geest Gods H. Berkhof, *Christelijk Geloof* (een inleiding tot de geloofsleer), Nijkerk 1985⁵, p. 494-504.

Dr. M.E. Brinkman (1950) is staflid bij de afdeling oecumenica van het I.I.M.O. te Utrecht en bezocht als 'observer' Canberra.

Oecumene in ontbinding?

De algemene vergadering van de Wereldraad van Kerken in Canberra heeft heel wat pennen in beweging gebracht. Niet alle commentaren zijn, op zijn minst gezegd, onverdeeld gunstig. Nu moet gezegd worden dat de bijeenkomst van kerken uit de hele wereld, die voor de jaren negentig de oecumenische marsroute moest aangeven, niet alleen vergaderteknisch geen schoonheidsprijs verdiende, ook de inhoud en de diepgang van de bijeenkomst lieten vaak te wensen over. De samenhang was soms ver te zoeken. Gaf 'Canberra' aan dat de oecumenische beweging, zoals we die nu kennen, aan haar einde toe is? Jan van Butselaar tracht in dit artikel een antwoord te geven op deze vraag.

De speurtocht naar eenheid

Sinds de oprichting van de Wereldraad van Kerken en van voorgangers als de International Missionary Council (IMC) is het kernwoord van de oecumene geweest: speurtocht naar de eenheid. In eerste instantie ging het daarbij om de speurtocht naar de eenheid van de kerk, de eenheid van geloven en belijden. Maar alras kwam daar de eenheid van actie bij, van sociale en politieke actie, die vooral geformuleerd werd op de Assemblée van Uppsala (1968). Weer later kwam de eenheid van alle mensen in het vizier, van heel de (bewoonde) wereld, zowel sociaal (de strijd om een leefbare samenleving) als religieus (de inzet voor de dialoog). Deze drie eenheidsmotieven begonnen door elkaar te lopen, werden aan elkaar vastgeknoopt en vormden uiteindelijk één oecumenisch streven. Maar het centrale woord was: eenheid. Zelfs de maatstaf van gerechtigheid, die onderscheid wilde

maken tussen waar je wel en niet mee één kon zijn, kwam op de tweede plaats, achter het principe van eenheid.

Juist op het punt van deze voor de oecumene fundamentele eenheid is Canberra in de knoei gekomen. Deze eenheid, die beleefd, beleden en gerealiseerd moest worden, bleek het er te moeten afleggen tegen de diversiteit van de verschillende tradities. Of zoals een deelnemer uit Brazilië het treffend samenvatte: in Vancouver (waar in 1983 de vorige algemene vergadering werd gehouden) kon je convergerende lijnen ontdekken in de diversiteit van mensen en meningen, in Canberra leken die lijnen eerder steeds verder uit elkaar te lopen.

De strijd der tradities

Hoe kon dat gebeuren? Belangrijke reden daarvoor was een herleving der tradities in Canberra. Het meest opvallend was dat wellicht te zien bij de orthodoxen. De traditie presenteerde zich daar ditmaal niet zoals te doen gebruikelijk door middel van citaten uit de kerkvaders of het reciteren van oude geschillen rond de gesloten eucharistieviering of het afwijzen van de vrouw in het ambt, maar op een veel meer adequate, aansprekende manier. Die verandering en versterking van de traditie kwam niet uit de lucht vallen. De orthodoxe kerken in Oost-Europa voelen zich, sinds het wegvallen van de communistische breidel op hun activiteiten, eindelijk vrij om hun hart te luchten over wat ze nu werkelijk vinden van de oecumene. Vorig jaar, tijdens een bezoek aan de Sovjetunie, had ik gemerkt dat er daar een behoorlijke oppositie tegen de liberale ideeën van de Wereldraad, die een bedreiging voor de orthodoxie zouden kunnen vormen, aan het groeien was. Die kritische houding kwam in Canberra volledig tot ont-plooiing.

Dat had tot gevolg dat ook andere orthodoxe kerken zich fors gingen weren: men wilde niet in rechtzinnigheid voor de broeders en zusters uit Oost-Europa onderdoen. Het was dan ook een orthodoxe Fransman die het haarscherpe protest van de orthodoxen in Canberra formuleerde. Deze krachtige inzet van de orthodoxe traditie werd ook nog op een andere manier zichtbaar: de inmiddels haast folkloristische groep demonstranten tegen de Wereldraad, onder leiding van de conservatieve Amerikaan McIntire, werd in Canberra in aantal en felheid overtroffen door protesterende orthodoxe groepen! Al met al kon de orthodoxe traditie, die goed inspeelde op gevoelens van onbehagen in de Assemblée, ditmaal niet zoals anders worden geneutraliseerd door wat lipdienst aan voor orthodoxen dierbare begrippen als 'triniteit' en zo ondergeschikt worden gemaakt aan het eenheidsstreven van de oecumene.

Naast deze traditie kwam een andere naar voren, haast even welbespraakt en vastbesloten: de 'oecumenische'. De Wereldraad bestaat inmiddels al weer zo'n veertig jaren. In die tijd is er een oecumenische traditie gegroeid waar veel mensen vooral in het Westen zich mee hebben geïdentificeerd. Deze traditie is er één van sociale en politieke actie, niet marxistisch, maar scherp in haar kritiek op de westerse samenleving en de rol van die samenleving in de Derde Wereld. Voor veel voor- en tegenstanders van de Wereldraad is dat immers oecumene: radicaal optreden, in woord en daad, tegen onrecht en onderdrukking: apartheid, racisme, sexismen, kaste-isme(!), economische uitbuiting, structurele armoede, noem maar op. Deze actiepunten zijn voor veel mensen zozeer de kern van de oecumene, dat ze, ook als ze moeite hebben met kerk en kerkdienst, zich toch met deze oecumene kunnen identificeren. Uit deze groep is de klacht te horen dat de Wereldraad te veel een organisatie van kerken is geworden, en te weinig één van bewegingen voor sociale vernieuwing. In Canberra was de Duitser Konrad Raiser, oud-medewerker van 'Genève', misschien wel het schoolvoorbeeld van een verdediger van deze 'oecumenische traditie'.

Deze traditie werd op de bijeenkomst in Australië buitengewoon ingezet om het in de loop der jaren opgebouwde erfgoed te verdedigen. Geen titel of jota mocht eraf van de oecumenische racismeprogramma's, sexismen-analyses of economische waardebevestigingen: de strijd tegen de vrije markt moest onverminderd doorgaan, wat er ook vanuit de recente ervaringen in Oost-Europa werd gerapporteerd. Dat gaf onverzettelijkheid, weinig opening voor vernieuwing, af en toe een wat McCarthy-achtig tuchtproces: zijn er wel genoeg vrouwen? Is er wel genoeg jeugd? Wijkt er niemand af van de traditielijn?

Deze twee tradities leken er in Canberra op uit te zijn, hun pand ongeschonden te bewaren. De speurtocht naar eenheid leek het af te leggen tegen een vastberaden voorttrekken op de weg van de eigen waarheid.

Nieuwe tradities

Bij deze uiteenlopende wegen kwamen in Canberra nog enkele andere, nieuwe tradities met kracht naar voren. De Derde Wereld, in aandacht sterk onderbelicht in deze vergadering, had weinig nieuws te brengen, noch van onderdrukking, noch van bevrijding; het woord bevrijdingstheologie werd nauwelijks gehoord. Daarentegen kwam met kracht de eis naar voren tot het recht op het handhaven van de eigen culturele traditie. Het woord 'contextueel' kreeg een exclusieve, anderen uitsluitende, bijklank: de Koreaanse mevrouw Chung liet weinig ruimte voor een open

discussie over de, volgens orthodoxen en anderen, syncretistische trekjes in haar lezing. De 'aboriginals' van Australië eisten recht op het behoud van hun eeuwenoude cultuur, op een manier die wel een erg statisch begrip van cultuur deed vermoeden. In een krantje in Canberra werd geklaagd dat de onderdrukking van de inheemse volken zover gegaan was, dat christenen hen zelfs hun eigen religie hadden afgenomen. Arme Batavien, verzucht je dan... Cultuur werd niet zozeer een rijkdom om te delen, maar een onvervreemdbaar en onaantastbaar bezit, dat belangrijker leek te zijn dan eenheid.

En tenslotte, de evangelicals. Op de zendingsconferentie in San Antonio (1989) schreven ze nog een brief waarin ze dankbaarheid uitspraken voor veel van wat ze in die bijeenkomst hadden gehoord en gezien; in Canberra legden ze een eisenpakket op tafel, om meer plaatsen in de Wereldraad-commissies, een groter aandeel in de besluitvorming en noem maar op. Jim Wallis, de 'radical evangelical' uit Amerika, die in een bijeenkomst van deze groep opriep ook goed op te letten wat er in Canberra te leren viel, kreeg weinig bijval. Ook bij hen bleef de vraag: hoe zetten we hier onze traditie voort?

Een vage geest

Hoe kon het gebeuren, dat in Canberra de strijd der tradities het won van de speurtocht naar eenheid? Daarvoor zijn een paar oorzaken aan te wijzen.

Veel hangt op zo'n conferentie af van de inhoudelijke start. Daarmee moet, in de eerste dagen, een eenheid tussen al die verschillende mensen en groepen worden gesmeed, op basis waarvan de onvermijdelijke confrontatie der tradities zich kan afspelen binnen het kader van ervaren eenheid. Die start is in Canberra niet gelukt. Het thema 'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping' kreeg geen duidelijke invulling; de deelnemers werden geconfronteerd met een vage geest, die de ene keer een soort super-energiebron voor allerlei groene idealen bleek te zijn, dan weer iets mystiek-religieus had dat alle mensen samenbond. De nieuwe aandacht voor scheppingstheologie kreeg door die vaagheid weinig kans een hecht fundament in de oecumene te leggen: de eerbied voor 'moeder aarde' in de eerste dagen van de Assemblée leverde uiteindelijk in de sectierapporten een theologische paragraaf op die niet erg overtuigend was. Daarbij was men, juist bij dit thema, vergeten de experts in het omgaan met de Geest, de Pinkstermensen uit Latijns-Amerika en uit de onafhankelijke kerken van Afrika, een duidelijke rol toe te delen. De ingelaste

kerkdienst van de zwarte kerken uit Amerika kon, hoe goed ook, dit manco niet verhelpen. Gebedsdiensten en kerkdiensten in de grote tent (waar soms zelfs een oproep tot persoonlijke missionaire inzet te horen was) waren weliswaar inspirerend – al is het ‘nieuwe’ van de symboolgeoriënteerde spiritualiteit wel wat verdwenen –, maar de eenheid die in die diensten gesmeed werd leek wel in de tent te blijven hangen en geen vervolg te vinden in gezamenlijke bezinning. Bijbelstudies waren, heel ongewoon voor oecumenische bijeenkomsten, weinig prominent: ze werkten weinig door in het programmatische werk. Het bijbelgebruik was in Canberra trouwens toch meer associatief dan consequent: een mooi voorbeeld daarvan was het gebruik (door een man!) van Luc. 23:28 (‘Ween niet om Mij, ween om uzelf’) als ‘bijbelse fundering’ voor de presentatie van het vrouwenprogramma.

Evenmin waren er, op een enkele uitzondering na, opvallende sprekers die door hun inzet de inhoudelijke eenheid van de Assemblée hadden kunnen bevorderen.

Een veranderd klimaat in de wereld

Een andere oorzaak van deze strijd der tradities in Canberra, lag buiten de bijeenkomst, namelijk in de internationale verhoudingen die op het ogenblik het wereldbeeld bepalen. Een zeer indringend gevolg van de ‘oude’ wereldsituatie, waarin twee blokken tegenover elkaar stonden, was dat universaliteit en ideologie hoge ogen gooiden: internationale samenwerking op een duidelijk ideologisch bepaald plan was een voorwaarde voor het verdedigen van de vrijheid, resp. voor de uiteindelijke overwinning van de marxistische maatschappelijke orde. De kerk en de oecumene profiteerden van dat klimaat: universaliteit gaf een extra duw aan de urgentie van de speurtocht naar eenheid over allerlei grenzen heen; de noodzaak van een duidelijke ideologie gaf organen als de Wereldraad van Kerken en vele andere die daarmee verbonden waren (en zijn!) de gelegenheid duidelijk positie te kiezen, duidelijke uitgangspunten te formuleren. Op die basis konden kerken en bewegingen worden opgeroepen elkaar te steunen, met elkaar solidair te zijn.

Vandaag liggen de kaarten anders. Door het wegvallen van de oude tegenstellingen tussen Oost en West, is er een totaal nieuwe situatie, soms aangeduid als een geestelijk vacuüm ontstaan, waarin ieder weer naar zijn wortels zoekt, teruggrijpt op zijn eigen geschiedenis en cultuur. Het nieuwe nationalisme in Zuid- en Oost-Europa is daar een voorbeeld van. Met andere woorden: traditie en cultuur zijn terug van weggeweest, ten koste

van ideologie en universaliteit. Die trend deed zich ook in Canberra gevoelen. Helaas was dat niet voldoende door de organisatoren van de Assemblée onderkend: te veel werd erop gerekend dat de oude geest van universaliteit en ideologie nog wel weer een keer opgeroepen kon worden om oude en nieuwe uitdagingen samen aan te kunnen.

Oecumene in ontbinding?

Betekent dit nu dat het einde van de oecumenische beweging, zoals die in de Wereldraad van Kerken gestalte krijgt, nabij is? Was Canberra het begin van het einde? Krijgen desintegrerende krachten de overhand?

Daar lijkt het gelukkig niet op. Kerken en christenen hebben in de gecompliceerde samenleving elkaar te hard nodig, dan dat ze deze plaats van ontmoeting, toerusting en actie zouden kunnen opgeven. Dat werd openlijk door alle tradities beleden, van orthodoxen tot evangelicals. Maar wel moet er wat veranderen in werkwijze en inzet van de Wereldraad.

In de eerste plaats zal men hard moeten gaan werken aan een betere en meer verantwoorde theologische basis voor het oecumenisch handwerk, één die door de kerken en christenen wordt herkend. Dat betekent een einde van een kapstoktheologie waarmee je je stokpaardjes kunt legitimeren. Dat betekent het begin van het serieus nemen van de diverse (theologische en ethische) tradities, die zich zo duidelijk opnieuw presenteren. Dat betekent hard werken om te zien hoe die tradities creatief op elkaar kunnen worden betrokken, zodat de speurtocht naar de eenheid van de kerk, naar de eenheid van de missionaire actie, naar de eenheid van alle mensen die op weg willen gaan naar het Rijk van God, nieuwe impulsen kan krijgen. Vervolgens zal men beter de ‘tekenen der tijden’ moeten leren onderscheiden. Canberra sprak veel over de Geest, maar was niet sterk in het onderscheiden der geesten. Er zal beter geluisterd moeten worden naar wat de kerken beweegt. Het is ongelooflijk dat, terwijl ledenkerken in Noord-Amerika leeglopen (de gemiddelde leeftijd in de Presbyteriaanse kerk daar ligt boven de vijftig), terwijl Angelsaksische kerken om dezelfde redenen een ‘decade van evangelisatie’ hebben afgekondigd, een Assemblée van de Wereldraad geen woord aan die existentiële vragen wijdt.

Als de oecumene deze vragen weet op te pakken:

- Hoe laten we de tradities creatief op elkaar inwerken?
- Hoe leggen we theologisch een heldere band tussen het evangelie en de oecumenische agenda?
- Hoe kan de kerk in de wereld een missionaire kerk zijn?

Dan kan een volgende Assemblée van de Wereldraad de divergentie, die in

Canberra naar voren kwam, onder leiding van de Geest van Christus tot een inspirerende beweging samenvoegen. Dan heeft Canberra niet de ontbinding van de oecumene ingeluid, maar het begin van een nieuwe integratie, tot heil van mens en wereld.

Magritha Jongeneel-Touw

Vrouwen in Canberra

Zolang het nog nodig blijft de problemen van vrouwen apart te benoemen en te behandelen, is er iets grondig mis. Deze conclusie trekt Magritha Jongeneel-Touw, die o.a. deelnam aan de vrouwenconferentie die voorafging aan de Assemblée. Dit artikel gaat over de problemen van vrouwen, maar ook over de hoop van vrouwen en mannen.

Levendige voorbereiding

'At such a time as this, a time of wars, of distress, of grief and of fear, we gathered together for the Pre-Assembly Women's Meeting of the VII Assembly of the World Council of Churches'. Met deze woorden begint de boodschap van de vrouwenconferentie die voorafging aan de Assemblée in Canberra. De aanhef van de zin verwijst naar het thema van de bijeenkomst 'For such a time as this' (Met het oog op deze tijd), ontleend aan het verhaal van Esther. Het vervolg van de zin duidt aan, dat de situatie in de wereld ook aan de vrouwenassemblée niet voorbijging.

Vorbereiding van de vrouwelijke gedelegeerden op de Assemblée was het belangrijkste oogmerk van de bijeenkomst. En dat gebeurde zeer levendig en grondig. Zo vertelden drie vrouwen die ook in Vancouver aanwezig geweest waren over hun ervaringen en wat zij daarvan geleerd hadden. Met audiovisuele middelen werd de periode tussen Vancouver en Canberra 'besproken'. Via sketches werd de praktische gang van zaken rond commissies en plenaire zittingen verhelderd en zo nu en dan aangenaam gerelativeerd.

Veel aandacht werd besteed aan het vaststellen van de problemen die in de Assemblée aan de orde zouden moeten komen. Per sectie werd daarover in

Dr. G.J. van Butselaar (1943) is sinds 1983 algemeen secretaris van de Nederlandse Zending en was als 'observer' in Canberra aanwezig.

kleine groepen gesproken. Hoewel de thema's van de secties verschilden, kwamen de geïdentificeerde problemen in grote lijnen op hetzelfde neer: de uitbuiting van de schepping, het machtsmisbruik dat vrouwen op allerlei terrein ervaren, ook in hun kerk en de noodzaak van bekering en verandering. De vrouwelijke gedelegeerden werden zeer aangemoedigd om de problemen aan de orde te stellen in de Assemblée, o.a. wanneer de verslagen van de voorzitter van het Centraal Comité en van de secretaris-generaal besproken zouden worden. Maar, helaas, toen deze verslagen aan de orde kwamen, bleek er vrijwel geen gelegenheid tot discussie te zijn. Een frustrerende zaak en niet alleen voor de vrouwen.

Bijbelstudies

Een belangrijk onderdeel van de vrouwenbijeenkomst vormden de bijbelstudies. Ofelia Ortega hield ons voor dat wij net als Esther moesten kiezen tussen macht en solidariteit. En kiezen voor solidariteit betekent vaak verliezen van macht. Maar evenals Esther worden wij opgeroepen tot actie. Margot Kässmann vroeg zich in haar bijbelstudie over Eva en Maria af of Eva niet evenzeer als Maria vervuld was met de geest van vrijheid. Is het werkelijk zonde om naar kennis te verlangen? Zij wees erop dat Eva's zonde niets met seksualiteit te maken heeft. Christenvrouwen zitten gevangen tussen de beelden, die in de traditionele exegese van deze twee vrouwen gegeven worden. Ze kunnen nooit zo goed zijn als Maria en worden vaak gezien als even slecht als Eva.

Violet Sampa-Bredt (eerste vrouwelijke predikant in Zambia) legde aan de hand van Rom. 16:1-16 uit dat voor Paulus allen die geloven in de opgestane Heer en betrokken zijn bij het werk van de kerk, apostelen zijn. Vrouwen en mannen zijn het slachtoffer geworden van de leugen, dat alleen mannen predikant of priester kunnen zijn. Hiermee raakte zij een probleem dat telkens terugkeerde, ook tijdens de Assemblée zelf. Het gaat daarbij niet alleen om de wijding op zich, maar ook om de toegang tot de machtsstructuren in de kerk. De aanvallen op de orthodoxie met betrekking tot dit punt werden gepareerd met de opmerking dat het hier om een theologisch probleem gaat en dat vrouwen sinds de ontdekking van de rol van leken een grote rol in de orthodoxe kerken spelen.

Decennium

Aruna Gnanadason (directeur van de WCC's Sub-unit on Women and Men in Church and Society) bracht verslag uit over het Decennium van

kerken solidair met vrouwen. Zij benadrukte dat dit geen vrouwenprogramma is, maar een programma van kerken. Van hen wordt gevraagd solidair te zijn met vrouwen en hen bij te staan in hun strijd.

Het oecumenisch decennium loopt nu 3 jaar en veel kerken over de hele wereld doen eraan mee, maar er is geen reden om al te optimistisch te zijn. Er bestaan nog steeds veel onrechtvaardige praktijken in de kerk, discriminerende leerstellingen, eenzijdige theologische interpretaties, etc. Maar het decennium heeft op veel plaatsen voor vrouwen de mogelijkheid geschapen om de eigen problemen te identificeren, eigen prioriteiten te formuleren, gehoor te eisen, haar capaciteiten tot leidinggeven en besluitvorming aan te bieden en haar theologische en spirituele gaven in te brengen. Het gaat de vrouwen niet om kleine concessies, maar om het geven van een bijdrage aan het omvormen van de kerk tot een nieuwe levende gemeenschap van vrouwen en mannen.

Aruna Gnanadason wees erop dat er ook tegenstellingen zijn tussen vrouwen. Er zijn economische verschillen en vooroordelen op grond van ras, kaste, leeftijd e.d. Maar vrouwen moeten zich door deze door mannen gemaakte verdeeldheid niet tegen elkaar laten uitspelen.

Terecht werd ook op de vrouwenassemblee veel aandacht besteed aan de situatie van de Aboriginalvrouwen. Zij vertelden over hun geschiedenis, hun cultuur en hun religie. Schrijnend waren hun verhalen over het onrecht en de minachting, die tot op vandaag vaak hun deel zijn.

Voorbarig visioen

De kwaliteit van de vrouwenassemblee had velen hoop gegeven. Emilio Castro verklaarde tijdens zijn bezoek aan de voorassemblee, dat hij droomde van een nieuwe Assemblée en een nieuwe Wereldraad van Kerken onder invloed van de vrouwen, en rechter Annie Jiagge van Ghana meende dat na Canberra de Wereldraad niet dezelfde zou zijn. Maar deze visioenen zijn geen werkelijkheid geworden.

Het aantal vrouwelijke gedelegeerden op de Assemblée bedroeg 35% van het totale aantal deelnemers, d.w.z. dat de beoogde 40% niet bereikt is. 28 kerken (de kerken die slechts één afgevaardigde hadden, niet meegerekend!) hadden geen enkele vrouw afgevaardigd. Opgemerkt moet worden dat de organisatoren van de Assemblée hun best gedaan hadden om het leiderschap van secties en subsecties zo eerlijk mogelijk tussen vrouwen en mannen te verdelen.

De twee vrouwelijke vice-voorzitters van de plenaire zittingen, Sylvia Talbot en Dame Nita Barrow vulden hun taak met humor en kracht. Hun ervaring met het angelsaksische vergadersysteem bleek soms groter dan

dat van dr. Held, de voorzitter van het Centraal Comité. De levendige en indringende presentatie van dr. Chung, de jonge Koreaanse theoloog, bracht meer tongen in beweging dan de ongetwijfeld zeer gedegen lezing van bisschop Parthenios.

Maar dat een van de vrouwelijke gedelegeerden zich zeer ongewenste intimititeiten van de kant van een mannelijke collega moest laten welgevalen, zegt wel iets over de nog steeds heersende machtsverhoudingen.

Conclusie

Het is uiteraard moeilijk om precies na te gaan hoe en wat de inbreng van vrouwen in secties en subsecties geweest is. Wel kunnen we vaststellen, dat een aantal van de problemen die in de vrouwenassemblée aan de orde zijn geweest, terug te vinden zijn in de eindverslagen. Maar dat wil niet zeggen dat deze dan uitsluitend door vrouwen aan de orde gesteld zijn.

Het waren vrouwen als dr. Mary Tanner en dr. Elizabeth Templeton die tijdens de Assemblée ons erop wezen dat eenheid en verzoening niet zonder pijn tot stand komen. Wanneer de kerk werkelijk een levende gemeenschap van vrouwen en mannen wil worden, dan zal de pijn van de verzoening gedeeld moeten worden.

Ik wil zeker niet uitsluiten dat individueel tijdens de Assemblée de pijn van vrouwen door mannen gedeeld is, maar zolang het nog nodig blijft de problemen van vrouwen apart te benoemen en te behandelen, is er iets grondig mis. Nergens ben ik 'problemen van mannen' tegengekomen, die aandacht en oplossing behoeven. Pas wanneer mannen inzien, dat zij deel zijn van het probleem, dat zijzelf 'problematisch' zijn, is er iets aan het veranderen. Pas dan zal de positie van mannen werkelijk gelijkwaardig worden aan die van vrouwen. Het delen van de machteloosheid gaat vooraf aan het delen van de macht.

Er zijn in Canberra hoopgevende, zij het geen nieuwe, woorden gesproken en opgeschreven over de positie van vrouwen en wat daaraan verbeterd moet worden. Laten we hopen dat het niet alleen bij woorden blijft. Zou het Decennium van kerken solidair met vrouwen niet een gave van de Geest kunnen zijn om de kerken, ook in Nederland, daarbij een handje te helpen?

Mw. drs. M.B. Jongeneel-Touw, historicus, is voorzitter van de Raad voor de Zending van de Ned. Herv. Kerk. Daarvoor heeft zij o.a. gewerkt in Indonesië als docent kerkgeschiedenis.

Alle Hoekema

Invloed van de Golfcrisis op de Assemblée in Canberra

De zevende Assemblée van de Wereldraad van Kerken vond plaats tijdens de oorlog in het gebied van de Perzische Golf. De spanningen voorafgaande aan die oorlog hadden al schaduw geworpen; toen de oorlog uitbrak gingen er zelfs stemmen op om de hele Assemblée uit te stellen. Uiteindelijk lijkt de Golfcrisis slechts in geringe mate de deelname aan de Assemblée te hebben gehinderd. Van groter belang is de vraag, op welke wijze deze crisis de Assemblée heeft beïnvloed.

De antwoorden op die vraag zijn afhankelijk van het perspectief van waaruit hij gesteld wordt. De Golfoorlog eiste ontegenzeggelijk veel aandacht en tijd tijdens de bijeenkomst in Canberra; dat kwam naar voren tijdens kerkdiensten, een stille tocht, een nachtwake, persoonlijke gesprekken, discussies in (sub-)secties, het tijdrovende en moeizame debat over een *public statement* en vele vormen van publiciteit. Uiteraard is dat ten koste gegaan van aandacht voor andere problemen. Wie echter de officiële rapporten van deze Assemblée naleest, ziet een grote soberheid op het punt van invloed van de crisis in het Midden-Oosten, al stelt de preambule van het rapport van het *Report Committee*, dat de bezorgdheid om een snel einde van het conflict in de Perzische Golf en een rechtvaardige oplossing van dat probleem, 'voortdurend in onze gedachten' was. In één adem wordt daaraan overigens toegevoegd: 'Er waren verschillen van opvatting over de wijze waarop dit bereikt moest worden'!

Hieronder willen we naar drie, samenhangende, kanten toe nader ingaan op mogelijke effecten van de Golfcrisis voor deze Assemblée: wat betekende het een en ander voor het initiëren van een oecumenische vredes-theologie, voorts voor de ontwikkeling van een oecumenische Israël-theologie en tenslotte: had de Golfcrisis invloed op de wijze, waarop jonge kerken

hun problemen en vraagstellingen aan de orde konden stellen.

Ontwikkelingen op weg naar Canberra

De zesde Assemblée in Vancouver had zich ondubbelzinnig tegen het bezit en het gebruik van kernwapens en tegen kernproeven (in de Stille Oceaan) verklaard.¹ Tegelijk is geconstateerd, dat het denken over vrede zich bleef bewegen in dezelfde 'Constantijnse' kaders als daarvoor.² De jaren na Vancouver hebben belangrijke ontwikkelingen te zien gegeven, welke onder andere via een voorbereidende consultatie in Glion, 1986, uitmondten in de JPIC consultatie van Seoul. De resultaten van die bijeenkomst mogen bekend verondersteld worden; ze geven indringend de samenhang weer tussen vrede, mondiale economie inclusief schulden-crisis, gerechtigheid en het ecologische evenwicht. Seoul was in zekere zin al voorbereid door de regionale Europese conferentie over Vrede en Gerechtigheid in Basel, mei 1989 en de Wereldzendingsconferentie in San Antonio in dezelfde maand. In Basel en Seoul kwamen de z.g. *historical peace churches* met afzonderlijke en verder-reikende principiële minderheidsverklaringen. Uit hun kring stamt bovendien een verklaring, welke vlak voor de Assemblée in Canberra werd gepubliceerd, *A Declaration on Peace*,³ welke erin wezen op aandringt het gesprek over de vraag van een theologische rechtvaardiging van oorlog als zodanig binnen oecumenische kringen te hernieuwen.

In praktische zin vonden de aanbevelingen van Vancouver en Seoul een voortzetting in bijvoorbeeld het opzetten van een *Global Peace Service* in Zweden en andere soortgelijke initiatieven, welke willen aantonen dat alternatieve vormen van gewelddoos protest en verzet werkbaar zijn.⁴

De Golfcrisis zelf leidde tot een reeks *statements* van Noordamerikaanse en ook Duitse kerkleiders,⁵ welke uiteraard tijdens de Assemblée zelf meewogen, en voorts tot een duidelijke uitspraak in AT SUCH A TIME AS THIS..., de boodschap van de Pre-Assembly Women's Meeting:

Over vrouwen, jongeren en kinderen, die de voornaamste slachtoffers zijn van elke oorlog, maken wij ons met name zorgen. Dit versterkt ons bewustzijn van oorlogen en soortgelijke situaties in andere delen van de wereld. We roepen op tot een direct staakt-het-vuren en tot vreedzame oplossingen voor het conflict in de Golf, zo goed als in andere conflictgebieden. We doen een dringend beroep op de kerken om aan onze regeringen duidelijk te maken, dat wij ons actief zullen verzetten tegen de militarisering en de wapenhandel, welke oorlog onvermijdelijk maken.

Drie niveaus van uitspraken

De tendens tijdens de Assemblée in Canberra wees eigenlijk in dezelfde richting. Dat wil zeggen: voorzover de Golfcrisis al genoemd werd, lag de nadruk op pragmatische morele uitspraken, oproepen en aanbevelingen ten gunste van een *cease-fire* in de Golf en ontwapening in het algemeen. Voorts waren er op de praxis gerichte voorstellen om *non-violent action* en *non-violent spirituality* op te nemen in het komende programma van de WCC. Fundamenteel-theologische uitspraken over de rechtvaardiging van oorlog als zodanig werden evenwel niet gedaan.

Wat het eerste, pragmatische niveau aangaat, kan gewezen worden op de evenwichtige boodschap van de Assemblée, waarin de Golfcrisis als één der groeiende bedreigingen voor de schepping en het menselijk overleven wordt genoemd.

Met name het rapport van Sectie I legt een oorzakelijk verband tussen de wapenhandel en militarisering enerzijds en de Golfoorlog, zo goed als armoede, honger, ondervoeding en het fysieke leed van atoomproeven in de Pacific anderzijds. 'Als christenen voelen we ons beschaamd als we kijken naar de immorele wapenhandel en militarisering van de wereld' (par. 23). Sectie II vermeldt het Golfconflict alleen als één der regio's waar gezocht moet worden naar wegen tot een blijvende vrede en stabiele veiligheid. De rapporten van de beide andere secties maken, zomin als het verslag van het *Programme Committee*, melding van de Golf.

Die summier benadering had enerzijds te maken met de vooropgestelde bedoeling deze crisis niet de hele Assemblée te laten beheersen en anderzijds met de grote aandacht, welke uitging naar de verklaring van het *Public Issues Committee* aangaande 'The Gulf War, the Middle East, and the Threat to World Peace'. Men kan rustig stellen dat zowel de discussie over de *drafts* van deze verklaring als ook de publiciteit naar aanleiding ervan, de totale beoordeling van de Assemblée op korte termijn hebben bepaald. Dit document gaat (eveneens in pragmatische zin) uitvoerig in op de roeping der gelovigen om vredestichters te zijn en verwijst daarbij naar uitspraken uit de bijeenkomsten in Amsterdam 1948, Vancouver 1983 en Seoul 1990. Ook wijst het nadrukkelijk op de wereldwijde implicaties van de Golfoorlog, waarbij de arme landen tot de zwaarstgetroffen slachtoffers horen, religieuze en etnische conflicten in verschillende Aziatische landen opblaaien en de aandacht van andere conflicthaarden en rampgebieden (zoals een aantal hongergebieden in Afrika) is afgeleid. Verder wordt vanuit grote bezorgdheid aandacht gevraagd voor toenemende vormen van racisme als gevolg van de Golfoorlog.

Zoals boven gesteld, kan een tweede niveau worden onderscheiden, namelijk dat van de directe praxis. Geen van alle lijken deze voorstellen een di-

rect uitvloeisel te zijn van de Golfcrisis als zodanig. Het rapport van het *Committee on Programme Policy* vat een aantal voorstellen uit de sectierapporten samen. Naast voorstellen om het JPIC proces voort te zetten op een verplichtende wijze en de waarden van z.g. christelijke samenlevingen ter discussie te stellen, die immers voor een goed deel schuld dragen aan de toenemende militarisering van onze wereld, gaat het daarbij vooral om het zoeken naar 'geweldloze wegen om zich te verzetten tegen onrecht en werken aan de eliminatie van oorlog', alsmede de erkenning van 'het belang van een christelijke levensstijl van heiligheid, van een spiritualiteit van geweldloosheid, gezamenlijk gebed, liturgisch leven, ascetisme en delen'. De afzonderlijke sectierapporten bevelen verder nog aan om regionale *peace networks* te ondersteunen en om in tijden van oorlog van de speciale gaven van de *historical peace churches* gebruik te maken.

Wat het derde niveau betreft: tot een uitnodiging voor een fundamenteel gesprek over de houding van de WCC tegenover het vraagstuk van oorlog in het algemeen is het niet gekomen. Tijdens de discussie over de vaststelling van de tekst van de eerdergenoemde verklaring over de Golfoorlog deed prof. Konrad Raiser met verwijzing naar de verklaring van Seoul een poging om een amendement aangenomen te krijgen, dat wél zo'n uitnodiging bevatte:

We doen een beroep op u [sc. de kerken] om elke theologische of morele rechtvaardiging van het gebruik van militaire macht, hetzij in oorlog of middels andere vormen van onderdrukkende veiligheidssystemen, op te geven en publiekelijk pleitbezorgers te worden van een rechtvaardige vrede.

In wezen kwam die oproep te laat; de teksten van de sectierapporten waren al vastgesteld en daarmee eigenlijk ook de programma-aanbevelingen. Blijkbaar was het binnen de secties niet gelukt dit theologische gesprek aan te bevelen. En overigens moet een vraagteken worden gezet bij het functioneren van een amendement, dat, gezien de grote verwarring welke erdoor ontstond, in wezen door minder dan de helft van de afgevaardigden werd gesteund. De totale waarde van de uiteindelijk met een minimale meerderheid aanvaarde verklaring kan trouwens op dezelfde gronden worden betwijfeld.

Israël

Een kerkeraad op Midden-Java vroeg in de dagen voorafgaand aan de Assemblée: wat wordt eigenlijk bedoeld als we 'Israël' zeggen? Een predikant uit Ambon stelde in het vliegtuig onderweg van Jakarta naar Sydney dezelfde kwestie aan de orde. Beide vragen kwamen voort uit een existentiële

nood. De christenen begonnen zich als minderheidsgroep enigszins bedreigd te voelen voor en tijdens de Golfoorlog, ook al verklaarden Indonesische ministers en generaals herhaaldelijk, dat het conflict geen godsdienstoorlog was.

Een overzicht van de recente oecumenische discussie over Israël werd enkele jaren geleden door Van Butselaar gegeven,⁶ die er in enkele van zijn afsluitende stellingen voor pleit, dat het vraagstuk van kerk en Israël binnen de oecumenische beweging onder een oecumenische discipline hoort te vallen, zodat zo'n dialoog geen alibi kan worden zich niet te bekommeren om het goede nieuws voor de armen, en voorts, dat de drie aspecten van de openbaring van het Oude Testament, van de joodse religieuze traditie en van de geschiedenis van het joodse volk, inclusief die van de staat Israël, onderscheiden dienen te worden. Dat is juist, mits de samenhang tussen die aspecten wel zichtbaar wordt.

De Assemblée in Canberra heeft, voor zover ik die kan overzien, hierin geen helderheid gebracht. Sectie I spreekt over de waarde van het Sabbatjaar en jubeljaar voor joden en christenen in het kader van een visie op economische en ecologische verzoening, sociaal herstel en persoonlijke vernieuwing. Ook sectie IV noemt de sabbat als een 'waardevolle bijdrage van het joodse geloof' in verband met spiritualiteit en het sabbatjaar in het kader van de schulden crisis. Sectie III spreekt over het verbond van God met Noach als een verbond met de ganse schepping, en vervolgt:

we erkennen Gods verbond met Abraham en Israël. In de geschiedenis van dit verbond werd het ons vergund God te leren kennen door Christus. We erkennen ook dat andere mensen er van getuigen, dat ze God langs andere wegen kennen.

In dat korte, veel vragen openlatende citaat lijkt de huidige, oecumenische stand van zaken adequaat weergegeven, voorzover het om de functie van het Oude Testament en om de voortgaande joods-religieuze traditie gaat.⁷ Uiteraard wordt de staat Israël in de verklaring van het *Public Issues Committee* herhaaldelijk genoemd als één der naties welke bij het conflict betrokken zijn. Die staat hoeft in de verklaring echter niet te rekenen op bijzondere sympathie. Nederlandse voorstellen om daarin veranderingen aan te brengen, maakten geen enkele kans.

Al met al komt de door Van Butselaar gesignaleerde differentiatie van aspecten wel enigszins aan het licht, maar zonder enige theologische samenhang. Toch mag zo'n theologisch gesprek niet langer uitblijven, juist vanwege de existentiële zorgen van christenen uit onder meer Indonesië, Pakistan en een aantal Afrikaanse landen. De Golfcrisis bewees de urgentie ervan.

Aandacht voor Derde Wereld-problematiek

In de berichtgeving in de Nederlandse pers over de Assemblée werd aan de Midden-Oosten-problematiek veel ruimte gegeven. Afrika kwam alleen in het nieuws voorzover het om Zuid-Afrika ging: de aanwezigheid van ds. Heyns en van dr. Frank Chicane zorgden daarvoor. De Pacificproblematiek kwam ik in Nederlandse kranteknipsels niet tegen, noch in de telexberichten van het ANP. Wel waren er enkele berichten over de aboriginals en over de kerken van China. Het beeld van de *Assembly Line*, welke dagelijks gedurende de Assemblée aan de deelnemers werd uitgereikt, verschilt niet veel van de tendens in de Nederlandse pers.

Gezien vanuit de sectierapporten en andere documenten kan men niet stellen, dat de Assemblée geen oog had voor de algemene problematiek van de Derde Wereld (schuldenlast, etnische conflicten, *indigenous people*, neo-kolonialistische bedreigingen) en die van de kerken in die gebieden (dialoog, syncretisme, agressieve evangelisatie en andere thema's). De samenhang van de mondiale problematieken van samenleving en van kerken wordt duidelijk aangegeven.

Dat wil niet zeggen dat sommige probleemvelden niet wat onderbelicht bleven. Er was in genoemde rapporten en in afzonderlijke verklaringen van het *Public Issues Committee* aandacht voor Zuid-Afrika, voor enkele langdurige brandhaarden als Sri Lanka en El Salvador, en ook voor de Pacific. Maar er was alle aanleiding geweest om expliciet in te gaan op de zorgwekkende situatie in een aantal Afrikaanse landen zoals Ethiopië, Sudan, Somalië, Rwanda en ook op de problemen van verschillende Afrikaanse kerken.

Met name de Afrikaanse gedelegeerden zullen teleurgesteld zijn in deze Assemblée; zij beschikten ook niet over één of twee in alle kringen gezaghebbende representanten. Dat geldt waarschijnlijk ook voor de afgevaardigden uit de Pacific; want al werd over hun problemen wel een *statement* aanvaard, èchte aandacht was er voor hen niet, gezien het feit dat een woordvoerder uit de Pacific alleen op het allerlaatste ogenblik van de laatste plenaire zitting twee minuten aan het woord kon komen.

Nogmaals: invloed van de Golfcrisis?

Het is echter de vraag of al deze tekortkomingen op het debet-conto van de Golfcrisis geschreven moeten worden. Mijns inziens was er tenminste één andere factor die hierin een rol speelde. Het thema zelf van de Assemblée kon aanleiding geven andere richtingen in te slaan en was als het ware geknipt voor de orthodoxie. Het Golfconflict bracht ook met name ortho-

doxe kerken uit het Midden-Oosten op de voorgrond. Het totale effect van aandacht voor de orthodoxie binnen deze Assemblée deed de problematieken van andere regio's naar het tweede plan verhuizen.

Het was het *Anliegen* van de orthodoxie om te blijven hameren op het herstel van de eenheid der kerk als doel van de oecumene en op het spreken over de Geest binnen een strikt ecclesiologisch kader. Het vereiste van alle deelnemers veel denkkraft om zich in te leven in die voor het eerst echt open functionerende denkwereld.

Het theologisch gesprek over de rechtvaardiging van oorlog, zoals dat door Konrad Raiser vergeefs aan de orde werd gesteld, had voor het eenheidsstreven van de orthodoxie nog geen prioriteit. 'Vrede' wordt niet als een *nota ecclesiae* gezien. Anderzijds zoekt de contextuele theologie eerder naar oplossingen op het niveau van *doing theology* dan naar fundamenteel-systematische uiteenzettingen, die een Constantijns denken aan de kaak willen stellen – dat is immers geen Afrikaans of Aziatisch, doch een Noord-Atlantisch probleem! Het wachten is dienaangaande en wellicht ook wat een oecumenische 'Israël-theologie' betreft, op een gewenste dialoog tussen 'klassieke' en 'contextuele' theologische ontwerpen.⁸

1 Zie Laurens Hogebrink, 'Vancouver: Sterke steun voor de vredesbeweging'. In *Wereld en Zending* 13/1, 1984, p. 38-42.

2 H.B. Kossen, 'Het vredesdenken van Vancouver: Constantijn werkt nog steeds door'. In: *W&Z* 13/1, 1984, p. 26-37.

3 Douglas Gwyn [et al.], *A Declaration on Peace. In God's People the World's Renewal Has Begun*, Scottsdale, PA, 1991. De voorafgaande geschiedenis van gesprek aangaande het vredesdenken in oecumenische context is beschreven in een verzameling van verklaringen en (fragmenten van) artikelen: Donald F. Durnbaugh (ed.), *On Earth Peace. Discussions on War/Peace Issues Between Friends, Menonites, Brethren and European Churches 1935-1975* (Elgin, Ill, 1978).

4 Zie o.a. Ragni Lantz, 'Towards a Global Peace Service'. In: *One World* 163, februari 1991, p. 17-18.

5 *Pressing for Peace. The Churches Act in the Gulf Crisis* (Middle East Office, NCC, New York, 1991); t.a.v. Duitsland kan gewezen worden op 'Stellungnahmen zum Krieg von EMW-Mitgliedern'. In: *Was haben wir getan? Hintergrund und Erklärungen zum Golfkrieg aus der Weltmission*. EMW-Informationen 92

(uitgave Evangelisches Missionswerk, Hamburg, mei 1991).

6 Jan van Butselaar, 'Israel in Ecumenical Thinking: An Analysis'. In: *IRM LXXXVII* (1988), p. 437-448.

7 J. Paul Rajashekar, 'Dialogue with People of Other Faiths and Ecumenical Theology'. In: *Ecumenical Review* 39, 1987, p. 455-461 schrijft in wezen hetzelfde: 'The kind of theological enrichment that has taken place through Christian encounter with Judaism may well also be gained through encounters with other faiths' (458).

8 Cf. het *Report of the Committee on Program Policy* III C, waar o.m. gezegd wordt: 'Some lack of coherence is natural in a fellowship like the WCC. Nevertheless, the quest for a coherent theology is vital and must remain a priority. In this context, it is important to bring contextual theologies into dialogue with "classical" theologies in order to develop an ecumenical way of doing theology'.

Ds. A.G. Hoekema is predikant te Haarlem en part-time docent aan het Doopsgezind Seminarie te Amsterdam. Hij vertegenwoordigde de Doopsgezinde Broederschap in Canberra.

Christendom en economische orde: de schepping als uitdaging tot herbezinning en hervorming

De politiek heeft het niet over vrede, gerechtigheid en heelheid van de schepping, maar over veiligheid, vrijheid en welvaart. De kerken worden uitgedaagd inzicht te verschaffen in deze begrippen. Bas de Gaay Fortman laat in dit artikel zien hoe binnen en buiten de kerken gedacht is over economische orde, vanaf de in 1891 verschenen encycliek *Rerum Novarum* tot aan de Assemblée van de Wereldraad van Kerken in 1991.

Het einde van de geschiedenis?

Een liberale democratie in combinatie met gemakkelijke toegang tot video's en stereotorens. Dat is, kort samengevat, het einde van de geschiedenis in de visie van de Amerikaanse deskundige in internationale politiek, Francis Fukuyama. Het einde van de geschiedenis? Het klinkt als het einde van de beschaving.

Fukuyama's essay kreeg veel aandacht. Ik zie daarvoor twee redenen. De eerste is dat het radicale alternatief voor de vrije markteconomie, het reëel bestaande socialisme, zijn geloofwaardigheid als stelsel van economische orde geheel heeft verloren. Het was natuurlijk allang bekend dat dit systeem geen grote successen opleverde in het verschaffen van 'gemakkelijke toegang tot video's en stereotorens'. Zijn legitimiteit trachtte het evenwel te ontlenen aan de verschaffing van collectieve goederen en diensten en aan de verwezenlijking van sociale rechtvaardigheid. Vandaag functioneert de metro in Moskou en Leningrad inderdaad nog steeds perfect, en voor een krats, maar dat is dan ook zo ongeveer het enige dat nog loopt. Ook in infrastructuur, onderwijs en gezondheidszorg wordt het Sovjetsysteem algemeen inferieur bevonden, met name door de eigen burgers. Zelfs

de verwezenlijking van een recht op arbeid d.m.v. arbeidsplicht – het punt waarop men zich in ideologische discussies placht te beroepen – kan geen succes meer worden genoemd. De sociaal-economische ongelijkheid is in dat land niet gering en neemt bovendien sterk toe.

Met het verdwijnen van het marxisme-leninisme als economisch systeem, ook uit China en de Sovjetunie, zal eveneens de socialistische ideologie haar betekenis verliezen, zo meent Fukuyama. De tekenen daarvan zijn inderdaad zichtbaar. Erkend moet worden dat Marx' voorspelling van 'toenemende ellende' in de landen met een vrije markteconomie niet is bewaarheid en dat Lenins beeld van een kapitalistische wereld vanwaar uit elk venster ons het socialisme reeds zou toelonen een illusie is gebleken. Bovenal vergisten beiden zich in het hervormingsvermogen, in de 'Reformfähigkeit' van het kapitalisme.

Maar naast de werkelijkheid van een falend socialistisch systeem is er ook die van een kapitalisme dat dagelijks door ecologische en sociale grenzen heenbreekt.

Waar Fukuyama spreekt over een 'universele homogene staat' als sluitstuk van de menselijke ideeëngeschiedenis, is de kernvraag of die wel antwoord kan geven op de universele homogene problematiek van vandaag. Het rapport 'Gever van leven, bewaar uw schepping!' van de Wereldraad-Assemblée in Canberra schetst de permanente ecologische ramp als volgt:

'De verwarming van de atmosfeer van de aarde betekent een ernstig gevaar voor het vermogen tot overleving en bloei van menselijk en ander leven. We worden bovendien bedreigd door het totale effect van een aantal andere factoren waaronder de vernietiging van de ozonlaag, de ontbossing, erosie, verwoestijning, verzilting, de vercommercialisering, de militarisering en de oorlogen, de vervuiling van bodem, lucht en water, het uitsterven van plant- en diersoorten en nog zoveel meer. De hele schepping ligt er gebroken, verwond bij. Het is verbijsterend en beangstigend dat de menselijke soort op deze aarde, die pas ongeveer 80 000 jr. geleden ten tonele verscheen in de 4½ miljard jaren geschiedenis van deze aarde, in de ± 200 jaar die verliepen sinds de industriële revolutie, in staat bleek te zijn de grondslagen van het leven zelf te bedreigen'.

Het zoeken naar antwoorden op deze ecologische crisis begint met morele menselijke zelfkritiek. Maar dat is nu juist waar we niet graag aan willen. Een tweede verklaring voor de belangstelling voor Fukuyama's 'einde van de geschiedenis' ligt dan ook in de punt die hij meent te kunnen zetten achter het ethische debat. Zijn 'einde van de geschiedenis' betekent in feite het einde van de ethiek. Met een paar instituties die tezamen de 'universele homogene staat' vormen, zou de mensheid verlost zijn van de noodzaak de status quo steeds weer opnieuw te leggen onder de kritiek van de

moraal en na te gaan of de bestaande instellingen niet gerekend moeten worden tot wat Paus Johannes Paulus II in een van zijn encyclieken 'de structuren van de zonde' noemde. (Het waren vooral de instituties van de wereldhandel en het internationale geldstelsel die de paus daarbij op het oog had.) Fukuyama biedt een ideologische legitimatie voor een maatschappij zonder ethiek. Niet voor niets verwijst hij dan ook de religie naar het kerkgebouw en de binnenkamer; een kritische reflectie op de maatschappelijke structuren is niet meer nodig.

Honderd jaar na Rerum Novarum kan *de heersende economische orde als een zegening worden begroet*. Het succes van F. Fukuyama's essay kan vergeleken worden met de populariteit van Nozicks 'Anarchy, State and Utopia' dat na de opstandige jaren 60 en het begin van de jaren 70 een legitimatie leek te bieden voor grote individuele inkomensongelijkheid.

Voor christenen biedt Fukuyama's these juist temeer reden voor maatschappijkritiek. Wat bijvoorbeeld is die vrijheid waar het in de liberale democratie en de markteconomie om draait? Is vrijheid gemakkelijke toegang tot video's en stereotorens? Is vrijheid veel geld verdienen zodat je over ruime materiële keuzemogelijkheden beschikt en veel dingen tegelijk kunt doen? Is vrijheid alle opties openhouden, zodat vandaag dit en morgen iets heel anders kan worden gedaan? Is vrijheid niet kiezen, zich nergens toe verplichten? In deze kritische vragen schuilt voor de kerken een belangrijke uitdaging. De politieke retoriek heeft het niet over vrede, gerechtigheid en heelheid van de schepping maar over veiligheid, vrijheid en welvaart. Maar wat is de inhoud van die begrippen? Hier liggen voor de kerken aanknopingspunten voor discussie.

Van paus Johannes Paulus II heeft Fukuyama's essay intussen al een antwoord gekregen: de encycliek 'Centesimus annus', verschenen 100 jaar na Rerum Novarum. Leonardo Dubofs vrees dat de westerse wereld in zelfgenoegzaamheid de ineensstorting van de socialistische economieën zou gadeslaan en dat de schreeuw der armen niet meer zou worden gehoord, blijkt de paus te delen. Zeker, zonder ondernemingsvrijheid en stelsels van markten en prijzen zal het in de moderne economie niet gaan, maar van een ongebreidelde kapitalisme moet hij niets hebben. Opmerkelijk is dat ook dit stuk zoveel aandacht kreeg, ook in niet-christelijke en niet-progressieve kring, zoals de Engelse kranten Financial Times en Daily Telegraph.

Drie jaar na de verschijning van Fukuyama's essay is het morele debat weer geopend.

Christendom en economische orde

De pauselijke encycliek Rerum Novarum vroeg aandacht voor de rechten van de arbeiders en bepleitte de oprichting van 'arbeidersverenigingen', ten einde langs die weg de misstanden van het kapitalistische stelsel te bestrijden. En inderdaad, waar het politieke systeem vrijheid van vergadering toestond, gelukte het, met het stakingswapen achter of in de hand, de arbeidsvoorwaarden belangrijk te verbeteren. Ook toonde de 40 jaar later verschenen encycliek Quadragesimo Anno zich nog allerminst tevreden, m.n. vanwege de ongelijkheid in de verdeling van inkomen en vermogen: 'Men moet dus aan ieder zijn deel aan de aardse goederen toekennen en bewerken, dat de verdeling daarvan wordt teruggebracht tot de eisen van het algemeen welzijn aangepast aan de normen van sociale rechtvaardigheid. Ieder verstandig mens immers erkent, dat deze verdeling in onze dagen, wegens het ontzettende verschil tussen de weinige schatrijken en de talloze armen aan een ernstige onevenwichtelijkheid lijdt'.

Ook in de niet-katholieke kerken kwam een discussie over de economische orde op gang. De Oecumenische Conferentie van Kerken in Stockholm in 1925 over 'Leven en Werk' verklaarde dat eigendom gezien moet worden als rentmeesterschap, waarvoor de mens zich voor God zal hebben te verantwoorden. De Oxford-conferentie van 1927 over 'Kerk, Gemeenschap en Staat' leverde fundamentele kritiek op het kapitalisme als zodanig. In vier opzichten wordt de mens in zijn mens-zijn geschaad door de economische orde in de geïndustrialiseerde wereld, zo stelt het rapport van deze conferentie. Dit zijn: bevordering van de individuele hebzucht, de grote ongelijkheden, het onverantwoordelijk bezit van economische macht, en de tegenwerking van het christelijk roepingsbesef. Bij dit laatste punt werd bedoeld op de frustratie in de arbeid. Het rapport stelde dat de meeste arbeiders zich slechts direct bewust zijn van de winst van de ondernemer 'en van hun eigen loon als doel van arbeid', en hooguit direct van enig maatschappelijk nut. Gewezen werd op 'het produceren van nutteloze spullen, prulleboel en zelfs dingen die schadelijk zijn', op 'koopmanschap dat bedrog meebrengt', en op 'voortdurende dreiging van werkloosheid'. Bij alle correcties die het economisch stelsel in de loop der jaren vermenselijkten, blijft de kritiek op hoofdpunten relevant. De kern ligt in de ideologie van het individualistisch materialisme. De econoom Jozef Schumpeter voorzag al 50 jaar geleden dat het kapitalisme niet door 'Verelendung' (Marx) ten onder zou gaan, maar juist door het succes van het individualistisch materialisme. Het rekenen in waarden die puur en alleen slaan op individuele behoeftenbevrediging zou immers niet beperkt blijven tot het marktgebeuren.

'Laat anderen maar belasting betalen', denkt de materialistische egotrip-

per. Schumpeter voorzag dat op den duur overheidsfunctionarissen zoals belastinginspecteurs hun gezag zouden kwijtraken terwijl ook het gezin en het burgerlijk tehuis aan betekenis zouden inboeten. Daarmee zou de vrije markteconomie zelf het institutionele kader aantasten waarin zij kan floeren. Dat kader berust op de zogeheten 'christelijke en humanistische waarden'. T.a.v. de verhouding tussen mens en natuur zijn trouwens die oude waarden ook in discussie gekomen.

Theologische herbezinning

Canberra vraagt om een wereldwijd theologisch project van herbezinning op de schepping. De mens is teveel tegenover de natuur geplaatst in plaats van naast haar. Het westerse levensgevoel wordt, aldus Sally McFague in haar 'Models of God', traditioneel gevoed door een 'atomistisch, reductionistisch perspectief dat menselijke wezens scheidt van andere wezens en al wat niet menselijk is reduceert tot objecten voor menselijk gebruik'. Van rentmeesterschap verschuift het beeld naar wederzijdse afhankelijkheid. Het levend organisme, zo maakt de moderne biologie duidelijk, wordt het best begrepen in ecologische verhouding met zijn omgeving. De natuur is ons huis en wij zijn daar te gast. Een gast probeert niet in de eerste plaats een maximaal profijt te trekken van zijn omgeving – een huis is geen hotel – maar zorgt ervoor dat hij de boel minstens zo netjes achterlaat als hij die aantrof. Het bijbelse verhaal van de schepping wil laten zien dat Adam, de mens, van adama – aarde – gemaakt is. Adam is een aards scep-sel, wiens lot onlosmakelijk verbonden is met dat van de aarde zelf. Zo zal de theologische herbezinning moeten beginnen met een herlezing van het boek Genesis.

De ecologische crisis betekent dat niet alleen de doeleinden, maar ook de middelen ter discussie staan. Wanneer gaat het in een maatschappij de goede kant op? Bij 'gemakkelijke toegang tot video's en stereotoren', zei Fukuyama. Dat lijkt wat te simpel gezegd. Laten we aannemen dat hij hetzelfde bedoelt als wat prof. Nassau sr. destijds formuleerde in zijn inaugurele oratie in Oxford: 'Het najagen van welvaart... is, voor de grote massa, dé bron van morele vooruitgang'. Kardinaal Newman zei in reactie hierop: 'Een zo categorische tegenspraak van onze Heer, St. Paulus, St. Chrysostomos, St. Leo en alle heiligen kom je maar zelden tegen'. Nee, leven voor 'the goods' doet onze verhouding tot de Schepper, de gemeenschap en onze eigen ziel geen goed. Maar bovendien is daar de schade aan de natuur, die het leven moet blijven dragen. 'Na eeuwen van conflict tussen mens en natuur', zegt Dennis Gabor, 'zijn we nu het tijdperk binnen gegaan van het conflict van de mens met zijn eigen natuur'.

Bij het zoeken naar een ethiek van economie en ecologie neemt Canberra het uitgangspunt in de harmonie tussen God, individu, gemeenschap en natuur die is belichaamd in de bijbelse instellingen van sabbat, sabbatsjaar en jubeljaar. De sabbat laat zien dat tijd, dimensie van ons bestaan, niet zo maar een gebruiksartikel is, maar een element van heiligheid bezit dat ons verlangen tot beheersing te boven gaat. In de noties van sabbats- en jubeljaar wordt economische doelmatigheid verbonden met ecologisch rentmeesterschap, recht met barmhartigheid, economische orde met sociale rechtvaardigheid. Niet productie en consumptie vormen het draagvlak van het menselijk leven maar de ecologische systemen die deel uitmaken van de schepping.

Naar een strategie van verandering

Weerstand bij het streven de aarde te bewaren ziet de Canberra-Assemblee in de ideologie van 'meer is beter', in gevestigde sociaal-economische belangen, in de verdeling van de wereld in Noord en Zuid, maar bovenal in onze eigen harten: in angst voor verandering, gebrek aan spiritualiteit, in lauwheid en apathie, in conformisme, in het ontbreken van Godsvertrouwen. Aan de reeds vermelde oecumenische kritiek op een economische orde die gegrondvest is op particuliere eigendom, vrij ondernemerschap en consumptisme, voegt het rapport toe de onverantwoorde uitbuiting van natuur en milieu door de economie. Om de verschillende weerstanden te overwinnen zijn strategieën nodig. De volgende zes worden uitgewerkt:

1. Organisatie van tegenkrachten op lokaal niveau, allereerst door dwars te gaan liggen tegen economische projecten met onverantwoorde ecologische consequenties. Het verzet kan vervolgens worden omgebogen tot een streven naar positieve verandering. Ontwikkeling van onderop vraagt bundeling van krachten. De Wereldraad moet functioneren als 'clearing house' waarin positieve informatie wordt uitgewisseld.
2. Het streven naar verandering in de internationale economische orde zal opnieuw op de agenda worden geplaatst. Een nieuwe politieke wereldorde vraagt ook herziening van de structurele Noord-Zuid-verhoudingen. Dit is eveneens in *Centesimus Annus* een belangrijk punt.
3. Herijking van het economisch denken. Met economie als academische discipline is op zichzelf niets mis, maar wel met het economisch paradigma dat waarden gelijk stelt aan prijzen en alle factoren die in het ge-

ding zijn in geld wil berekenen. Er is een post-kwantitatieve economie nodig die haar uitgangspunt zoekt in verantwoordelijk kiezen. In de geïndustrialiseerde landen vormt de natuurlijke omgeving thans de belangrijkste beperking op verdere produktiegroei. (Denk in een land als Nederland niet alleen aan de chemie maar ook aan landbouw en vervoer.) Het gevolg is een verschuiving van bepaalde economische activiteiten naar de Derde Wereld. Zo heeft het economisch wonder van Taiwan het vroegere bloemeneiland Formosa omgevormd tot een vulkaan van vergiftigd afval. In een vernieuwd economisch denken zal het niet in de eerste plaats moeten gaan om geld en ruilwaarde, maar om houdbaarheid en gebruikswaarde.

4. Er moet een universele verklaring komen voor de plichten van de mens tegenover de natuur, onderverdeeld naar overheden, producenten en consumenten. Voor het toezicht op de handhaving van die plichten is een aantal nieuwe instellingen nodig. De Assemblée vraagt hier om een internationale oecumenische inbreng in de tweede conferentie van de VN voor milieu en ontwikkeling die volgend jaar juni plaats zal vinden in Rio de Janeiro.
5. De beweging voor democratie en behoorlijk bestuur die mede leidde tot grote veranderingen in Oost-Europa in 1989 zal een wereldwijd karakter moeten krijgen. Zonder democratie blijft ecologisch verantwoorde politiek een illusie, zo stelt de Canberra-Assemblée.
6. Gewezen wordt op de belangen van bewustwording, onderwijs en spiritualiteit. Het idee wordt gelanceerd van een 'nieuwe zending', niet zozeer in vreemde landen alswel in vreemde structuren. Vele structuren waarin christenen participeren vallen immers onder de pauselijke term: 'de structuren van de zonde'. Ze zijn gebaseerd op andere waarden dan die welke christenen voor hun persoonlijke leven tot uitgangspunt zouden willen nemen. Dat de leden van de christelijke gemeente zich aanpassen aan wat in hun kantoren, bedrijven, scholen en universiteiten 'normaal' wordt geacht is wellicht onvermijdelijk. Toch zou er wat meer 'bekeringsijver' moeten zijn en de kerken zouden daartoe wat meer moeten inspireren en toerusten. Daarbij moet aansluiting worden gezocht bij mensen en bewegingen die vanuit andere inspiratiebronnen op zoek zijn naar structurele veranderingen van dezelfde aard. Het is hoog tijd voor de verbreding waarop het conciliair proces had willen mikken.

Voor Francis Fukuyama heeft religie, zoals gezegd, geen enkele maatschappelijke betekenis. Godsdienst speelt zich op zondag af in het kerkgebouw en door de week in de binnenkamer. Hij bespreekt nog wel even de vraag of het fundamentalisme zich zal aanpassen aan de idee van een liberale democratie in combinatie met de vrije markteconomie – op den duur wel, zo verwacht hij – maar de middenorthodoxie is nu al irrelevant; die heeft zich geheel geconformeerd. Heeft Fukuyama zich vergist en zijn de kerken wel een relevante factor in het zoeken naar een rechtvaardige en ecologisch verantwoorde economie? Dan zal er de komende jaren wel méér van het georganiseerde christendom moeten uitgaan.

Prof. mr. dr. B. de Gaay Fortman (1938)
was als gedelegeerde van de Geref. Kerken in
Ned. in Canberra aanwezig. Hij is hoogleraar
economie aan het 'Institute of Social Studies' te
Den Haag.

Columbus 500: Oost en West – één wereld

In Canberra is opnieuw gebleken wat een eindeloze verscheidenheid van gezichtspunten, belangen, normen en waarden er onder mensen van goeden wille in het geding zijn. Werelden van verschil. Ook bleken er opnieuw opmerkelijke verwantschappen te bestaan tussen groepen in alle werelddelen. Slachtoffers van geweld en uitbuiting herkenden elkaars verhalen. Maar ook gaf het visioen van gerechtigheid, vrede en heelheid vertegenwoordigers van her en der eenzelfde taal des Geestes in de mond. Vele werelden, één wereld.

Maar nu, met het jaar 1992 in het vooruitzicht, worden we aan een merkwaardig feit herinnerd. Vanuit een zeehaven ergens in Europa voer een ondernemend man, Christophorus Columbus, 500 jaar geleden steeds maar in westelijke richting, tot hij in het gebied terechtkwam dat later Amerika genoemd werd. De wereld van nu, met al haar dwarsverbindingen en haar tegenstellingen, is 500 jaar geleden – niet langer dan 500 jaar! – uit de samenvoeging van twee halfronden ontstaan. Klaus van der Grijp tracht inzicht te krijgen in de veelvoudige samenhang tussen Oost en West en maakt daarbij gebruik van de binnen de themaredactie gevoerde discussie.

Een ontdekking – zo zei men. Vanuit de ‘Oude Wereld’ was de ‘Nieuwe Wereld’ ontdekt. Het westelijk en het oostelijk halfrond van onze planeet, die tot op dat ogenblik elk hun eigen leven hadden geleefd, zijn sindsdien op elkaar aangewezen en tot elkaar veroordeeld. Bijna naadloos zijn ze aaneengesloten. Of moeten we zeggen: ‘Er lopen door de wereld van nu zoveel scheuren, dat die tussen de beide halfronden nauwelijks meer opvalt’?

Vijf eeuwen Oost en West: we kunnen niet anders, we moeten wel stilstaan en omzien. Maar de zaken waarom het gaat zijn zo veelomvattend en wijzelf zijn er zo nauw bij betrokken, dat het de vraag is, of we wel het juiste perspectief zullen kunnen vinden.

Verschillende perspectieven

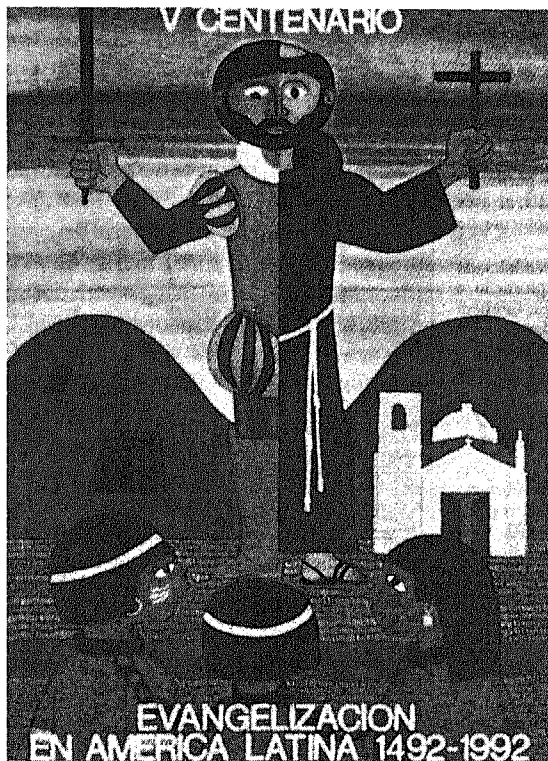
Wie gedenkt hier eigenlijk wát? Wie was – en wie is – handelende persoon in deze geschiedenis? Aan wie was – en aan wie is – de rol van lijdend voorwerp toebedeeld? Ons hebben ze ooit geleerd: ‘In 1492 ontdekte Columbus Amerika’. Maar alleen die ene zin al! Wat voor de Europeanen een ontdekking was, was voor de bewoners van het westelijk halfrond allerm minst een ontdekking, maar een invasie en een regelrechte ramp. Europeanen hebben de naam Amerika en vele andere aardrijkskundige namen bepaald, als heren en meesters van het gebied dat zij voor het eerst betraden. En wie tenslotte bij de bedoelde gebeurtenis het jaartal 1492 schrijft, relateert daarmee het land overzee aan de christelijke jaartelling en aan de – als normatief beschouwde – geschiedenis van het christelijke Europa. Vanuit traditioneel christelijk oogpunt beschouwd is 1492 het begin van de kerstening van de Nieuwe Wereld. Wie het subject, wie en wat het object was, is duidelijk genoeg. Als nu evenwel de redactie van Wereld en Zending bij het jaar 1992 stilstaat en omziet, is het haar zeker niet in de eerste plaats om het verhaal van de blanke missionaris begonnen. Zij deelt immers de visie van vele christenen in Latijns-Amerika en elders, dat, volgens de orde van Gods Koninkrijk, de armen het initiatief nemen en tot handelende persoon, tot subject van de geschiedenis worden.

Wie deze visie tot de zijne maakt, zal in de eerste plaats trachten het verhaal te horen van diegenen, wier verhaal van oudsher door dat van anderen is overstemd. Dus gaat het bij het gedenken van deze 500 jaar niet alleen om hetgeen uit Europa afkomstige mensen in Amerika beleefd hebben, maar ook om hetgeen de oude volken van Amerika, door ons Indianen genoemd, sinds de tijd van de Europese invasie hebben doorgemaakt. Het gaat ook om het derde continent, Afrika, dat via de rampzalige driehoek van de slavenhandel ongewild bij de geschiedenis van Europa en Amerika betrokken werd. Ook dit gebeurde nu juist vijf eeuwen geleden. In 1490 knoopten de Portugezen, die doende waren de zeeweg naar Indië te zoeken, betrekkingen aan met het Afrikaanse koninkrijk Congo. Dit was gelegen aan de monding van de gelijknamige rivier en ten zuiden daarvan, in het gebied dat later Angola genoemd werd. De kerstening van Congo verliep voorspoedig; de inheemse koning steunde de missionarissen en voorzag de Portugezen van honderden slaven voor de export. Hiermee

echter was de toon gezet voor hetgeen zeevarende mogendheden, niet in de laatste plaats ook Hollanders, Afrika aan zouden doen. In Brazilië, het Caraïbisch gebied en de zuidelijke Verenigde Staten is de geschiedenis van de zwarten met bloed, zweet en tranen geschreven.

Perspectief van de armen

In 500 jaar tijds zijn de contouren van oude volken vervaagd en een nieuw mensenslag is ontstaan. 'El día de la raza' wordt in sommige Spaanstalige landen de jaarlijkse herdenking van Columbus' aankomst wel genoemd: de dag van het ras. Daarmee geven ze te kennen dat er sindsdien op Amerikaanse bodem een nieuw fenomeen ontstaan is: de mesties, de mulat, de zambo. Maar etnische ongelijkheid gaat steeds met ongelijke machtsverhoudingen gepaard. Steeds opnieuw is het verhaal van bepaalde bevolkingsgroepen door dat van andere overstemd. In de binnenlanden van

(Illustratie: Brasil op Weg)

Brazilië dekt de naam 'caboclos' niet zozeer mensen van een bepaald ras – hoewel zij overwegend van Indiaanse afstamming zijn – als wel hun positie aan de onderkant van de samenleving: mensen zonder geschiedenis, zonder familie, zonder land, zonder herinnering. Wie 500 jaar Amerika in het perspectief van de armen wil verstaan, komt ook bij deze mensen uit en zal met klem de vraag stellen naar de machtsmechanismen, waaraan zij ten offer zijn gevallen.

De grondbeginselen van de koloniale samenleving komen aan de orde, waarin hoge idealen een rol speelden: de verbreiding van het evangelie in de Spaanse en (minder) in de Portugese gebiedsdelen en een eveneens christelijk geïnspireerd vrijheidsideaal in de Britse koloniën. Maar volgens diezelfde beginselen was ook de superioriteit van 'blank over gekleurd' een gegeven feit.

Ook de blanke samenleving heeft op het westelijk halfrond haar eigen dynamiek ontwikkeld. De Angelsaksische cultuur in het Noorden bleek in allerlei opzichten krachtiger dan de Iberische cultuur in het Zuiden en drong zich aan deze laatste op, waarbij zowel religie als mentaliteit, zowel levensstijl als technologie in het geding waren. Waar het de overheersing van Latijns-Amerika betreft werden de Verenigde Staten een verlengstuk van de dominante, Europees-westerse cultuur, ja de krachtigste en meest geduchte exponent daarvan.

Blank over gekleurd, Noord over Zuid, rijk over arm... en niet in de laatste plaats: man over vrouw. Vrouwen hebben in deze geschiedenis eeuwenlang een ondergeschikte plaats ingenomen: zij mogen dienen en zwijgen. In de huidige machtsverhoudingen in Latijns-Amerika, waar de armoede steeds verder om zich heen grijpt, zijn vrouwen vaak in dubbele zin gedupeerd. Als de redactie van Wereld en Zending na 500 jaar stilstaat en omziet, is het voor haar van wezenlijk belang naar de ervaring van vrouwen te luisteren.

Samenhang tussen Oost en West

Tot hiertoe hebben wij gesproken over wat er sinds 1492 op het westelijk halfrond gebeurd is. Het lijkt alsof daarmee gesuggereerd wordt dat wijzelf, hier in Europa, niet meer dan toeschouwers zouden zijn. Dat laatste nu is allerm minst het geval. Er is voor ons sinds 1492 'een wereld opengegaan' en die ervaring heeft ook het leven in Europa diepgaand beïnvloed. In onze beeldvorming ten opzichte van de Indianen konden wij veel van onze eigen emoties kwijt: huiver en afgrijzen – men denke aan de kannibalen –, maar ook edelmoedigheid – men denke aan de nobele wilden van

Jean-Jacques Rousseau en van Karl May.

Bepaalde produkten, zoals de aardappelen en de tabak, zijn hier vanuit Amerika op de markt gebracht. Het Westen is al 500 jaar lang een plaats geweest waar je naar toe kon: de vrijheid, het goud, de koffie, het avontuur wenkten je aan de overkant! En ging je er zelf niet heen, dan was er misschien wel een suikeroompje, van wie je iets verwachten mocht. De opeenvolgende emigratiegolven zijn met de religieuze, sociale en economische geschiedenis van het oude Europa nauw verbonden.

De Verenigde Staten hebben militair en politiek bij ons in de 20e eeuw een beslissende rol gespeeld. Hun visie op het wereldgebeuren – men denke aan de invloed van de media – dringt zich op en dreigt de onze te overstemmen. Zij en wij zijn als westerse mogendheden betrokken bij ontwikkelingen op de wereldmarkt, die de landen van Latijns-Amerika vandaag in zo'n diepe crisis hebben gebracht.

Het gaat er dus om, de veelvoudige samenhang tussen hier en ginds, tussen Oost en West te ontdekken; wellicht ook, de mechanismen op het spoor te komen, die sinds 1492 'globaal' – wereldwijd – bepaalde effecten hebben geproduceerd. Want ongetwijfeld is er van analogieën sprake. Dat het verhaal van sommige bevolkingsgroepen door dat van andere wordt overstemd is geen typisch Amerikaans verschijnsel. Ook Europa kent z'n turfstekers, z'n veenboeren, z'n keukenmeiden, z'n mijnwerkers, z'n industrieproletariaat. Werknemers uit het Middellandse Zeegebied staan in vele Europese landen op de onderste sport van een samenleving, die de hunne niet is. Ook onze geschiedenis is al te lang als de geschiedenis van kleine, bevoorrechte groepen geschreven.

Een globale analyse blijkt niet eenvoudig te zijn. Want overheerste groepen binnen de dominante samenleving maken ondanks hun onderliggende positie deel uit van een systeem, dat samenlevingen elders in de wereld tot slachtoffer maakt. Door te strijden voor verbetering van hun eigen omstandigheden zullen zij het globale systeem vermoedelijk buiten beschouwing laten: zij zijn dan uitgebuiten en uitbuiters tegelijk!

Europa 1992: door het wegvallen van de tolgrenzen krijgt dit jaartal nog een heel andere betekenis dan '500 jaar na Columbus'. Vêrgaande gevolgen zijn te voorzien voor de werkgelegenheid, voor de culturele integratie, voor het vreemdelingenbeleid. Na het uiteenvallen van het Oostblok zullen de partijpolitieke verhoudingen ook in West-Europa een nieuw evenwicht moeten vinden. En in verband met ons onderwerp is dan de grote vraag: welke hoop, welke bedreiging gaat er van het verenigd Europa uit naar de rest van de wereld, met name naar de uitgebuite volken van Latijns-Amerika?

Missiologische invalshoek

Wat de redactie van Wereld en Zending het meest interesseert is uiteraard de missiologische invalshoek. Maar welke is dat? De wijze waarop in heel deze wijde samenhang het geloof in Jezus Christus verstaan, verkondigd, in praktijk gebracht is; de perspectieven van hoop, die zich temidden van het spel der machten telkens weer openen. De missiologische invalshoek heeft betrekking op de 500 jaar die achter ons liggen, maar het gedanken van de gebeurtenissen en het interpreteren van de geschiedenis zijn geen doelen op zichzelf. Het gaat immers om het verstaan van een dynamiek, waarvan wijzelf deel uitmaken en die zich uitstrekt naar de toekomst. De kerkgemeenschappen, waartoe wij behoren, zullen met het oog op de toekomst opnieuw hun plaats moeten bepalen.

Indien wij, op grond van historische analyse, tot het inzicht komen dat de kerk te veel gesproken en te weinig geluisterd heeft, dan is het nu zaak om de ander, die wij ontmoeten, allereerst in zijn anders-zijn te respecteren en zijn ervaring serieus te nemen.

Indien blijkt dat gezanten van de kerk het evangelie verkondigd hebben zonder van het geloof van de ander – de indiaan, de neger, de verpauperde boer of slumbewoner – zelfs maar kennis te nemen, dan is nu allereerst bereidheid tot leren geboden.

Het inzicht, dat de kerk in het verleden te vaak aan de kant van de machthebbers gestaan heeft, mag haar nu niet in de verleiding brengen, zich tot woordvoerder van de armen en onderdrukten op te werpen; ze kan beter proberen tot bondgenoot te worden in hun strijd.

De ideologische verdeeldheid van de kerk in Latijns-Amerika zal bij ons de vraag doen rijzen naar het bestaan van vergelijkbare tegenstellingen in onze eigen samenleving, en Europese kerkelijke werkers in het industrie-pastoraat en in de oude binnensteden zullen zich kunnen inspireren aan ervaringen van de Latijns-Amerikaanse basisgemeenschappen.

Het andere gezicht van de kerk

Als straks de rooms-katholieke hiërarchie het jaar 1992 aangrijpt voor een feestelijke, zelfbevestigende terugblik op 500 jaar presentie in Amerika – en de tekenen wijzen erop, dat iets dergelijks gaat gebeuren – zal het erom gaan, 'het andere gezicht van de kerk' in alle duidelijkheid te doen zien. Dat is de gezamenlijke taak van rooms-katholieken en protestanten, van gelovigen daar en hier, van allen die met Maria de God belijden die 'machtigen van de troon heeft gestort en eenvoudigen verhoogd'.

Allen die in Nederland en Vlaanderen op deze belijdenis zijn aan te spreken, MOV-groepen, ZWO-groepen, industriepastores, werkers in Urban Mission en vele anderen, moeten de gelegenheid krijgen om rond het jaar 1992 tot een verdiepte bewustwording te komen. Wereld en Zending wil eraan meewerken, dit mogelijk te maken.

Dr. R.M.K. van der Grijp promoveerde in 1971 op 'Geschichte des spanischen Protestantismus im 19. Jahrhundert'. Van 1971 tot 1978 doceerde hij kerkgeschiedenis te Leopoldo, Brazilië. Vanaf 1979 werkt hij als predikant van de Hervormde gemeente in Voorburg; dit jaar begint hij als predikant van de Hervormde Stadszending te Utrecht.

Mario Coolen

Latijns-Amerika 1492-1992. Plannen voor ontmoeting en dialoog met Indianen

Op veel plaatsen in en buiten Latijns-Amerika wordt momenteel de herdenking van 1492 voorbereid, het jaar waarin de eerste Europeanen voet aan wal zetten in de Nieuwe Wereld. De vraag is hoe wij, vertegenwoordigers van de kerken in Europa, de herdenking van het jaar 1492 voorbereiden of zouden moeten voorbereiden. Is er voor ons wel een plaats weggelegd in het proces van herdenking en bezinning? Mario Coolen maakt in deze bijdrage duidelijk dat zorgvuldigheid en bescheidenheid aan onze kant geboden is. Tevens geeft hij verslag van concrete plannen voor een ontmoeting tussen mensen van de Nederlandse organisatie Missio en van het 'Indiaanse Vormingscentrum Leonidas Proaño' in Ecuador.

Geen ontdekking maar invasie

De Spaanse regering bouwt replica's van de schepen van Columbus en ontwerpt paviljoenen voor de Wereldtentoonstelling van Sevilla in 1992. Genua, de geboortestad van Columbus, krijgt een grondige opknapbeurt. In de Verenigde Staten wordt een veelheid aan activiteiten georganiseerd om in 1992 '500 Jaar ondernemerschap en ontdekking' te belichten. Zelfs Japan is te vinden bij de feestvierende landen; was Columbus er immers niet van overtuigd op weg te zijn naar Saipengo, het huidige Japan? De oorspronkelijke bewoners van Amerika, de afstammelingen van Maya's, Inca's, Azteken en talloze andere volken die door Columbus per abuis werden omgedoopt tot Indianen, willen echter van een feestelijke herdenking van de 500 Jaar niets weten. Hetzelfde geldt voor de Afro-Amerikanen, de afstammelingen van de negerslaven en ook voor de ver-

armde Mestiezen-bevolking van Latijns-Amerika. Die zijn er vast van overtuigd dat 1492 geen ontdekking was en ook geen ontmoeting tussen verschillende culturen. Voor hen was 1492 het begin van een ongevraagde invasie, een dodelijk treffen waarbij de oorspronkelijke bevolking via wapengeweld, dwangarbeid en besmettelijke ziektes werd overmeesterd en die leidde tot de vernietiging of stagnatie van eeuwenoude culturen.

Van het proces van onderwerping, inlijving en beroving van de bewoners van het huidige Latijns-Amerika vormt 1492 het begin, maar zeker niet het einde: na vijf eeuwen zijn de oorspronkelijke Spanjaarden en Portugezen een 'landeigen' elite geworden, hebben Amerikanen, Japanners en anderen hun intrede gedaan. Goud en zilver zijn vervangen door goedkope grondstoffen, slavernij en dwangarbeid door economische afhankelijkheid en een verpletterende schuldenlast. De uitroeiing van de Indianen behoort daarmee geenszins tot het verleden. Een krantekop uit 1990: 'Yanoman-Indianen sterven uit door blanke ziekten'. Hetzelfde bericht meldt dat van de 6 miljoen Indianen die in het huidige Brazilië leefden toen de Portugezen daar arriveerden, er nog 220.000 over zijn.

Vijf eeuwen evangelisatie

Bij de herdenking van de 500 Jaar zijn ook de kerken van Latijns-Amerika nauw betrokken. Immers, 1492 markeert ook het begin van vijf eeuwen evangelisatie van het continent. Maar hoe zag die eerste evangelisatie eruit? Hoe ver waren in het proces van kolonisatie nobele bedoelingen en platvloerse hebzucht van elkaar verwijderd? Was het voor de oorspronkelijke bevolking van de Nieuwe Wereld mogelijk een onderscheid te maken tussen de zegeningen van het kruis en de rampen van het zwaard van de Spanjaarden? Met hoeveel respect zijn de kerken omgegaan met het culturele en godsdienstige erfgoed van de Indianen; van de Afrikaanse neger-slaven, die door rechtgelovige Hollanders werden vervoerd naar hun noodlottige bestemming? Heeft in de loop der eeuwen de veelheid van christelijke kerken van oorsprong hechte gemeenschappen niet regelmatig ontworicht of verdeeld? Het zijn complexe en vaak pijnlijke vragen, waarmee de kerken op dit moment in het reine trachten te komen.

De CLAI, de Latijnsamerikaanse Raad van Kerken, waarbij 140 protestantse kerken en oecumenische organisaties zijn aangesloten, wil in de periodes 1989-1992 op geheel eigen wijze aandacht besteden aan '500 Jaar evangelisatie en zogenaamde ontdekking van Latijns-Amerika'. In de ogen van de CLAI moet het met betrekking tot 1992 niet gaan om een feestelijke

viering van de ontmoeting van twee werelden, maar om de creatieve herdenking van 500 Jaar weerstand en verzet van de oorspronkelijke bevolking tegen onderdrukking, uitbuiting en culturele overheersing. 1992 moet voor de kerken van Europa, Noord-Amerika en Latijns-Amerika een moment zijn van boetedoening, van herstel van aangedaan onrecht.

Ook al ligt bij de CLAI veel nadruk op de rol en positie van de Indianen, toch is het uitdrukkelijk de bedoeling ook de negerbevolking en de verarmde Mestiezen van Latijns-Amerika te betrekken bij de herdenking van de 500 Jaar. Op dit moment is de CLAI via een speciaal ingesteld secretariaat druk doende met het organiseren van plaatselijke bijeenkomsten rond het thema van de 500 Jaar. Het gaat om een veelomvattend proces dat in 1992 moet uitmonden in een continentale 'Vergadering van het Volk van God'.

Ook de rooms-katholieke bisschoppen van de VS vragen in een recente verklaring met betrekking tot 1992 de Indianen vergeving om in het verleden aangedaan onrecht. 'Regelmatig hebben wij het racisme van de dominante cultuur weerspiegeld', schrijven de bisschoppen. Zij vragen de oorspronkelijke bevolking om vergeving en verplichten zich 'met hen samen te werken om hun rechten, hun religieuze vrijheid en het behoud van hun culturele erfgoed te verzekeren'.

Licht en schaduw

Volgens de opvatting van de CELAM, de Latijnsamerikaanse Raad van Bisschoppen, vertoont het proces van eerste evangelisatie licht- en schaduwzijden. Het uiteindelijk resultaat van die evangelisatie is zonder meer positief. Wel hebben zich in Latijns-Amerika in de loop der eeuwen diepgaande maatschappelijke en culturele veranderingen voorgedaan. Daarom is het volgens de CELAM zo belangrijk dat de kerk zich in het kader van 500 Jaar diepgaand bezint op een nieuwe evangelisatie.

Juist rond het thema van de nieuwe evangelisatie zijn er intussen ernstige spanningen ontstaan tussen de CELAM en de CLAR, de Latijnsamerikaanse Conferentie van Religieuzen. De CLAR ontwierp met het oog op 1992 een bijbelproject met als titel: 'Woord en Leven'. Doel van het project: Gods bevrijdend woord verstaan vanuit de concrete werkelijkheid van ontbering, onderdrukking en verzet van de arme bevolking van Latijns-Amerika. De CELAM en ook het Vaticaan hebben scherpe kritiek geuit op 'Woord en Leven'. In het bijbelproject wordt, aldus CELAM en Vaticaan, het evangelie gereduceerd tot maatschappelijke categorieën; het

heil wordt geïdentificeerd met sociaal-economische vooruitgang en de centrale positie van de plaatselijke bisschop komt in het gedrang. Vanwege de toenemende druk en kritiek besloot de CLAR 'Woord en Leven', althans officieel, stop te zetten. Maar in een land als Brazilië is het bijbelproject, met goedkeuring van de plaatselijke bisschoppen, van start gegaan.

1992: 'een goede gelegenheid'

Het verzet van 'de arme kant' van Latijns-Amerika tegen een triomfalistische viering van de 500 Jaar belet intussen niet dat 1992 beschouwd wordt als 'een goede gelegenheid'. Een goede gelegenheid waarvoor? Op de eerste plaats om zich als 'slachtoffers' te bezinnen op de eigen geschiedenis van weerstand en verzet tegen onderwerping en onderdrukking. Verder wordt met name door Indianen en Afro-Amerikanen geprobeerd het eigen gestolde en gehavende culturele erfgoed weer op het spoor te komen en tot nieuw leven te brengen. Dat gebeurt via allerlei programma's van onderzoek en vorming rond volkskunst, taal, gebruiken, tradities, riten, verhalen, gezangen enzovoorts. 'Het stof verwijderen', zo wordt dat proces aangeduid.

Bij de culturele herbronning nemen de Indianen een centrale plaats in, maar zij willen zich niet isoleren van de rest van de samenleving. 'Ook al hebben we verschillende gezichten, gewoontes en leefwijzen, onze vijand en onze armoede zijn dezelfde', dat is de diepe overtuiging van veel Indiaanse leiders. Omdat het gaat om een gezamenlijke strijd voor een nieuwe samenleving waarin plaats is voor meerdere culturen, zoeken de Indianen vormen van samenwerking van niet-Indiaanse maatschappelijke groeperingen en organisaties. Een bondgenootschap, met boeren en arbeiders, met krottenwijkbewoners, studenten en intellectuelen. De herdenking in 1992 wordt daarbij aangegrepen als een goede gelegenheid om alle groeperingen die zich inzetten voor een nieuwe samenleving op nationaal en continentaal vlak te organiseren.

Rol voor Europa?

Binnen verschillende groepen en organisaties van kerken in Nederland leeft al enige tijd de vraag of en hoe in oecumenisch verband een kritische en creatieve bijdrage geleverd zou kunnen worden aan de herdenking van 500 jaar kolonisatie en evangelisatie van Latijns-Amerika. Maar, is er voor kerken en andere groepen in Europa wel een plaats weggelegd in het pro-

ces van bezinning en herbronning dat zich in Latijns-Amerika afspeelt? Met name Indiaanse organisaties blijken niet zonder meer overtuigd van de zin van contact met Europa in het kader van de 500 Jaar. Is na vijf eeuwen kolonisatie en evangelisatie 'de keerzijde' van missie en zending aangebroken, vragen zij zich af. Is Europa misschien uit op 'nieuwe' ontdekkingen? Willen kerken vanuit geconstateerde eigen armoede kijken naar of ruiken aan exotische culturen en religies? Is na vijf eeuwen eenrichtingverkeer de aanleg van tweebaanswegen voor communicatie en dialoog met Europa een reële mogelijkheid?

Bovendien, zo vragen Indianen zich af, wie moeten we in Europa ontmoeten en waar moeten we het met elkaar over hebben? We weten zo weinig van de Europese cultuur, de wijze waarop Europeanen omgaan met elkaar, met Moeder Aarde, met God. Kunnen we elkaar wel ontmoeten als we elkaars wortels niet kennen? Het beeld dat Indianen zich, vaak via missionarissen en ontwikkelingswerkers van Europa hebben gevormd heeft doorgaans te maken met doelmatigheid, materiële vooruitgang, noodzakelijk geachte ontwikkeling en inlijving in grote verbanden. Die steun is soms nuttig, maar hebben we elkaar ook echt iets te zeggen?

Bondgenoten

Ondanks twijfels en reserves zijn in Latijns-Amerika al dan niet met christelijke kerken verbonden Indiaanse groepen en organisaties ervan overtuigd dat in hun strijd voor eigen voortbestaan, identiteit en zelfbeschikking, bondgenoten onmisbaar zijn. Allereerst de bondgenoten 'van dichtbij': de overige verarmde sectoren van de Latijnsamerikaanse samenleving die op zoek zijn naar een sociaal-economisch en politiek alternatief voor de huidige structuren van onrecht en armoede.

Maar ook bondgenoten 'op afstand' kunnen van belang zijn. Solidaire groepen, politieke of maatschappelijke organisaties in het rijke Noorden, die de eisen van de Indianen om erkenning ernstig nemen en ondersteunen. En hebben de Indianen ook binnen de kerken niet steeds pleitbezorgers en bondgenoten gekend? Personen als Bartolomé de Las Casas, Antonio Valdivieso en talloze andere bisschoppen en pastores die in de loop der eeuwen de zijde van de Indianen kozen en die keuze regelmatig met de dood moesten bekopen.

Ondanks de vaak pijnlijke ervaringen uit het verleden blijken Indianen bereid om ook met de kerken van Europa te zoeken naar voorwaarden voor

ontmoeting en dialoog. Zij doen dat mede vanuit de diepe overtuiging dat de Indiaanse cultuur en godsbeleving, in tegenstelling tot wat kerken doorgaans hebben gedacht en verkondigd, niet een ziekte of afwijking zijn, maar symptomen van gezondheid en niet uit te roeien vitaliteit. Om te spreken met de woorden van de deelnemers aan een congres over Indiaanse theologie dat onlangs in Mexico plaatsvond: '1992 moeten we aangrijpen om duidelijk te maken dat we er, ondanks alles, nog steeds zijn. Dat onder de as van de geschiedenis ons vuur brandt. Dat we als Indianen niet vechten voor een onzeker cultureel en maatschappelijk alternatief: wij belichamen dat alternatief. Ondanks de last van het verleden zijn we bereid ons alternatief te delen met ieder die ons met respect benadert. Dat is belangrijk voor ons eigen behoud en vormt een bijdrage aan het voortbestaan van de wereld die we gezamenlijk bewonen'. Indiaanse cultuur als bijdrage aan een mondiaal herstel van evenwicht en harmonie. Zoals de bedreigde regenwouden levensnoodzakelijk zijn voor het biologisch leefklimaat van de hele wereld.

Bisschop Proaño temidden van de Indianen van Chimborazo, Ecuador

Concrete plannen voor uitwisseling

Eén van de kerkelijke organisaties in Nederland die in het kader van 1992 wil werken aan ontmoeting en dialoog met Indiaanse groeperingen in Latijns-Amerika is Missio. Missio is een organisatie die in internationaal verband pastorale projecten steunt van rooms-katholieke kerken met de Derde Wereld. Daarnaast probeert Missio binnen haar eigen achterban van o.a. parochies, Missie-Ontwikkelings- en Vredesgroepen (MOV), bekendheid te geven aan het eigen gezicht en de bonte vitaliteit van kerken en kerkelijke gemeenschappen in landen in de Derde Wereld. Ook het thema van de dialoog van de godsdiensten en de wederkerigheid in missie en zending neemt bij Missio een belangrijke plaats in.

Vanwege haar bijzondere aandacht voor de vorming van kerkelijk kader en overtuigd van het belang van de bijdrage van de Indiaanse godsdienstigheid aan veelkleurigheid en pluriformiteit heeft Missio contact gezocht met het Indiaans Vormingscentrum Leonidas Proaño te Riobamba, Ecuador. Leden van het vormingscentrum zouden bij een bezoek aan Nederland in contact kunnen treden met parochiële groepen, maar ook met studenten en docenten van theologische en pastorale opleidingen. Maar wie zijn dat, de vertegenwoordigers van het vormingscentrum?

In het midden van de jaren 80 richtte bisschop Leonidas Proaño van Riobamba, het seminarie Santa Cruz op. Bisschop Proaño was er van over-

tuigd dat het evangelie op ideale wijze wortel zou kunnen schieten in de Indiaanse cultuur die gekenmerkt wordt door eerbied, gezamenheidszin en gevoel voor maat en evenwicht. In de pastorale arbeid van bisschop Proaño die in 1988 overleed, stond de vorming van een eigen Indiaanse theologie en een eigen Indiaanse kerk centraal. Toch beseft Proaño dat een theologie en een kerk, waarin de Indianen de hoofdrol spelen, niet zo maar uit de lucht komen vallen. 'Geen Indiaanse kerk zonder Indiaans volk', was zijn motto. Daarom stimuleerde hij de Indiaanse bevolking op te komen voor eigen cultuur en eigen waarden. Ook de bevrijding uit economische afhankelijkheid en het ontwerpen, als Indiaanse bevolking, van eigen politieke standpunten en organisatievormen, werden door bisschop Proaño sterk gestimuleerd. Na de dood van bisschop Proaño kreeg het seminarie Santa Cruz de naam 'Indiaans Vormingscentrum Leonidas Proaño'.

In het vormingscentrum te Riobamba worden jonge Indianen gevormd om later taken te vervullen in de verschillende Indiaanse gemeenschappen. De ambten waarvoor zowel vrouwen als mannen worden opgeleid liggen op het gebied van pastoraal, gezondheidszorg, vorming en onderwijs en gemeenschapsofbouw. In het vormingsprogramma, dat grotendeels door de Indianen zelf wordt verzorgd, ligt de nadruk op onderzoek naar de eigen Indiaanse geschiedenis, de eigen filosofie, mythen, symbolen en verhalen, als elementen voor de opbouw van een eigen Indiaanse

theologie en liturgie. Ook bijbelstudie neemt een voorname plaats in. 'Wij bestuderen onze eigen cultuur om de boodschap van de Bijbel te verrijken en de kennis van de Bijbel vormt op haar beurt een verrijking voor onze eigen Indiaanse cultuur', zo vatten de Indianen van het seminarie hun studiemethode samen.

Op het vormingscentrum wordt een centrale plaats ingeruimd voor het thema van de grond. Er wordt ingegaan op de noodzaak van georganiseerde strijd om de grond, van oorsprong eigendom van de Indiaanse gemeenschappen, terug te krijgen. Juist de problematiek van Moeder Aarde vormt op het vormingscentrum een scharnier tussen de joods-christelijke en Indiaanse religieuze traditie.

Brief aan het Indiaans vormingscentrum Leonidas Proaño

Begin 1991 gaat er vanuit Nederland een brief van Missio naar het vormingscentrum van Riobamba. De brief is opgesteld in samenwerking met andere missionaire en ontwikkelingsorganisaties in Nederland, die in het kader van 1992 willen werken aan vormen van uitwisseling en dialoog. De brief heeft tot doel gasten uit Latijns-Amerika uit te nodigen om in de periode '91-'92 een bezoek te brengen aan Nederland. Omdat in de brief wordt ingegaan op de achtergronden en bedoelingen van de gezochte toenadering en dialoog volgt hier de volledige tekst.

Beste vrienden,

Wij zenden jullie deze brief namens een aantal kerkelijke organisaties uit Nederland.

Een van de doelstellingen van de organisaties die wij vertegenwoordigen is het inzamelen van financiële middelen voor ontwikkelingsprojecten, voor vorming en organisatie van basisgroepen in Derde Wereldlanden.

Door het contact met de sociaal-economische, culturele en religieuze werkelijkheid van de groepen die wij ondersteunen, hebben wij gaandeweg leren inzien, dat de oorzaak van de problemen van de landen van de Derde Wereld voor een belangrijk deel gelegen is in onrechtvaardige internationale productie- en handelsverhoudingen. Dat inzicht heeft ons ertoe gebracht een belangrijk deel van ons werk te wijden aan informatie en educatie van onze eigen groe-

pen in Nederland.

Op die manier willen we komen tot een hogere graad van bewustzijn en tot een diepgaande verandering in de internationale verhoudingen, waar we zojuist over spraken. De laatste tijd houden veel groepen zich bezig met het probleem van de internationale schuldenlast en met de 'zuivere koffie', d.w.z. de directe levering van het produkt van coöperaties van kleine koffieboeren aan de consument. Op het eerste gezicht zijn het misschien geen revolutionaire activiteiten. Toch zouden het stappen kunnen betekenen in de richting van de diepgaande verandering waarnaar we streven.

Via verschillende kanalen hebben ons berichten bereikt over de activiteiten die in enkele landen van Europa en in Latijns-Amerika worden voorbereid om de eerste komst van de Spanjaarden in Latijns-Amerika te herdenken.

Wij hebben ook vernomen dat er over dat gebeuren heel verschillend wordt gedacht. Ook binnen de kerken wordt de rol van de kerk in het proces van de zogenaamde ontdekking en evangelisatie van het continent heel verschillend gewaardeerd. Wij voelen ons gesterkt door de stemmen die pleiten voor een kritische herdenking van de 500 Jaar, voor het belijden van schuld en bezinning op mogelijke vormen van herstel van de toegebrachte schade. Ook wij zijn ervan overtuigd dat alleen via een echte, zij het pijnlijke, zuivering de fundamenten gelegd kunnen worden voor een werkelijke ontmoeting van verschillende werelden en culturen.

Wij hebben ook vernomen dat er in oktober 1989 in Bogotá een vergadering is geweest van Indiaanse en boerenorganisaties uit praktisch heel Latijns-Amerika. In de slotverklaring van die vergadering stellen de Indiaanse en boerenleiders dat de afgelopen 500 jaar zijn gekenmerkt door een militaire, politieke, sociale en culturele invasie, door volkerenmoord en evangelisatie. Maar ook onderstrepen zij de kracht en de moed van de volkeren van Latijns-Amerika in hun verzet tegen de onderwerping. Ook hebben ons recentelijk berichten bereikt over de wijze waarop in de verschillende landen van Latijns-Amerika de strijd voor de rechten van de arme bevolking onverminderd doorgaat. De activiteiten die op dit moment ontplooid worden door de Confederatie van Indiaanse Volkeren van Ecuador en die vooral gericht zijn op het terugkrijgen van de landbouwgrond, bewijzen dat het verzet van Indiaanse en maatschappelijke organisaties niet tot het verleden behoort.

Ook wij, als met de kerken verbonden organisaties uit Nederland, hebben ons bezonnen op een mogelijke rol in de herdenking van de 500 Jaar. Wij zijn er ons terdege van bewust dat wij als leden van de kerken en als Nederlandse staatsburgers deel uitmaken van een pijnlijke geschiedenis, pijnlijk vooral voor de volkeren waarmee wij in contact gekomen zijn. Die geschiedenis kunnen en willen wij niet ontkennen. Maar toch, hoe conflictueus en bitter de last van de afgelopen 500 jaar ook mag zijn (en jullie hebben het volste recht ons daar telkens aan te herinneren), wij willen ons niet laten verlammen door een onmachtig schuldgevoel dat niet leidt tot concrete stappen, die een nieuwe etappe in onze gezamenlijke geschiedenis zouden kunnen inluiden.

Op basis van het voorafgaande zouden wij jullie willen uitnodigen om in de periode 1991-1992 enkele leden van jullie organisaties af te vaardigen om onze groepen in Nederland te bezoeken. Wij denken dat het heel nuttig zou kunnen zijn dat, 500 jaar na de pijnlijke komst van de eerste Europeanen in Latijns-Amerika, de reis in omgekeerde richting wordt gemaakt.

Dat jullie ons bezoeken om ons heel direct het verhaal van de beroving en verwoesting van de afgelopen 500 jaar te vertellen. Maar wij zijn ook erg geïnteresseerd in de wijze waarop jullie eigen Indiaanse en Afrikaanse culturele wortels bijdragen aan nieuwe vormen van bevrijdend geloof, de rol die ze spelen in processen van emancipatie en authentieke alternatieve ontwikkeling. Wij van onze kant, willen jullie graag deelgenoot maken van onze eigen geschiedenis, onze kijk op nationale en internationale problemen, de analyses die wij maken, onze activiteiten, onze successen en mislukkingen. In dit verband willen wij jullie nog zeggen dat het proces van eenwording van Europa, dat ook in 1992 zijn voltooiing krijgt, voor ons een grote uitdaging betekent. Als kerkelijke groepen willen wij ons verzetten tegen een vorm van eenwording die er enkel in bestaat dat wij hogere muren optrekken rond onze materiële welvaart. Muren die nodig zijn omdat Europa zich bedreigd voelt door andere machtscentra uit het Noorden en vooral door de mogelijke opmars van de massa armen van het Zuiden.

Behalve de uitnodiging dat jullie ons zouden komen bezoeken, zouden wij jullie willen vragen na te denken over de mogelijkheid dat enkele vertegenwoordigers van onze groepen gedurende een korte tijd (zo'n 3 à 4 weken) jullie leven en jullie strijd zouden delen. De ervaringen van de afgevaardigden van onze groepen zouden een

gunstige uitwerking kunnen hebben op ons inzicht en onze activiteiten. Indien jullie bereid zijn bezoekers uit Nederland te ontvangen, zouden wij reeds kunnen beginnen met het proces van selectie en voorbereiding van de kandidaten.

Beste vrienden en vriendinnen, wij beseffen maar al te goed dat wij misschien niet de meest aangewezenen zijn om initiatieven te nemen rond de herdenking van de 500 Jaar. Toch presenteren wij jullie de bovenvermelde voorstellen.

We willen ons laten leiden door de hoop dat 500 jaar na de eerste mislukte ontmoeting, er nog steeds mogelijkheden bestaan voor dialoog en uitwisseling.

Onze ontmoeting zou een bijdrage kunnen betekenen aan de enige redding van Latijns-Amerika en van onszelf: een rechtvaardige en verenigde wereld, die openstaat voor de culturele erfenis van de volkeren.

Graag vernemen wij jullie commentaar op onze brief, alsook eventuele voorstellen of alternatieven.

Vriendelijke groet.

Bezoek onder voorwaarden

Enkele maanden nadat Missio de brief heeft verzonden komt er van het vormingscentrum een antwoord via een met hen bevriende Nederlander die in Riobamba passeert. De Indianen, zo blijkt, willen meewerken aan het project van uitwisseling, maar dan moeten ze er zelf wel iets aan hebben. Zij zien een eventueel bezoek van een drietal leden van het vormingscentrum (twee mannen en een vrouw) niet als een stuk folklore, waarin ze overal opdraven om hun verhaal te vertellen. 'Voor ons gaat het om internationaal werk waar we zelf belang aan hechten', is hun standpunt. 'Wij willen van ons bezoek vooral leren. Op de eerste plaats willen we, door een bezoek ter plekke, jullie beter leren kennen. We willen begrijpen waarom jullie, Europeanen, zo dwingend aanwezig zijn in ons continent Abya Yala (Zuid-Amerika). Overal komen we jullie tegen, jullie Europese bedrijven, jullie kerken, jullie projecten, jullie geld, jullie vrijwilligers, jullie toeristen. Wat drijft jullie ertoe alsmat te ontdekken, te bezetten? Wij willen jullie cultuur begrijpen, wat voor soort mensen jullie zijn, zo dominant, zo onrustig, zo zakelijk. Wij willen jullie kerken leren kennen; de officiële kerken, maar ook willen we zien wat er gebeurt aan jullie basis. Wij

willen contact met de groepen die werken aan een 'geschiedenis van de onderkant', met initiatieven die gericht zijn op evenwichtige omgangsvormen met elkaar en met het milieu'.

Uit het antwoord van Riobamba blijkt dat zij ook nog een tweede fundamentele vraag hebben: 'Wat willen jullie eigenlijk van ons? Onze alternatieve landbouw? Onze morele kracht? Onze wijze van omgaan met elkaar, met Moeder Aarde? Onze godsdienst? Wat willen jullie leren? Willen jullie wel wat leren? Zien jullie ons als gelijkwaardig?'

De Indiaanse bezoekers maken heel duidelijk dat ze een eerlijk en open contact willen met kerkelijke en niet-kerkelijke basisgroepen in Nederland, waarin wordt gegeven en genomen, gesproken en geluisterd, gevraagd en geantwoord. Zoals reeds gezegd willen ze niet van hot naar her met hun roerend verhaal dat niet zou leiden tot nieuwe vormen van bondgenootschap en blijvende uitwisseling. 'Wij willen in Nederland in een "eigen ruimte" verblijven, waarin we Nederlanders kunnen ontvangen om samen te leven, te koken, te praten, te bidden, te zingen enz. Wij willen komen in de maand oktober 1991. Om het contact voor te bereiden willen we graag met jullie corresponderen. Ook stellen we voor elkaar videobandjes op te sturen waarin we iets laten zien van ons leven en ons werk. Ook de kinderen moeten daarbij een rol spelen', dit alles staat in het antwoord van Riobamba aan Missio. Vanuit het vormingscentrum wordt tot slot gemeld dat een tegenbezoek in 1992 van de groepen die de seminaristen in Nederland zullen ontmoeten, zeker op prijs wordt gesteld.

De voorbereiding

Over het voorstel uit Riobamba is Missio momenteel in gesprek met de missiesecretarissen van drie Nederlandse bisdommen: Rotterdam, 's-Hertogenbosch en Utrecht. In principe is het mogelijk dat de gasten uit Riobamba in de maand oktober 1991 een week in elk van die bisdommen verblijven. Maar, zo vraagt men zich af, kunnen wij hier in Nederland wel voldoen aan de voorwaarden die de Indianen aan hun bezoek verbinden? Het zoeken naar een rustige plek waar de Indianen zich thuis voelen en waar ze personen en groepen uit Nederland kunnen ontvangen, is daarbij de minste zorg. De fundamentele vraag is of missionaire basisgroepen hier het gesprek aandurven en aan willen rond de thema's die de Indianen aangeven: Wie zijn jullie, wie zijn jullie armen, hoe ziet jullie geschiedenis eruit, waarin geloven jullie, wat drijft jullie, hoe werken jullie aan een alternatief, waarin mens, milieu en God een kans krijgen? Zijn dat wel de vra-

gen waar missie- en MOV-groepen mee bezig zijn? En ook de ZWO-groepen van de protestantse kerken, omdat het voor de gasten uit Latijns-Amerika ondenkbaar is dat hun bezoek geen oecumenisch karakter zou hebben. Maar als de vragen van de gasten uit Latijns-Amerika niet onze vragen zijn, zijn we dan wel eerlijk wanneer we zeggen uit te zijn op dialoog en ontmoeting in gelijkwaardigheid?

Alles wijst erop dat de komst van de Indiaanse vertegenwoordigers uit Riobamba intens voorbereidingswerk zal vergen van de kant van de ontvangende groepen in Nederland. Vragen die bij basisgroepen in Latijns-Amerika aan de orde van de dag zijn en die te maken hebben met maatschappij-analyse, verhouding arm-rijk, relatie geloof-politiek enz., zijn aan de (kerkelijke) basis van Nederland nauwelijks gemeengoed. En is de in Latijns-Amerika zo vanzelfsprekende diepe verwevenheid van het maatschappelijke en het politieke met godsdienst en cultuur ook in de ogen van kerkelijk Nederland eigenlijk geen gepasseerd station? In feite gaat het om de vraag of we bereid en in staat zijn elkaars standpunten te begrijpen en of het echt mogelijk is van elkaar te leren. Daarbij ontvalt ons de binnen en buiten de kerken gekoesterde illusie dat de armen van de Derde Wereld het vooral moeten hebben van onze hulp en ondersteuning.

1992: 'een goede gelegenheid' voor Europa?

Mede op basis van de concrete uitwisseling in oktober 1991 en van de andere momenten van contact en dialoog die nog zullen volgen in de periode 1991-1992 zal duidelijk worden of er 500 jaar na de eerste evangelisatie werkelijk van het verleden is geleerd. Of eenzijdige missie en zending plaats maken voor wederzijdse verrijking en dienstbetoon. Ook al zullen wij in het rijke Noorden er erg aan moeten wennen dat er voorlopig wellicht meer te ontvangen dan te geven is. Wie weet wordt 1992 niet alleen 'een goede gelegenheid' voor arme Indianen en niet-Indianen, maar ook voor de kerken van Europa. Niet voor niets is een van de stellige overtuigingen van de kerk van de armen van Latijns-Amerika dat de blijde boodschap het best wordt begrepen en verkondigd door zwakken en mensen zonder aanzien.

Drs. M. Coolen (1944) is stafmedewerker bij de NMR en was van 1972-1980 werkzaam als theoloog in Guatemala.

500 jaar evangelisatie in Latijns-Afrika

Naast de massale aandacht voor 500 jaar evangelisatie in Latijns-Amerika, waarbij men behoorlijk vooruitloopt op oktober 1992, is er zo goed als geen aandacht voor 500 jaar 'Lusofoon Afrika', dat al in maart 1991 werd herdacht.

Toon van Bijnen verbleef van maart 1991 in Angola en schreef daar de volgende kroniek.

Portugalisering

Op 29 maart 1491 zetten de eerste (Portugese) missionarissen voet aan wal in Afrika, aan de monding van de Zaire, in Soyo, het huidige noordwestpuntje van Angola. Op Paasdag 3 april 1491 ontving de conde (hertog?) van Soyo het doopsel. Merkwaardig was dat de missionarissen gekomen waren op verzoek van koning Nzinga-a-Nkuvu van Mbanza Congo. Deze had – na diens eerste bezoek – Diego Cao ook gevraagd om timmerlieden en ambachtslui om kerken te bouwen en om leraren voor het onderwijs. Sedertdien is Angola gekerstend en geportugaliseerd. Toch vertelt de eerste Angolaanse bisschop Eduardo André Muaca mij graag de geschiedenis van koningin Jinga. Als koningin van het meer zuidelijke Luanda werd zij in een tweede fase gedoopt, maar zij begreep niet 'dat christen-woorden gepaard moest gaan met politieke onderwerping aan Portugal'. Zij schreef een brief aan de paus dat zij daarom de kerk weer verliet. Italiaanse missionarissen, door de paus gestuurd, wisten haar over te halen in de kerk terug te keren. Zij werd als gelovige vrouw begraven in het habijt van de Capucinessen, weet dom Muaca mij te vertellen. 'Zij was een van de merkwaardigste figuren uit de Angolese geschiedenis, intelligent en vasthoudend'. Muaca schreef een geschiedenis van 500 jaar evangelisatie van Angola.

Deze – te weinig gekende – episode uit de geschiedenis van Angola doet niets af aan de portugalisering. Zeiden de Portugese bisschoppen, nog vóór de onafhankelijkheid van Angola in 1975, niet dat 'Maria zich verwaardigd had in Fatima tot de hele wereldkerk te spreken in de Portugese taal, en dat derhalve de Portugese taal het bevoorrechte voertuig (vehiculum) was voor het evangelie in de wereld'?! Men weet dat de kerk van Angola, zoals die van Mozambique, Oost-Timor, Macao, enz. ressorteerde onder de kerk van Portugal. De priesters werden er als Portugese functionarissen beschouwd. Van hen werd verwacht dat zij na de zondags-hoogmis het Portugese volkslied zouden laten zingen en de Portugese vlag zouden uithangen. Er waren bisschoppen die priesters veroordeelden omdat zij in een Afrikaanse taal waren voorgegaan bij de eucharistie.

'Levende ontmoeting'

Met dit beeld van een recent verleden in het hoofd was het een aangename verrassing vast te stellen dat er in de kerken nu veel gezongen wordt in Kimbundu, Kikongo en Tchokwé (naast Portugees). Er wordt gedanst in de kerk; de preek wordt gedialogiseerd. Lectors 'nemen het woord' zoals alleen Afrikanen dat kunnen.

Hoewel men klaagt over bisschoppen en priesters die weinig voelen voor inculturatie, is er nu toch een tijdschrift over inculturatie, 'Didasko', geschreven door Angolezen. Uitgever-hoofdredacteur is dr. André Lukamba. Hij promoveerde in 1981 reeds op een scriptie over 'De evangelisatie als "levende ontmoeting" met de Umbundu-cultuur van Angola'. Hij vindt het begrip 'ontmoeting' veel rijker, existentiëler, dan het abstracte 'inculturatie'. Wel typisch dat dr. Lukamba, die priester is van het aartsbisdom Huambo en in die stad zijn tijdschrift uitgeeft, op het groot-seminarie van Huambo geen les over die 'ontmoeting' mag geven.

Tot zijn kring behoort Luis Conjimbe, ook van Huambo. Maar hem is dan toch de viering van 500 jaar evangelisatie toevertrouwd. 'In het verleden hadden wij een kerk van assimilados, d.w.z. mensen die zich aan de Portugese cultuur hadden aangepast. Men deed in recente tijden wel aan adaptatie. Maar ook die periode is voorbij. Wij willen vertrekken van de mens van vandaag; een levende ontmoeting. Werd de bijbelse boodschap vroeger verkondigd door de Europese missionarissen, vandaag wordt dat door ons, Afrikanen, zelf gedaan. Vanuit de lokale levenswijze komt er een herinterpretatie van het evangelie, of beter nog, een echte ontmoeting van evangelie en mensen die hun eigen manier van denken en handelen hebben' (Conjimbe).

Hierop zal de feestvierende kerk (in moeilijke (na)oorlogse tijd) de nadruk leggen. De kerk van Angola viert 500 jaar evangelisatie in drie etappes: 1) op 6 april was er een nationale bedevaart naar Soyo; 2) op 13 mei was er een nationale bedevaart naar Portugal, met o.a. een ontmoeting met paus Johannes Paulus II in Fatima, 'om de kerk van Portugal te danken voor de gave van het geloof' en 3) van 16 tot 20 oktober is er een internationaal missiologisch symposium, waarop slechts één dag gewijd is aan de evangelisatie-geschiedenis en ruim drie dagen aan 'ontmoeting evangelie-culturen van Afrika', met inleidingen van bisschop Tshibangu uit Kinshasa, van de bisschop van Beira (Mozambique), van gastsprekers uit Brazilië en nog anderen. Vanuit Angola zal een belangrijke bijdrage worden geleverd door Guilherme Salusase, redemptorist, die Bantoe-cultuur doceert aan het seminarie van Luanda. 'Wij moeten aansluiten bij de grote levende waarden van Afrika', zegt hij me. 'Vertrekpunt is het geloof in God-Schepper; verder de waarde van de menselijke persoon en de waarde van de familie en van de gemeenschap. In Afrika wordt de jonge mens niet aan zichzelf overgelaten, maar begeleid door de familie'. Hij zal het daarom op het symposium hebben over initiatieriten en initiatiesacramenten. 'Wij moeten zoeken hoe wij de evangelische boodschap kunnen doorgeven langs de traditionele Afrikaanse riten.'

Dergelijke geluiden verbazen toch wel na bijna 500 jaar portugalisering. Een stukje verklaring is het beleid van dom Muaca, thans met emeritaat. In 1975 hebben veel Portugese missionarissen Angola verlaten. Muaca trok naar Europa en vooral naar Latijns-Amerika. Hij haalde de huidige directeur van het groot-seminarie uit Mexico naar Luanda. Hij zocht missionarissen in Brazilië, Colombia en elders, met het gevolg dat op dit moment 88 Mexicaanse, 75 Braziliaanse, 15 Argentijnse missionarissen en nog eens 7 uit andere Latijnsamerikaanse landen in Angola zitten. Van de 1425 buitenlandse missionarissen zijn er nog wel 234 van Portugese afkomst, maar daarnaast ook minstens 185 Latijns-Amerikanen. Deze laatsten breken de kerk open naar de wereld, naar de levende wereld van de Afrikaan. Zij zorgen vooral voor de concrete ontmoeting van evangelie en cultuur, waarover anderen dan op reële basis kunnen filosoferen. De kerk van Angola is minder Lusofoon, maar meer Latijns, na 500 jaar evangelisatie.

T. van Bijnen is werkzaam als journalist en publicist. Hij is lid van het bureau van de Missiologische Dagen in Vlaanderen, eindredac-

teur van De Vijgeboom en van Kerk en Missie, lid van de redactieraad Wereldwijd.

Christendom en socialisme

Op 26 april 1991 hield het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica in Utrecht een studiemiddag over het thema: christendom en socialisme in het post-communistische tijdperk. Er werden twee inleidingen gehouden die tegenovergestelde standpunten uitdroegen. Dr. D. Boer van de theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam erkende dat de nederlaag van het socialisme in Oost-Europa het socialisme als tegenkracht in de wereld in feite heeft uitgeschakeld. Daarbij waren de oorzaken van die nederlaag echter niet zozeer gelegen in de kracht van het burgerlijk-kapitalistische maatschappijstelsel, als wel in de interne deformatie van het socialisme. Maar hij stelde dat juist in die nederlaag het socialisme een verwantschap behoudt met het christendom, dat ook historische tegenslagen heeft moeten incasseren door zwakte van binnenuit. De nieuwe situatie moet leiden tot een

zelfkritisch onderzoek van christenen die het socialisme als fundamenteel verwant blijven zien met de evangelische beloften van het Rijk Gods. Een belangrijke overeenkomst zag de spreker in het feit dat het christendom aanvankelijk ook gezien werd als een religie van 'barbaren' die de gevestigde normen van de Hellenistisch-Romeinse beschaving ter discussie stelde. Thans is er weer sprake van nieuwe 'barbaren' in de wereld, mensen die staan buiten de welvaart van de rijke landen en hun normenstelsel.

De tweede spreker, dr. W. van den Bercken van het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica, stelde dat er geen enkele heilshistorische relatie is tussen christendom en socialisme en dat christenen met de keuze voor het marxistische socialisme eerder in strijd met de bijbel de kant van de machthebbers hadden gekozen: de regeringen en niet de slachtoffers van die systemen, de miljoenen vluchtelingen uit de

socialistische landen overal in de wereld, die in de afgelopen zeventig jaar in Oost-Europa en Azië de socialistische staten waren ontvlucht.

Christelijke marxisten hebben ten onrechte de bijbelse idee van het Rijk Gods geannexeerd voor een ideologisch systeem dat alleen in zijn retoriek rechtvaardigheid en gelijkheid predikte, maar in de praktijk onvrijheid plus armoede heeft voortgebracht. De spreker stelde dat het moderne, gehumaniseerde kapitalisme in Europa praktisch gezien de beste samenlevingsvorm tot nu toe in de geschiedenis is. Maar zoals de bijbel geen enkele voorkeur uitspreekt voor socialistische samenlevingsvormen, zo ook niet voor kapitalistische, hoe gehumaniseerd die ook zijn. Christenen die de welvaart en vrijheid van de moderne westerse samenleving als positieve zaken aanvaarden, kunnen hier dus geen enkele ethische pretentie aan ontleen. Hun materieel gunstige uitgangspositie legt op hen juist een grotere verantwoordelijkheid om de rest van de wereld te laten delen in hun welvaart.

W. van den Bercken

Het culturele erfgoed van Europa

Aan het slot van de Helsinki-toetsingsconferentie te Wenen in januari 1989 werd op initiatief van Polen en Oostenrijk besloten tot het houden van een symposium

over het Culturele Erfgoed van Europa van 28 mei-7 juni 1991 te Krakow.

Kerk en Wereld heeft dat besluit aangegrepen om, ter gelegenheid van het negende lustrum, tezamen met de Raad van Kerken in Nederland, de Vredesbeweging IKV en Pax Christi een internationale conferentie te houden ter voorbereiding van het symposium te Krakow. Deze conferentie heeft van 21 november tot 25 november 1990 plaatsgevonden in Driebergen. Er is niet gestreefd naar een omvattende benadering van het culturele erfgoed, de conferentie heeft zich beperkt tot de betekenis van godsdienst en levensoriëntatie in de vorming van het Culturele Erfgoed van Europa.

Met de steun van de staf van de Europese Kerkenconferentie (C.E.C.) en de Raad van de R.K. Bisschoppenconferentie in Europa hebben we vertegenwoordigers van het christendom in zijn brede geschakeerdheid en enkele vertegenwoordigers van het humanisme, de islam en het jodendom uit geheel Europa bijeengebracht. We zijn niet begonnen met het gemeenschappelijke huis van Europa te benadrukken zoals Gorbatsjov, maar we hebben ons rekschap gegeven van de veelheid van culturen in Europa, hun karakter en hun eigenheid. Cultuuridentiteit is een groot goed. Wanneer dat een mens ontnomen wordt, begint de manipulatie van de mens al. Dit zei prof. Goltz, de studiesecretaris

van de C.E.C., bij de opening van de consultatie. Een belangrijke vraag was hoe die culturen zich tot elkaar verhouden.

Er bleken veel vooroordelen en vertekeningen te bestaan, met name tussen culturen in Oost- en West-Europa. Belangrijk werd geacht om tot een dialoog tussen culturen te komen door levende mensen heen. De vele contacten tussen kerkelijke gemeenten in Nederland en de D.D.R. zijn daar een goed voorbeeld van. Hoewel de eenheid in verscheidenheid de cultuursituatie in Europa het meest typeert, is ook van gedachten gewisseld over wat we gemeenschappelijk hebben. Genoemd worden: de waarde van het individu, geestelijke vrijheid, tolerantie, mensenrechten, ontwikkeling van de democratie, sociale infrastructuur.

Op de conferentie hebben we een goed inzicht gekregen in wat katholicisme, orthodoxie, anglicanisme, lutheranisme, calvinisme, jodendom, humanisme en islam voor de ontwikkeling van Europa betekend hebben, soms ook in negatieve zin. Daarnaast hebben we ons verdiept in de spanning tussen culturele minderheden en de culturele meerderheid in verschillende landen, tussen overheersende manncultuur en onderliggende vrouwencultuur in de ontwikkeling van Europa. In de conclusies en de aanbevelingen is ervoor gepleit om de 'eenheid in verscheidenheid' in Europa te behouden en ruimte te

bieden voor oriëntatie op waarden en normen, maar ook voor de eigenheid van onderscheiden culturen. Niet in absolute en geïsoleerde betekenis, doch veeleer om levenswijzen van mensen in eigen omgeving recht te doen en communicatie te bevorderen. Het verslag van de conferentie met bijdragen vanuit de verschillende geestelijke stromingen uit geheel Europa is onlangs in boekvorm uitgekomen onder de titel 'Unity in Diversity'. Tijdens het symposium te Krakow is het boek door de directeur van Kerk en Wereld aangeboden aan de delegaties van alle bij de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking (CVSE-Helsinki-proces) aangesloten landen. Het boek is ook te bestellen bij Kerk en Wereld, afd. Publiciteit, postbus 19, 3970 AA te Driebergen. Hier is ook een samenvatting van het boek te verkrijgen. Het boek kost f20,00, de samenvatting bedraagt f3,00 (excl. verzendkosten).

J. van Veen

ICCO-Ontmoetingsdag 91

'Van wie is de aarde?' Is de aarde van de man, van de vrije markt, van de blanke? Hebben brutalen de halve wereld? Deze vragen kwamen aan de orde op de ICCO-Ontmoetingsdag. Op 20 april kwamen ongeveer 200 mensen bijeen op het Zusterplein te Zeist, waar ICCO is gevestigd. Bijgekommen om d.m.v. gesprek, zang,

dans en spel bezig te zijn met het thema.

Meteen bij aankomst werden de bezoekers al met de vraag van wie de aarde is, geconfronteerd. Een Arabier, Gorbatsjov en Bush hielden een groep kinderen op een afstand van een 3,5 m grote aardbol. Eenmaal binnengekomen in de kerk van de E.B.G. wachtte de bezoekers een nieuwe verrassing. Voor de mensen met bril was tijdens het optreden van cabaret 'Armoe Troef' minder plaats gereserveerd dan voor de niet-brildragers. Eerst al verstoten van een koekje bij de koffie of thee, moesten zij in opdracht van mensen van het cabaret dicht naast elkaar op de banken gaan zitten. En dit terwijl de niet-brildragers met veel tussenruimte op de banken plaats konden nemen. ICCO-cabaret 'Armoe Troef' ging vervolgens met het thema aan de slag.

Na deze opening was het tijd voor de eerste ronde workshops. Eerst gingen de mensen uiteen in 5 groepen rond de volgende thema's: *De aarde is van de man* 'Tijd is geld, vrouwentijd is gratis'. Het werk van vrouwen, haar aandeel in de economie is onzichtbaar en wordt onzichtbaar en onaanzienlijk gehouden. Het zichtbaar maken en waarderen van het werk van vrouwen (daar èn hier) kan een onthullend en onthutsend proces zijn. Voor het ontwikkelingswerk en voor onszelf.

De aarde is van de vrije markt
De vrije markt veroverd de wereld. Het beginsel van de vrije markt lijkt nu algemeen aanvaard te worden als sleutel voor ontwikkeling en welvaart. Werkt het echt? En voor iedereen? Wat betekent het voor de armen? Komen ze mee of gaan ze er onderdoor? Wat betekent het voor de aarde zelf, het milieu? En: is er nog wel een alternatief?

De aarde is van de blanke
De blanke heeft de meeste toegang tot de rijkdommen van de aarde. Dat geldt internationaal tussen Noord en Zuid en dat geldt plaatselijk in vele landen.

Het apartheidssysteem in Zuid-Afrika is steeds gericht geweest op een blijvende blanke heerschappij. Nog altijd is 80-85% van de grond in blanke handen. De Klerk sleutelt eraan. Gaat er werkelijk iets veranderen? Wordt de zwarte bevolking er beter van? Loopt de apartheid op zijn laatste benen? Ook in Guatemala wordt de ongelijkheid tussen de Indiaanse meerderheid en de afstammelingen van de Spanjaarden in stand gehouden, o.a. door een onrechtvaardige landverdeling. Hoe kijken wij tegen grondbezit aan? Laat de aarde zich wel bezitten?

Brutalen hebben de halve wereld
Machteloosheid en woede kunnen je bekruipen wanneer je ziet hoe mensen en groepen mensen als beesten in de wereld tekeer gaan. Hoe elk recht met voeten getreden wordt en hoe het steeds dezelfde

hoeken zijn waar de slagen vallen. Hoe ondergaan mensen in Sri Lanka, Mozambique, de Pacific, Ethiopië, India en Cambodja dit? Wat zijn de ervaringen van landloze boeren in Latijns-Amerika, Joden en Palestijnen in het Midden-Oosten? Wat doen zij en wij met die machteloze woede?

Daarna ging elk van de groepen uiteen in workshops met verschillende werkvormen. Naast gespreksgroepen was er dans en beweging, spel en zang. De werkvormen dans en beweging en spel werden verzorgd door de Santenakraam.

Na de lunch was er een tweede workshopronde met dezelfde workshop als in de morgen. De dag werd beëindigd met een liturgische afsluiting. De overweging was aan de hand van Lukas 18:35-43, het verhaal van de blinde. Het verhaal dat vertelt dat niet de blinde langs de weg blind is maar de gemeente, de schare die Jezus volgt. En waar de gemeente (die het allemaal prima kan zien) niet verder komt dan iets te mompelen over Jezus de Nazoreëer, is het de blinde die ziet: zoon van David, Gods werkelijkheid en gerechtigheid en vrede; hier is het! Wij zouden moeten leren om te 'zien' met de ogen van de blinden langs onze weg achter Jezus aan.

Midden in de liturgische afsluiting 'steeg' een vredesduif op. Aan de duif zat een touw waarmee de

vleugels bewogen konden worden. De aanwezige kinderen werd gevraagd om gedurende de rest van de liturgische afsluiting de vleugels bewegend te houden.

Na een kopje thee of koffie (dit keer wel met een koekje voor iedereen) ging een ieder naar huis. Gezien de reacties van de bezoekers kunnen we terugzien op een gezellige, inspirerende en geslaagde dag.

R. Aalbersberg

Missionaire Agenda & Liturgie Katern 1991-1992 van de Nederlandse Missie- raad: 'Ontdekking van een Nieuwe Wereld'

Elk jaar presenteert een tiental missionaire organisaties, verenigd in de Nederlandse Missieraad, de *Missionaire Agenda*. Deze brochurerreeks heeft als leidraad 'Kiezen voor solidariteit met de armen'. Groepen die zich bezig houden met missie en ontwikkeling vinden er aanknopingspunten voor reflectie en actie rondom een jaarlijks vastgesteld thema.

In aansluiting op de Missionaire Agenda verschijnt het *Liturgie Katern*, dat gericht is op liturgiegroepen. De missionaire organisaties geven hierin suggesties voor vieringen bij gelegenheid van hun jaarlijkse acties.

Missionaire Agenda en Liturgie Katern van het jaar 1991-1992 hebben als thema gekregen *Ontdek-*

king van een Nieuwe Wereld. In 1992 is het 500 jaar geleden dat Columbus voet aan wal zette in wat nu Latijns-Amerika heet. Europa ontdekte toen een voor haar nieuwe

wereld. Nu, vijf eeuwen later, zien de oorspronkelijke bewoners van Latijns-Amerika, de Indianen, terug op een lange geschiedenis van uitbuiting

en verwoesting van hun land. In het herdenkingsjaar 1992 zoeken zij naar wegen voor een nieuwe wereld waarin hun recht wordt gedaan. Solidariteit met de Indianen van Latijns-Amerika is het uitgangspunt van zowel Missionaire Agenda als Liturgie Katern.

Missionaire Agenda

De Missionaire Agenda bestaat uit drie delen.

In deel 1 zijn enkele verhalen van Indianen opgenomen. Zij geven aan hoe zij terugkijken op de afgelopen 500 jaar en welke hoop zij koesteren op het ontstaan van nieuwe verhoudingen.

In deel 2 worden voorstellen gedaan voor werkvormen, aan de hand waarvan geïnteresseerde groepen kunnen stilstaan bij de betekenis van de periode 1492-1992.

In deel 3 beschrijven de missionaire organisaties die meewerken aan de Missionaire Agenda hoe zij in hun acties aandacht schenken aan de herdenking van 'de ontdekking van Amerika'.

Liturgie Katern

Ook het Liturgie Katern is opgebouwd uit drie delen.

In deel 1 worden suggesties gegeven om de liturgie levensnabij te laten zijn. Symbolen, ontleend aan Indiaanse culturen, spelen hierbij een grote rol.

Daarnaast is een model opgenomen voor een oecumenische viering

rondom het thema.

In deel 2 geven de missionaire organisaties suggesties voor de invulling van vieringen op hun actie-zondag.

In deel 3 zijn losse teksten opgenomen die in bezinning of verkondiging een rol kunnen spelen.

De Missionaire Agenda is voor de prijs van f1,50 verkrijgbaar bij de

Nederlandse Missieraad
Halve Maanstraat 7
5211 VV 's-Hertogenbosch
tel. 073-142748

Het Liturgie Katern is te bestellen bij

Vastenactie Nederland
Postbus 587
3800 AN AMERSFOORT
TEL. 033-612957

Missiologisch Werkverband over de Canberra-bijeenkomst

Op 19 april hield het MWV een goed bezochte voorjaarsvergadering in het Hendrik Kraemer-Instituut te Oegstgeest. De Assemblée van de Wereldraad in Canberra en haar thema ('Kom Heilige Geest: vernieuw de gehele aarde') stonden centraal. Martien Brinkman (IIMO Utrecht) plaatste dit thema in het kader van de algemene theologische discussie van de laatste jaren en ook in het perspectief van het conciliair proces. Na de tijd van

Potter, waarin sociaal engagement centraal stond, kregen we onder Emilio Castro een ander soort spiritualiteit in de wereldraad: minder activisme en een nauwere band met de charismatische beweging, alsook met evangelicalen. In de feitelijke discussies ging de thematiek van evangelie en cultuur de bovenaan voeren. Karel Steenbrink (IIMO Leiden) besprak het thema vanuit de dialoog met de wereld van de islam.

Na de lunch werd allereerst verslag gedaan van een viertal missiologische projecten: Jaap van Slageren besprak de nieuwe formule van Wereld en Zending, Jan van Hezewijk zette uiteen hoe hij als een vervolg op het project Missionaire Memoires vooral uitzendingen vanaf 1970 wil gaan vastleggen voor de geschiedenis. Hans Visser gaf een overzicht van de Oecumenische Cursus over 'Church and the State', die in het voorjaar 1992 te Oegstgeest zal gaan draaien, vooral voor twaalf studenten uit Azië en Afrika. Karel Steenbrink gaf een inleiding op de werkzaamheden van de nieuwe onderzoeker bij het IIMO die een vergelijkende

studie gaat maken van heilsconcepten in de documenten van de oecumenische en de interreligieuze dialoog. Tenslotte deed Magritha Jongeneel-Touw verslag van de Canberra-bijeenkomst, vooral vanuit de sectie over zending en dialoog, die zijzelf had bijgewoond. De najaarsvergadering van 8 november zal ook weer in het Hendrik Kraemer-huis te Oegstgeest gehouden worden en in het teken staan van de herdenking 1492-1992: 500 jaar missionering in Latijns-Amerika. De voorjaarsvergadering van 3 april 1992 zal gehouden worden in het Klooster Mariënborg, Sint Janssingel 92 te Den Bosch. Verschillende aspecten van het christendom in Afrika zullen besproken worden. Onder meer zal daar als spreker optreden dr. Kwame Bediako uit Ghana, die zijn boekje 'Jesus in African culture. A Ghanaian perspective' ter discussie zal stellen. Een kopie van het boekje is voor f7,- bij het secretariaat van het MWV te verkrijgen: Karel Steenbrink, IIMO, Rapenburg 61, 2311 GJ Leiden.

K. Steenbrink

Evangelicals en kerk en staat

Van 10 tot 16 april hielden evangelische zendingstheologen in Osijek, Joegoslavië, een conferentie. Het thema van de conferentie was 'Vrijheid en Gerechtigheid in de relaties van Kerk en Staat'. In dit nummer is de slotverklaring van deze bijeenkomst opgenomen. Hans Visser, stafmedewerker van het Hendrik Kraemer Instituut nam deel aan de conferentie en leidt de verklaring in.

Hans Visser

De evangelische zendingstheologen, die waarschijnlijk niet zo bekend zijn in de lezerskring van Wereld en Zending, hebben zich als beweging georganiseerd na het Congres voor Wereld Evangelisatie in Lausanne (1974). Aanvankelijk vormden zij netwerken in zowel Azië, als Afrika en Latijns-Amerika. In de jaren '80 kwam de wereldwijde organisatie tot stand onder de naam International Fellowship of Evangelical Mission Theologians (INFEMIT). Zij willen in de eigen contexten antwoorden zoeken op de vragen van deze tijd 'vanuit de relevantie van de bijbelse openbaring'.

Tot de beweging behoren mensen als Vinay Samuel uit India, Michael Nazir-Ali (nu secretaris van de Angelicaanse Church Missionary Society) uit Pakistan, René Padilla uit Argentinië, Samuel Escobar uit Peru, David Gitari uit Kenya, Kwame Bediako uit Ghana etc. Zij allen zijn zeer beïnvloed door het denken van John Stott, de evangelical in de kerk van Engeland, die – aldus de voormalige aartsbisschop van Canterbury – na William Temple als geen ander invloed gehad heeft op deze kerk in deze eeuw. Vooraanstaande mensen uit de westerse wereld, die op de een of andere manier – zij het niet structureel – met de beweging geassocieerd zijn,

zijn de Engelse anglicaan Chris Sugden en de Amerikaanse pinkstergelovige Ron Sider. Ook Raymond Fung en de nieuwe aartsbisschop van Canterbury, George Carey, weten zich met deze groep verwant.

De groep als geheel is te karakteriseren als 'links-evangelisch', waarbij 'links' in politieke en sociaal-economische zin opgevat moet worden. Deze stellingname doet hen een aparte plaats innemen in de wereldwijde evangelische verbanden als de World Evangelical Fellowship (WEF) en de Lausanne-beweging. Zij, INFEMIT, is geneigd meer accent te leggen op de kwaliteit van het christen-zijn dan op het winnen van mensen. Dit laatste is de primaire doelstelling van de Church Growth School.

Als evangelischen staan zij kritisch ten aanzien van de Wereldraad van Kerken, hoewel zij in toenemende mate contacten hebben met de 'oecumenischen'.

De organisatie is stevig in handen van mensen uit de 2/3de wereld. Zij zijn beducht voor dominantie van de noordelijke wereld, die zij zowel waarne- men in de Lausanne-beweging als in de Wereldraad. Zij willen zelfstandig theologie bedrijven die relevant is voor de eigen context.

Al vier jaar geleden was Joegoslavië als gastland vastgesteld voor de confe- rentie van 1991. Gastheer was Peter Kuzmic, afkomstig uit een pinkster- kerk en directeur van de theologische faculteit van Osijek, een plaats van 150 000 inwoners.

Als thema had men toen ook al gekozen: Vrijheid en Gerechtigheid in de relaties van Kerk en Staat. Inmiddels heeft in Oost-Europa de revolutie van 1989 plaatsgevonden. Deze gebeurtenissen gaven dan ook aan de con- ferentie in dit door etnische twisten bedreigde land een verrassende actua- liteit. De kerken in het algemeen en de evangelischen in het bijzonder wor- den met nieuwe uitdagingen geconfronteerd. 'De spiritualiteit van de huiskamer wordt opengebroken'. Men heeft vragen op het bord als die van de organisatie van de Staat, participatie in de politiek, mensenrechten etc. Vanuit Oost-Europa waren ongeveer 20 deelnemers aanwezig. In feite staan de evangelischen in Latijns-Amerika voor dezelfde vragen. In Gua- temala is zowel de president als de vice-president een evangelico. Ook de tweede vice-president van Peru behoort tot deze groep. Hij woonde ook de conferentie bij. Dezelfde problemen gelden mutatis mutandis voor landen als Kenya en Zuid-Afrika.

In het slotdocument wordt in paragraaf 6 dan ook verwezen naar de nood- zaak van een evangelische politieke theologie. Door politieke activiteit kunnen christenen 'de waarden van het Koninkrijk van God in de samen- leving brengen'. Gewezen wordt ook op de profetische rol van de kerk om 'het publieke leven naar haar eigen maatstaven te beoordelen en te bekriti-

seren'. Het is een belangrijke opgave van iedere regering om 'rechtvaardige structuren te scheppen, die de armsten en de zwaksten dienen'.

Echter u leze zelf deze slotverklaring, die door drs. G. Noort vertaald is, in zijn geheel. Het is een document, dat niet alleen evangelischen veel te zeg- gen heeft.

.....

**Verklaring van de vierde conferentie van de Internationale
Gemeenschap van Evangelische Zendingstheologen, Osijek,
Joegoslavië¹, april 1991**

Vrijheid en gerechtigheid in de relaties kerk-staat

1. Preambule

De 85 deelnemers uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika, die samen de 'In- ternational Fellowship of Evangelical Mission Theologians' (INFEMIT) vormen – met waarnemers uit Noord-Amerika en Europa – hadden een ontmoeting in Osijek, Joegoslavië van 10 tot 16 april 1991. Het was de vier- de conferentie van deze gemeenschap (volgend op Bangkok, Thailand 1982; Tlayacapan, Mexico 1984 en Kabare, Kenya 1987).

Onder ons waren theologen qua professie, missiologen, predikanten, in- clusief twee bisschoppen van grote diocesen in Afrika, sociologen, politici, advocaten en sociale activisten. We ontmoetten elkaar als mensen met een evangelische inslag vanuit onze contexten waarin de zending plaatsvindt. We hebben samen geleerd, inzichten gedeeld en elkaar bemoedigd waar het ons gezamenlijk getuigenis betreft t.a.v. de relevantie van het evange- lie van Jezus Christus voor de strijd om vrijheid en gerechtigheid in de we- reld.

Onder ons was de tweede vice-president van Peru, een evangelisch chris- ten die aan alle zittingen deelnam. Zijn aanwezigheid maakte ons er na- drukkelijk van bewust dat in verscheidene landen in de wereld, met name in Afrika en Latijns-Amerika, evangelische christenen op actieve wijze be- trokken beginnen te raken bij het politieke leven van hun naties. Dit on- derstreepte het belang van ons thema.

We hebben nagedacht over het thema: 'Vrijheid en gerechtigheid in de re- laties kerk-staat'. Speciale nadruk werd gelegd op de nieuw gevonden poli-

tieke vrijheid van de volkeren van Oost-Europa, op het recht van de etnische minderheden om te bestaan en uitdrukking te geven aan hun eigen identiteit, en op de problemen die religieuze minderheden ontmoeten.

We bezochten orthodoxe, rooms-katholieke, lutherse, baptisten- en pinksterkerken, ontmoetten hun leiders en hadden de ervaring dat er een complexe relatie is tussen religie, etnische identiteit en organisatie van de staat op dit historische moment van grote veranderingen.

In deze context hebben we nagedacht over de volgende onderwerpen:

2. De missiologische implicaties van de ineenstorting van het bureaucratisch socialisme in Oost-Europa

De uitnodiging om elkaar te ontmoeten in Osijek, Joegoslavië, werd gedaan op onze derde consultatie in Kabare, Kenya in augustus 1987. We konden toen niet voorzien dat wij als onderdeel van deze conferentie zouden worden ontvangen op een receptie van de eerste democratisch gekozen burgemeester van Osijek in bijna 50 jaar, dat aan het eind van de receptie een openbaar gebed zou worden uitgesproken in de raadszaal, en dat de voortgang van de conferentie de aandacht zou trekken van de pers, radio en televisie.

We verheugen ons over de toegenomen vrijheid die onze zusters en broeders in Joegoslavië genieten. Wij realiseren ons dat er vele kanten gezeten hebben aan het getuigenis van de kerk in Oost-Europa. Sommige kerken, van verschillende tradities in Oost-Europa, liepen voorop bij de veranderingen in 1989. Andere kerken aarzelden om deel te nemen aan de veranderingen. Wij willen ook eer bewijzen aan de kerken die in Oost-Europa geleden hebben en erkennen dit getuigenis van de lijdende kerk t.a.v. het kruis van Christus als authentiek discipelschap.

Het is ook opvallend dat de historische veranderingen in de regio voor het overgrote deel plaatsvonden op relatief vreedzame wijze. In de ogen van vele christenen was dit direct gerelateerd aan aanhoudend gebed. Er is een dringende en blijvende behoefte aan een opleving van gebed en spiritualiteit, niet alleen onder christenen in Oost-Europa, maar overal waar christenen te maken hebben met onderdrukkende politieke of religieuze regimes.

In de nieuwe situatie worden de Oosteuropese kerken geconfronteerd met nieuwe uitdagingen. Niet alleen moeten zij hun toewijding aan evangeli-

satie op creatieve wijze aanpassen, beantwoordend aan de nieuwe situatie, maar ook moeten zij opnieuw hun verantwoordelijkheid voor sociaal-economische werkelijkheid herontdekken. Zij moeten hun 'theologie van het martelaarschap' plaatsen in het bredere kader van niet-compromitterend christelijk discipelschap in alle levenssferen.

De uitdaging voor kerken in het Westen is erin gelegen om als dienende partners samen te werken met hun oosterse zusters. En dat op een wijze die ondersteunend is en niet religieus imperialistisch. Een ander aandachtspunt voor de westerse kerk is om voorzichtig te zijn en zich te onthouden van het onkritisch introduceren van westerse waarden en handelwijzen die cultureel gezien niet passend zijn voor anderen. Desalniettemin mogen materiaal, persoonlijke gaven en talenten en geloofsvisies met elkaar gedeeld worden op een wijze die God verheerlijkt.

We erkennen de urgente noodzaak voor betrokkenheid bij Oost-Europa, maar dit moet niet ten koste gaan van voortgaand partnerschap met kerken in de twee-derde wereld. We roepen westerse kerken met klem op te protesteren tegen de tendens van overheden om hulp aan de Derde Wereld te herkanaliseren in de richting van Oost-Europa. In plaats daarvan moet de algehele begroting worden verhoogd. We blijven onderstrepen dat hulp alleen niet gezien moet worden als een substituuut voor wereldwijd benodigde, structurele, economische veranderingen.

Niet alleen de scheidsmuur tussen de zogenaamde Eerste en Tweede Wereld is gevallen. Ook de scheidsmuur tussen de Tweede en Derde Wereld is gevallen in zoverre de landen van Oost-Europa zich in toenemende mate met gelijksoortige economische en sociale problemen geconfronteerd zien als die waardoor de Derde Wereld geplaagd wordt. Terwijl we ons verheugen in de val van totalitaire regimes en de pogingen tot democratisering in Oost-Europa, zijn we ook diep bezorgd over de simplistische proclamatie van de overwinning van het kapitalisme dat, verbonden met onrechtvaardige politieke systemen, zulke verwoestende effecten heeft gehad op de twee-derde wereld. De ineenstorting van het staatsocialisme in Oost-Europa kan door christenen niet worden gezien als een simpele legitimatie van het kapitalisme, maar heeft juist dromen aan scherven doen gaan in delen van de wereld waar communisme een alternatieve idealistische visie verschaftte. Het heeft eveneens geleid tot een vacuüm van economische alternatieven voor het mondiale project kapitalisme. Het is derhalve voor christenen des te urgenter om christelijke alternatieven te ontwikkelen en te pleiten voor economische principes en modellen zoals die zijn voorgesteld in de 'Oxford Verklaring over christelijk geloof en economie' van januari 1990.²

Deze recente gebeurtenissen in Oost-Europa hebben de beweging voor vrijheid en democratie in andere delen van de wereld versterkt, met name in Afrika. Hoewel de beweging voor meer participatie in de regeringsvormen in Afrika dateert van voor de perestroika, heeft het wel een belangrijke impuls gekregen. Op die wijze heeft het bijgedragen aan een christelijke visie op de plaats van mensen in de maatschappij en het vinden van betere mogelijkheden om de visie in de politieke orde meer tot zijn recht te laten komen.

De missiologische implicaties vragen om een zorgvuldig onderscheiden. De ineenstorting van het communisme in Europa ontcracht niet de waarde van de aandacht voor gerechtigheid in een holistisch verstaan van christelijke zending. Bevrijdingstheologie is vaak gelaakt vanwege haar afhankelijkheid van marxistische analyse en sociale doelstellingen. Maar de aandacht voor de armen en voor het aards-maken van theologie, door praktisch engagement met het oog op die armen, heeft bijbelse wortels die niet afhankelijk zijn van Marx. In feite is er een lange traditie van christelijke sociale kritiek voor Marx en christelijke theologen hoeven zich niet verplicht aan Marx te voelen voor hun sociale visie.

Het communistische systeem heeft moeite gedaan om sommige waarden te koesteren, die een onafhankelijke geldingskracht hebben in de bijbelse openbaring. In het bijzonder gerechtigheid in de distributie van goederen en diensten in de samenleving. Het past hen die dergelijke waarden onderschrijven als een dimensie van bijbelse zending om geschiktere wegen te vinden om die waarden uitdrukking te laten vinden in de veranderde economische, sociale en politieke tendensen van toenemende vrijheid. Vrijheid noch gerechtigheid mogen ten koste van elkaar gaan. Vele vragen over de negatieve sociale consequenties van kapitalisme werden gesteld door christenen voordat Marx een systematische kritiek hierop opstelde. De falende antwoorden van totalitair staatsocialisme maken die vragen niet zonder waarde, noch ontslaan ze ons van de taak om bijbelse antwoorden te vinden.

3. Godsdienstvrijheid in de context van een dominante religie

In de schepping heeft God mannen en vrouwen de vrijheid gegeven om Zijn liefde wel of niet in gehoorzaamheid te beantwoorden. Dwang heeft geen plaats in het openingsverhaal van de wereld, totdat de mensheid zijn eigen antwoord op de wereld van de Schepper heeft gegeven. Voortvloeiend uit dit aspect van de bijbelse leer van het mensdom is dat christenen bereid moeten zijn om ruimte te bieden aan waarachtig religieus pluralisme

in de samenleving. Het is onacceptabel voor staatssystemen om zich met een religieuze uitdrukkingsvorm zodanig te verbinden dat andere religieuze groepen ondervinden dat hun Godgegeven recht om te leven, om te participeren in het maatschappelijk leven, om te geloven en om dat geloof te verkondigen, op politieke of sociale wijze wordt ontkend.

Hoe de relatie kerk-staat ook wordt verstaan – of er nu sprake moet zijn van volkomen scheiding, of dat religie een formele plaats in het leven van de burgerlijke maatschappij heeft –, een vereiste is dat de staat neutraal is waar het religie betreft. Dit betekent dat wanneer religieuze conflicten voorkomen, de staat er dan voor moet zorgen dat de dominante religie de minderheidsreligies niet onderdrukt. De staat moet niet de ene religie voortrekken of toestaan dat haar apparaat wordt gecontroleerd door een dominante religie. Evenmin moet de staat de religieuze vrijheden van enige groep beperken. Kortom, de staat moet voorzien in een sociaal en politiek raamwerk, dat de ongehinderde uitoefening van de religieuze vrijheid garandeert. Landen die de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens hebben ondertekend moeten die ten uitvoer brengen zodat dit tot een realiteit wordt gemaakt.

Godsdiensten hebben ook zelfbeperkende verantwoordelijkheden in relatie tot de staat. De conferentie ontving discussiestukken uit verschillende contexten waar religieuze dominantie van de staat tot onderdrukking leidt. In verscheidene Latijnsamerikaanse landen heeft het rooms-katholicisme met staatspermissie de religieuze vrijheid van kleine religieuze gemeenschappen ernstig beperkt. In sommige islamitische contexten blijft islam dominant t.o.v. religieuze minderheden door de toepassing van het historische 'dhimma'-systeem. De mate waarin dit gebeurt verschilt, van zeer strikte inperkingen van godsdienstvrijheid en mensenrechten tot mildere praktijken. Ook hebben we zorg gehoord uit verscheidene Oosteuropese landen waar de grotendeels 'nationale' orthodoxe kerken een monopolie claimen op het religieuze leven van hun natie en protestantse minderheden discrimineren. Tegelijkertijd moet niet over het hoofd gezien worden dat het protestantisme, soms van een duidelijk evangelische inslag, er in sommige contexten toe bijgedragen heeft dat onderdrukking werd gelegitimeerd.

Desalniettemin hebben op protestantse theologie en ethiek gebaseerde bewegingen soms bijgedragen aan het uiteenvallen van de dominantie van religieus totalitaire regimes en tradities. Wanneer dit heeft plaatsgevonden, stelt de resulterende situatie die daarvan het gevolg was, grenzen aan de overheid. Niet langer kan zij een bepaald wereldbeeld of bepaalde so-

ciale projecten tegen de wil van het volk opleggen. Toch is het duidelijk dat evangelischen niet kunnen instemmen met een relativering van *morele* waarden waarvan wij geloven dat zij geworteld zijn in bijbelse openbaring. Hoe kunnen de waarden van het christelijk geloof van betekenis gemaakt worden voor de politiek? Een andere belangrijke zaak, die de botsing tussen de wens van politiek pluralisme enerzijds en de verwerping van etnisch of religieus relativisme anderzijds illustreert, is de zaak van godsdienstvrijheid op de openbare scholen.

In het belang van vrijheid en gerechtigheid moeten christenen de gouden regel 'doe aan anderen wat gij wilt dat ook u geschiedt' toepassen en religieuze vrijheid voor anderen verzekeren. Als christenen belijden wij, dat wij niet altijd religieuze vrijheid aan andere religieuze groepen, die onder ons leven, hebben toegestaan. We nemen ons plechtig voor te veranderen en godsdienstvrijheid voor allen te verdedigen in de geest van het gebod van de Heer om dienaar te zijn.

4. Bijbels geloof en de desacralisatie van macht

De erkenning dat alle autoriteit van God komt relativeert al het menselijk gebruik van macht. Politieke regelingen hebben de tendens om menselijke macht te sacraliseren. D.w.z. om een goddelijke status te claimen, of te sanctioneren wat idolaat is, maar die niets anders bereikt dan de zelf-legitimering van degenen die macht uitoefenen.

De bijbelse traditie wijst echter in de richting van een andere notie van macht. In het Oude Testament relativeert het centrale leerstuk, dat Jahweh alleen de koning, land-eigenaar en bevelhebber is, alle menselijke macht, zowel politiek, economisch als militair. In het sociale systeem dat God in Israël instelde, was macht verdeeld over oudsten en het netwerk van familierelaties. Tegen een gecentraliseerd koningschap was aanvankelijk verzet en toen het eenmaal kwam, werd dit duidelijk onder de autoriteit van de verbondswetten geplaatst (Dtn. 17). Koningen werden ter verantwoording geroepen door profeten om zich te houden aan Gods eis dat zij gerechtigheid moesten beoefenen en de zwakken moesten verdedigen. Het was het misbruik van macht, zowel sociaal als economisch, door de regerende elite van Israël, die leidde tot de aanhoudende profetische veroordeling en tot Gods wraak en oordeel.

In het Nieuwe Testament bevestigde Jezus opnieuw de oudtestamentische leer door Zijn eigen houding en Zijn handelen in relatie tot aardse macht. Hij liet zich niet door aardse heersers intimideren (Lk. 13:31vv).

Zijn opvatting van macht stond in expliciet contrast tot wat Hij in de wereld zag (Lk. 22). Zijn eigen koningschap stelde Hij tegenover dat van Pilatus (Joh. 18:16). Zijn kruis was de tenietdoening van de demonische machten die verborgen gaan achter de destructieve manieren van machtsgebruik in de wereld (Col. 2). De volgelingen van Jezus moeten het kruis serieus nemen in hun politiek engagement. De liefde voor macht moeten zij overwinnen door de macht van de liefde. In hun machteloosheid zullen zij macht ontvangen. Een dergelijke visie op christelijk politiek engagement sluit alle autoritaire persoonsverheerlijking van de sterken uit.

Voor de industrie-naties van het Noorden lijken op dit moment democratische vormen van regeren de beste manier om sacralisering van de macht tegen te gaan. Verder onderzoek is nodig om te zien hoe bestaande democratieën waarachtiger democratisch kunnen worden door op effectievere wijze de participatie van de gemarginaliseerden toe te staan. Tegelijkertijd moeten we onderzoeken welke andere vormen van politieke regelingen passende instrumenten kunnen zijn om de sacralisering van macht tegen te gaan in andere culturen en sociaal-economische contexten.

5. Etnische identiteit en christelijk bestaan als volk

Etnische diversiteit is deel van Gods creativiteit en het is Gods plan dat Zijn hele schepping Hem verheerlijken zal. Daarom kan de rijkdom van etnische variëteit onderstreept worden voor zover het God verheerlijkt.

Gods creatieve en verlossende intentie is dat alle volkeren deel worden van het volk van God. Dit doel wordt echter gehinderd door de zondigheid van de mens als gevolg waarvan de etniciteit neigt te worden verabsoluteerd. Het is daarom verworden tot een idolaat etno-centrisme. Gods verlossende werk ontrooft alle idolatrie. Wanneer daarom een persoon lid wordt van het volk van God door Christus dan ontvangt hij een nieuwe identiteit. Deze nieuwe identiteit in Christus relativeert elke etnische identiteit, maar wist haar culturele expressie niet uit, noch ontnemt de waarde daarvan. Het burgerschap van het Koninkrijk van God is de enige absolute, niet inwisselbare identiteit voor de christen. Ten opzichte hiervan zijn alle andere niveaus van identiteit mobiel en kunnen vrijelijk worden onderstreept of aan de kant geschoven ter wille van het evangelie. Paulus kon zijn joodse identiteit onderstrepen of aan de kant schuiven naar gelang de missionaire eisen van zijn context (1 Cor. 9:19-23). In elk geval beschouwde hij die als duidelijk op de tweede plaats komend vergeleken met zijn nieuwe identiteit in Christus (Fil. 3:4-9).

Het evangelie bekrachtigt etnische identiteit door de christen in staat te stellen zich te verheugen in de intrinsieke geschapen goedheid ervan, door het ondergeschikt te maken aan het koningschap van Christus en door het te gebruiken ten dienste van God en de naaste. Daarom is de kerk, die alle etnische groepen omvat, een teken van Gods multi-etnische volk en koninkrijk. Zij moet gezonde etniciteit onderstrepen en de positieve waarden van het bestaan als natie, voorzover deze niet idolaat worden t.o.v. God of onderdrukkend t.o.v. medemensen. In de gevallen wereld echter heeft de kerk de opdracht om staten die etniciteit manipuleren, door het te verheffen tot een nationale idolatrie of door die te gebruiken als een criterium om mensenrechten te kunnen ontkennen, of staten die etnische groepen marginaliseren door discriminerende en uitbuitende krachten in de maatschappij te tolereren, uit te dagen. Dergelijke actie voor vrijheid en gerechtigheid in relatie tot etniciteit kan slechts van een kerk komen die zelf niet gevangene is van etnische idolatrie in theologisch, cultureel of politiek opzicht.

Er bestaan in onze wereld vele ondergedompelde etnische identiteiten die het resultaat zijn van het op kunstmatige wijze trekken van staatsgrenzen van veroveringen, kolonisatie en oorlogen. Deel van de christelijke zending moet zijn het werken aan de bescherming, aan het herstel en aan het tevoorschijn komen van dergelijke groepen met het oog op de rechten van de mens en waardigheid, inclusief het recht op een eigen land en staatsvorming, waar hun etniciteit evenveel recht op geeft als die van anderen. Wij erkennen echter met pijn in het hart dat in sommige delen van de wereld etniciteit bijzonder sterk bevorderd werd als een instrument van onderdrukking. In dergelijke contexten is het oppervlakkig om in te gaan op etniciteitsvragen zonder daarbij de kwesties van sociale, economische en politieke vrijheid en gerechtigheid te betrekken.

De vermenging van etnische groepen is op zichzelf niet fout, theologisch noch cultureel. In de loop van de geschiedenis zijn echter veel etnisch gemengde volkeren het *resultaat* geweest van processen die fundamenteel onrechtvaardig en onderdrukkend waren. Vele voorbeelden hiervan zijn te vinden in Amerikaanse (Noord en Zuid) en Caribische naties als gevolg van eeuwen van veroveringen, uitbuiting van inheemse volkeren en slavernij op plantages. In missiologisch opzicht echter functioneren dergelijke bevolkingsgroepen van gemengde etniciteit vaak positief als voertuigen voor de trans-culturele verspreiding van het evangelie. Bijbelse voorbeelden hiervan – gedurende de missionaire uitbreiding van het nieuwtestamenteisch christendom – omvatten de rol van de Galileeërs, de Samaritanen en de hellenistische Joden (allen zijn etnische mengvormen).

Verder wijst Gods incarnatie in de persoon van Jezus van Nazareth in Galilea op zijn optie om zich te identificeren met en te dienen temidden van een gemengde en gemarginaliseerde bevolking.

Wij verheugen ons erin dat het evangelie en de christelijke gemeenschap vanaf het begin bewezen heeft dat het in staat is om etnische grenzen te overschrijden om de boodschap van Gods liefde te delen. Dit wijst behalve op vreedzame tolerantie op een echte etnische verzoening en shalom, die door Paulus, in Efeze 2, werd gezien als het hart van het evangelie. Christenen moeten het bestaan van reële, te helen wonden tussen christenen van verschillende etniciteit in dezelfde context, zelfs wanneer zij dezelfde toewijding aan zending hebben, onder ogen durven zien.

Er is ook een noodzaak om bereid te zijn de waarheid over het verleden te spreken. Christenen moeten mede-christenen oproepen, en ook andere etnisch verdeelde groepen, om hun geschiedenis opnieuw te onderzoeken vanuit de bereidheid om deze te bezien vanuit het gezichtspunt van de andere groep. Er moet een genezing van historische herinneringen zijn door een vastberadenheid om de waarheid te erkennen, om vergeving voor historische wandaden te zoeken, om ernaar te streven die wandaden, voor zover mogelijk, recht te zetten en om berouw te tonen over het laten voortbestaan van onbijbelse houdingen gebaseerd op oude etnische vijandigheden.

6. De behoefte aan een evangelische politieke theologie

We merken met vreugde op dat een deel van de evangelischen op actievere wijze betrokken raakt bij de politiek, zowel in Latijns-Amerika als elders. Voor het eerst in de geschiedenis van verscheidene landen worden evangelischen gekozen in hoge regeringsfuncties. De tweede vice-president van Peru was onder ons op de conferentie. De president en de vice-president van Guatemala zijn ook evangelisten.

We erkennen echter dat het nodig is voor christenen in de politiek om zich te laten leiden door een op de bijbel gebaseerde politieke theologie en ethiek en dat er een dringende behoefte is aan het verder doordenken van deze zaken. Evangelische politieke praktijk moet gebaseerd zijn op en onder kritiek gesteld worden door een degelijke reflectie op de sociale dimensies van de bijbelse openbaring. Dit is niet alleen een taak voor theologen, maar voor het hele volk van God.

Een politieke filosofie verschaft antwoorden op vragen zoals: wat is het

doel van regeren? Wat is de rol van kracht in regeren en moet daarvan gebruik worden gemaakt? Welke morele waarden moeten wettelijk worden geregeld en welke niet en wat zijn de criteria om dit te onderscheiden? Hoe wordt macht gebruikt en gecontroleerd? Is er een transcendente norm boven de staat? Zonder een politieke filosofie die antwoorden geeft op dergelijke vragen is politiek engagement oppervlakkig, vaak misleidend en contraproductief.

Vele christelijke tradities hebben een uitgebreide geschiedenis van systematische reflectie op de relatie van het christelijk geloof en het openbare leven en hebben verfijnde politieke filosofieën ontwikkeld. Als de recente wereldwijde politieke betrokkenheid van evangelischen bijbels, substantieel en van een meer dan voorbijgaande betekenis wil zijn, dan moet er interactie zijn met de politieke filosofieën van deze andere christelijke tradities en dan moet onze eigen politieke activiteit geworteld zijn in een politieke theologie die voortvloeit uit evangelisch geloof. We moeten aan die taak werken op een wijze die aan de ene kant opkomt uit onze unieke sociale contexten en die aan de andere kant verantwoording aflegt naar het wereldwijde lichaam van Christus.

De volgende uitspraken ('affirmations' – GN) illustreren het soort 'claims' dat een dergelijke politieke theologie kan doen:

1. Het is Gods wil dat er binnen een natie regerende autoriteiten zijn. Het doel van het regeren is het bevorderen van sociale heelheid en welbevinden voor de burgers en het voorkomen van anarchie. Om dit te bereiken moeten degenen die gezag dragen eraan herinnerd worden dat zij dienstknechten van God zijn, wier plicht het is om te werken met het oog op het goede voor de burgers en met het oog op goede relaties met andere naties. Het is hun plicht om het kwaad in te perken door de kwaaddoeners te straffen en door gerechtigheid te doen.
2. Fundamentele mensenrechten (bijv. het recht op leven, religieuze en politieke vrijheid en het recht om op eerlijke wijze te delen in de materiële goederen van een samenleving) komen van God, niet van de staat, die ze slechts kan erkennen en bevorderen.
3. De kerk moet vrij zijn van staatsbemoedening, maar de kerk als een instituut moet niet macht uitoefenen over de regering. Tegelijkertijd moet de kerk haar profetische rol op zich nemen en religieuze waarden moeten de ruimte hebben het openbare leven evaluerend en kritisch te volgen.
4. Daar God elke maatschappij beoordeelt op de behandeling van de armen en de zwaksten, de stemlozen en gemarginaliseerden (Spreuken

31:1-9), is het een belangrijke verantwoordelijkheid van de overheid om rechtvaardige voorwaarden te scheppen waarbinnen het welzijn van dergelijke groepen actief bevorderd kan worden.

5. 'Als model wordt moderne politieke democratie gekenmerkt door beperkte regering van een tijdelijk karakter door de verdeling van de macht binnen de overheid, de scheiding van staat en maatschappij, pluralisme, de rechtsregel, institutionalisering van recht op vrijheid (inclusief vrije en regelmatige verkiezingen), en een aanzienlijke hoeveelheid niet-gouvernementele controle van bezit. We erkennen dat geen enkel politiek systeem door de Schrift wordt voorgeschreven, maar we geloven dat bijbelse waarden en historische ervaring christenen oproepen om te werken aan een adequate participatie van alle mensen in processen van besluitvorming over vragen die gevolgen hebben voor hun levens' (Oxford Verklaring, par. 54).
6. 'We erkennen dat geen economisch systeem in het bijzonder direct door de Schrift wordt voorgeschreven. Recente geschiedenis wekt de indruk dat spreiding van het bezit van produktiemiddelen een belangrijke component van democratie is. Het monopolie op bezit, of dit nu door de staat, grote economische instituten of oligarchieën geschiedt, is gevaarlijk. Wijdverbreid bezit, in een markteconomie of in een gemengd systeem, tendert ernaar om macht te decentraliseren en totalitarisme te voorkomen' (Oxford Verklaring, par. 56).
7. Het resultaat van politiek engagement is significant, maar beperkt. Politieke activiteit brengt ons niet het Koninkrijk van God, noch is zij de enige weg om de samenleving te veranderen. Niettemin is zij een vitale activiteit waardoor christenen de waarden van het Koninkrijk van God in de samenleving kunnen brengen.

7. Conclusie: een oproep tot gebed

We erkennen dat wij in onze betrokkenheid bij de strijd om vrijheid en gerechtigheid niet vechten 'tegen vlees en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de wereldbeheersers dezer duisternis, tegen de boze geesten in de hemelse gewesten' (Ef. 6:12). Daarom is gebed een noodzakelijk onderdeel van ons engagement. Vrijheid en gerechtigheid zijn tekenen van het Koninkrijk van God; door gebed ontvangen we kracht en hoop om te geloven dat Gods Rijk zal komen. Door vurige voorbede worden we in staat gesteld om te participeren in de strijd van hen voor wie wij zo goddelijke hulp zoeken.

In het licht van onze bevindingen op onze conferentie roepen we daarom op tot vurig gebed uit naam van de volgende:

1. Evangelische christenen en allen die lijden onder enige vorm van onderdrukking als gevolg van het pogen een brug te zijn tussen mensen temidden van de etnische conflicten in Joegoslavië.
2. Evangelische christenen en allen die lijden onder enige vorm van ontbering en onderdrukking in de contexten van een dominante islam in delen van Afrika en Azië.
3. Evangelische christenen en allen die lijden onder de situatie van een repressief rooms-katholicisme in verscheidene landen in Latijns-Amerika.
4. Evangelische christelijke leiders en allen die moeilijkheden en onderdrukking ervaren als consequentie van hun pogen die omstandigheden in het leven van hun naties te bevorderen waarin vrijheid en gerechtigheid bloeien.

In de verwachting en hoop dat Gods Koninkrijk van vrijheid en gerechtigheid, beloofd in het evangelie van onze Heer Jezus Christus, komende is, bidden wij 'Uw Koninkrijk kome'.

INFEMIT

Voorzitter dr. René Padilla (Argentinië)
 Vice-voorzitter bisschop David Gitari (Kenya)
 Directeur Kanunnik dr. Vinay Samuel (India)
 Penningmeester David Bussau (Australië)
 Adres: P.O. Box 70, Oxford, Engeland

(Vertaling Verklaring: drs. Gerrit Noort)

1 Het document is hier enigszins verkort weergegeven. De twee appendices werden niet in de vertaling opgenomen.

2 Opgesteld door het Oxford Centre for Mission Studies.

Marnix van der Sijs

Zuid-Afrika, van geweld vergeven

Onze jarenlange betrokkenheid met Zuid-Afrika mag juist nu niet aflaten. De apartheid is officieel afgeschaft, maar de situatie is er niet minder ernstig op geworden. Kinderen groeien op temidden van geweld en ze weten niet beter. Marnix van der Sijs vraagt onze aandacht voor de laatste publikatie van Werkgroep Kairos: 'Zuid-Afrika, van geweld vergeven'.

Een voorbeeld

Op 7 april 1988 verlaat de jurist en ANC-activist Albie Sachs zijn huis in de Mozambiquaanse hoofdstad Maputo, de plaats van zijn ballingschap. Hij wil gaan joggen langs het strand. Op het moment dat hij het portier van zijn auto opent, ontploft een krachtige bom waardoor hem een arm, maar niet zijn leven ontnomen wordt. Zwaar gewond wordt hij naar een ziekenhuis vervoerd. Later blijkt dat deze aanslag uitgevoerd werd in opdracht van de Zuidafrikaanse veiligheidsdienst.

Sachs overleefde de aanslag en schreef een boek over zijn leven na de bom: *The soft vengeance of a freedom fighter* (De zoete wraak van een vrijheidsstrijder). Al op de eerste bladzijden vertelt Sachs dat hij zich, kort na de bom, voelt als Himie Cohen. Cohen valt uit een stadsbus en een vriend ziet hem een gebaar maken dat lijkt op het slaan van een kruis. 'Himie, ik wist niet dat je katholiek geworden bent.' Cohen: 'Katholiek? Hoe bedoel je? Bril, testikels, portefeuille, horloge: alles in orde!'

Halverwege het boek beschrijft Sachs hoe heel langzaam niet alleen zijn lichaam, maar ook zijn ego zich herstelt. Tijdens een interview worden filmopnames gemaakt op het moment dat hij lichaams oefeningen doet bij de fysiotherapie.

'Ik houd ervan gefilmd te worden, het is alsof de camera mij geneest. Dit is mijn wraak, mijn manier van terugvechten, niet door anderen te doden, maar door het slechte in het goede te transformeren, mijn hersens en hart te gebruiken om strijd, overwinning, overleving en menselijkheid uit te stralen.'

De brochure

Deze inleiding over het boek van Albie Sachs dient ter introductie van een brochure die door de Werkgroep Kairos uitgegeven werd: 'Zuid-Afrika, van geweld vergeven'. De brochure werd geschreven door een collectief van Nederlandse auteurs, maar bevat ook artikelen uit Zuid-Afrika zelf. Het is heilzaam om literatuur als die van Albie Sachs ter hand te nemen naast de niet aflatende stroom van berichten over het geweld in Zuid-Afrika. Ondanks de agressie, ondanks al het bloedvergieten, staan er steeds weer Zuidafrikanen op, waaronder mensen die het geweld aan den lijve ervaren hebben, die er niet onderdoorgaan en de humaniteit bewaren.

De euforie na de vrijlating van Nelson Mandela is voorbij, het geweld blijkt Zuid-Afrika tot in de wortels te hebben aangevreten. Het heeft de samenleving totaal verziekt. Dat geldt voor alle bevolkingsgroepen en alle rassen. Het blijkt uit de moordpartijen in de zwarte woonwijken, het geweld in Natal, de criminaliteit (waaronder veel verkrachtingen), de manifestaties van extreem rechtse groepen, de rijstijl in het autoverkeer, het misbruik van kinderen en het geweld binnen (huwelijks)relaties. *'Onze eigen Berlijnse muur is bezig te vallen, maar in plaats dat de mensen nu met vertrouwen hun nieuwe toekomst instappen, gooien ze met brokstukken van de oude muur,'* zegt de Zuidafrikaanse theoloog Murray Janson. *'De agressie zit diep geworteld in een gewelddadig verleden. De huidige vlaag van geweld is het resultaat van een verscheurde samenleving. Ongelukkigerwijs zien we nu dat hoewel wetten veranderd zijn, de gezindheid van mensen nog dezelfde is'* (blz. 5).

Het ergste is dat geen van de betrokken partijen kennelijk in staat is om het tij te keren. Als het over de moordpartijen in het gebied rond Johannesburg gaat beschuldigen alle partijen de ander van aanzetting tot geweld of van onwil er een einde aan te maken. Het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) en Inkatha beschuldigen elkaar. De regering beschuldigt het ANC. Het ANC wijst met de vinger naar extreem-rechtse elementen binnen de veiligheidstroepen. Extreem-rechts, met als spreekbuis de Conservatieve Partij, wijt de escalatie van het conflict aan de liberale opstelling en de *'verligtheid'* van de regering en wil terug naar de apartheidswetten. In de media wordt het geweld omschreven als een treffen tussen Zoeloes en

Xhosa's.

In de brochure worden de verschillende factoren die bijdragen aan het complexe geheel van oorzaken die geleid hebben tot de thans ontstane situatie uiteengezet:

- Het falen van een onderzoekcommissie (de commissie Harms);
- Het politiegeweld;
- Natal: de bakermat van het Inkatha-geweld;
- De townships: kruivaten met een smeulende lont;
- Kinderen en het geweld: wie niet voor mij is, is tegen mij;
- Rechts geweld: 'derde vrijheidsstrijd' is begonnen;
- Misdaad: dweilen met de kraan open.

Tot slot is opgenomen een document onder de naam: *De nieuwe Kairos*: het geweld moet stoppen. Het is een document dat voortkwam uit de kring van het 'Instituut voor contextuele theologie'.

Hoe nu verder?

Onder dit kopje doen twee Zuidafrikaanse auteurs in hun bijdrage suggesties voor het antwoord op de vraag of en hoe het geweld beteugeld kan worden. Zij beginnen met een pleidooi voor een spoedige politieke regeling. In één adem zeggen zij erbij dat een democratisch gekozen parlement op zich weinig zal kunnen bijdragen aan het herstel van de orde en de vermindering van het geweld als het niet de steun geniet van gemeenschapsorganisaties. Alleen de gemeenschapsleiders in de zwarte woonwijken kunnen het vertrouwen winnen van de bevolking. Zij moeten in staat worden geacht de discipline te herstellen. Een probleem daarbij is dat de regering van P.W. Botha erop gericht was die gemeenschapsorganisaties te vernietigen en daar in 1987 goeddeels in geslaagd is. De gevolgen daarvan zijn nu zichtbaar. Apartheid heeft geleid tot grote armoede en sociaal-economische ongelijkheid. Geweld komt minder voor als mensen zich geen zorgen hoeven te maken over hun toekomst. Het invoeren van sociale voorzieningen is broodnodig. Oplossingen zijn alleen mogelijk met behulp van een rechtvaardig en onpartijdig politiekorps. Op dit moment heeft het korps alleen het vertrouwen van een deel van de blanke bevolking. Een oververtegenwoordiging van aanhangers van de Conservatieve Partij en de Afrikaner Weerstandsbeweging binnen de politie, maakt dat zelfs een deel van de blanke bevolking geen vertrouwen heeft in het korps. Misdaadpreventie en het terugdringen van het wapenbezit zouden hoge prioriteit moeten krijgen, evenals het werk van de reclassering.

Raad van Kerken

Dr. Frank Chikane, secretaris-generaal van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken, benadrukte op de onlangs gehouden *Kirchentag* dat zijns inziens alleen de politie iets zou kunnen doen als het aankomt op het beëindigen van de moordpartijen: 'Op het moment dat je dat aan anderen overlaat geef je groen licht voor alle mogelijke privé-legertjes en gewapende groepen. De politie zal gereorganiseerd moeten worden. Als geweld zich manifesteert en de politie wordt te hulp geroepen dan moet je ervan op aan kunnen dat die komt en niet zoals in het verleden zo vaak gebeurde in bepaalde gevallen gewoon wegblijft of toekijkt'. Naar de mening van Chikane zit daar de bottleneck bij de oplossing, want president De Klerk is onwillig of onmachtig om bij leger en politie daadwerkelijk in te grijpen.

Bij de kerken en met name bij de Zuidafrikaanse Raad van Kerken ligt op dit moment de grote verantwoordelijkheid de verschillende partijen rond de tafel te krijgen. De aanvankelijke vertrouwensbasis tussen Mandela en De Klerk is verdwenen en de deelname van Inkatha-leider Buthelezi is cruciaal voor het welslagen van vredesbesprekingen.

Dit artikel is geschreven kort na het eerste overleg tussen alle grote partijen en de berichtgeving daarover viel samen met de verslaggeving van de zoveelste bloedige aanslag in een trein tussen Soweto en Johannesburg. Het was een aanslag waarvan zelfs op afstand duidelijk was dat het een geregisseerd en gepland geheel was. In de media werd het afgedaan als de zoveelste botsing tussen twee verschillende stammen...

Zelfs als de volgende conferentie, met de kopstukken rond de tafel, een succes zou worden, valt te vrezen dat daarmee de geest van geweld die uit de fles is, zich niet snel en simpel zal laten terugduwen.

Dit betekent dus: onze kritische solidariteit en betrokkenheid mag juist nu niet aflaten. We zullen ons blijvend moeten laten informeren. De brochure *Zuid-Afrika, van geweld vergeven* is daarbij een bruikbaar en goed leesbaar hulpmiddel.

De brochure 'Zuid-Afrika, van geweld vergeven' (80 blz.) is verkrijgbaar bij de Werkgroep Kairos, Kromme Nieuwegracht 10, 3512 HG Utrecht, tel. 030-319714, prijs f7,50 (exclusief porto).

Drs. M.Th. van der Sijs (1955) is gereformeerd predikant in Weesp. Hij studeerde aan de Vrije Universiteit en schreef een scriptie over de belijdenis van Belhar van de NG Sendingkerk in Zuid-Afrika. Hij is bestuurslid van Kairos.

boeken

E. Borgman, Sporen van de bevrijdende God, Universitaire theologie in aansluiting op Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie, zwarte theologie en feministische theologie, J.H. Kok, Kampen 1990, 360 pag.

'Deze studie is geschreven vanuit de overtuiging, dat God niet in een aparte sfeer of in een aantal speciale teksten te vinden is – ook niet in de bijbel – maar dat het erom gaat God in alle dingen te leren zien en zich zo in Gods presentie opgenomen te weten' (xiii). Deze uitspraak is naar mijn overtuiging van beslissende betekenis voor een goed verstaan van Borgmans indrukwekkende dissertatie. Borgman is de overtuiging toegedaan dat emancipatietheologieën, zoals 1. de Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie, 2. de feministische theologie, 3. de zwarte theologie in de Verenigde Staten van Amerika en 4. de zwarte theologie in Zuid-Afrika erin geslaagd zijn aan te geven hoe en waar volgens de joods-christelijke traditie in deze tijd 'sporen van de bevrijdende God' te vinden zijn. Volgens deze theologieën zijn het de onderdrukten in de hedendaagse wereldsamenleving die wat dit betreft kunnen functioneren als (kritische) wegwijzers voor die mensen en die universitaire theologie – waartoe ook de missiologie behoort – die 'het spoor van God bijster zijn geworden'. Volgens Borgman is het voor de toekomst van de universitaire theologie van constitutief belang ernst te maken met de weg die de emancipatietheologieën gegaan zijn. Gaande-de-weg van de onderdrukten zijn zij tot een voor deze tijd vitaliserend verstaan van de drieëne God, Jezus de Christus en de Geest gekomen.

Een kritische kanttekening. Borgman schrijft dat hij de overtuiging is toegedaan dat '*slechts*' met behulp van degene die aan de rand staan van het heersende denken en de dominante wijze van leven, kan worden herontdekt waar het in de joods-christelijke traditie om draait' (xiii). Het woord *slechts* wordt in een samenhang als deze vaker gebruikt. Evenmin als anderen, heeft Borgman mij van de plausibiliteit van het gebruik van dit woord kunnen overtuigen.

J. van Lin

V. David Garrison, The nonresidential missionary; a new strategy and the people it serves, Marc-New Hope, Birmingham-Monrovia,

1990, 161 blz. (MARC's Innovations in Mission Series 1)

Garrison is directeur van de afdeling voor 'nonresidential missions' bij de Uitwendige Zendingsraad van de Southern Baptist Convention in de Verenigde Staten. Hij geeft vandaaruit leiding aan het werk van niet minder dan 46 zendelingen die ten behoeve van een dertigtal landen werken waar in zij geen vaste woon- of verblijfplaats hebben.

De term 'nonresidential missionary' is in 1986 te Richmond door de zuidelijke baptisten geïntroduceerd om een geheel nieuwe zendingsstrategie aan te duiden: missionering van een bepaalde stad, van een bepaalde bevolkingsgroep, en/of van een bepaald land, niet van binnenuit (door te midden van de betrokkenen te leven), maar van buitenaf (omdat de weg van binnenuit om politieke of andere redenen geblokkeerd is). In Saoedi-Arabië bijvoorbeeld is zendingswerk verboden; via op dit land gerichte radiouitzendingen, via vakantie van overtuigde christenen aldaar, via evangelisatiecampagnes onder in het Westen levende Saoedies, e.d. is hier en nu missionering van dit hartland van de islam wel degelijk mogelijk.

In acht hoofdstukken wordt eerst deze nieuwe zendingsstrategie uiteengezet. Daarna volgen nog twee hoofdstukken over de doelgroepen: de 30 minst geëvangeliëerde landen ter wereld, de 50 minst geëvangeliëerde grote steden ter wereld, de 100 minst geëvangeliëerde volkeren ter wereld met een bevolking van ten minste 800 000 mensen. Twaalf concrete uitwerkingen hiervan worden tenslotte bij wijze van voorbeeld aan dit geheel toegevoegd.

Garrison combineert evangelicalisme met etno-linguïstiek en informatica. Enerzijds kan men respect hebben voor het feit dat hier gepoogd wordt missionair strategisch bij de tijd te zijn, anderzijds vraagt men zich continu af of de wijze waarop dit gebeurt wel verantwoord is: niet alleen maakt de schrijver in het geheel geen onderscheid tussen missioneren en manipuleren, maar ook biedt hij uit encyclopedieën etc. bijeengebracht materiaal, dat wetenschappelijk aan alle kanten rammelt. Zo is wat over Indonesië gezegd wordt natte vingerwerk: er leven in Lampung op Sumatra beslist meer dan 20 christenen, terwijl het aantal van 178 000 christenen op Madura onder Madurezen in de verste verte niet gehaald wordt. Een zorgvuldige bestudering van Frank L. Cooley, *Indonesia; Church and Society*, New York 1968, en soortgelijke werken zou hier voor uitglijden behoed hebben.

De jonge 'nonresidential missionary' kan in bepaalde situaties op mijn sympathie en ondersteuning rekenen; tegen de al te vlotte en bovendien theologisch oppervlakkige wijze waarop Garrison hem/haar tot een 'career foreign missionary' maakt, heb ik echter overwegende bezwaren.

J.A.B. Jongeneel

K. Runia, Het evangelie en de vele religies. J.H. Kok, Kampen 1990, 78 p., f19,90. Serie Kamper Cahiers, deel 71.

Missiologen behoren verheugd te zijn, wanneer niet-missiologen de moeite nemen om zich in de missiologie te verdiepen. Runia heeft zich in zijn te Kampen gehouden rectorale rede indringend beziggehouden met de theologia religionum; dat verdient mijns inziens het respect van missiologen.

In het eerste deel van zijn rede geeft de auteur een beknopt overzicht van de verschillende visies op de theologia religionum: achtereenvolgens passerend de revue allerlei rooms-katholieke visies, de wereldzendingconferenties vóór 1940/45, de liberale theologie, de oecumenische beweging, de oecumenische theologie van Ariarajah en Samartha, en de evangelische en gereformeerde theologie. De oosters-orthodoxe visies en de visies van de pinksterbeweging en de Charismatische Vernieuwing blijven buiten beschouwing.

Het is gangbaar om in de theologia religionum te onderscheiden tussen a. exclusivistische, b. inclusivistische, en c. pluralistische visies. Runia wijkt hiervan af, zonder tekst en uitleg te geven. Hij behandelt in het tweede, reflecterende gedeelte van zijn rede alleen de zojuist genoemde rubrieken a. en b. De pluralistische visies brengt hij onder bij de inclusivistische, waardoor merkwaardigerwijs Emilio Castro, de onlangs afgetreden secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken, in het gezelschap terecht komt van mensen als Raymond Panikkar en Arnulf Camps aan rooms-katholieke, en John Hick, W. Cantwell Smith en Christopher Duraisingh aan protestantse zijde. Volgens de vaste overtuiging van Runia (in aansluiting aan Leslie Newbigin) zijn zowel de exclusivistische, als de inclusivistische visies 'doodlopende wegen' (44).

Aan het slot van zijn rede wil Runia een uitweg uit de impasse bieden, welke a. bijbels verantwoord is, en b. uitgaat van Gods zelfopenbaring. Hij verzet zich ter plaatse krachtig tegen een antropologische benadering van de vele religies zoals die door de vergelijkende godsdienstwetenschap geboden wordt, en bepleit een theologische, d.w.z. trinitarische benadering. In aansluiting aan J.H. Bavinck en J. Verkuyl enerzijds, en Newbigin anderzijds komt Runia op voor 'openheid' van het heil als motief en prikkel tot missionaire activiteit onder niet-christenen. Naar mijn mening komt Runia zo nolens volens in het 'kamp' van de exclusivisten terecht (75: er 'moet duidelijk gezegd worden dat heil alleen maar te vinden is in Jezus Christus').

Hoewel Runia hoogleraar in de praktische theologie is, is zijn rede sterk dogmatisch gekleurd. Zijn pleidooi voor een trinitarische structuur van de theologia religionum onderschrijf ik van harte, maar met de uitwerking hiervan heb ik moeite, niet alleen omdat ik personalistischer denk, maar

ook omdat ik praktischer ingesteld ben (de ervaring van christenen in de omgang met niet-christenen moet verdisconteerd worden).

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat Runia een evangelicaal gereformeerde theologia religionum voorstaat, die enerzijds felle kritiek levert op oecumenische theologen als Ariarajah en Samartha, en anderzijds – om welke reden dan ook – het kruisen van de degens met hun geestverwanten in Nederland – A. Camps, J. van Lin, D.C. Mulder, L.A. Hoedemaker en P.N. Holtrop – uit de weg gaat (van de zojuist genoemden duikt enkel de naam van Camps in de tekst van de gehouden rede op; aan Hoedemaker wordt ook in de voetnoten voorbij gegaan).

J.A.B. Jongeneel

African Women Doing Theology, African Church History,

Exchange vol. 19, 1990, nr. 1, IIMO, Leiden, 90 pag.

De eerste 70 pagina's van dit nummer van Exchange bestaan uit een overzicht van Afrikaanse feministische theologie, geschreven door Leny Lagerwerf. In kort bestek geeft zij weer welke thema's spelen binnen de Afrikaanse feministische theologie en hoe daarover gereflecteerd wordt. Er wordt geen keuze gemaakt, maar de opvattingen van verschillende Afrikaanse vrouwelijke theologen worden naast elkaar weergegeven. Achtereenvolgens komen aan de orde: vrouwenconferenties, methodologie en hermeneutiek, Afrikaanse tradities, vrouwen in de bijbel, vrouwen en mannen in de kerk, christologie en mariologie. Voor wie wil weten wat er op het gebied van feministische theologie in Afrika te koop is, een handig en overzichtelijk artikel dat uitnodigt tot het lezen van de theologes zelf. Voor mij was het lezen van dit nummer een aanleiding om meteen ook de eerdere nummers van Exchange te bestellen die gaan over Aziatische, Latijnsamerikaanse en Zuidafrikaanse en Braziliaanse feministische theologie.

Het tweede en laatste artikel is van M.R. Spindler en gaat over Afrikaanse kerkgeschiedenis. Ook dit artikel heeft het karakter van een overzicht van publikaties over dit onderwerp, en wel over de laatste 20 jaar.

M. Milder

J.Th. Witvliet (ed.), Bevrijdingstheologie in de Derde Wereld, teksten uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika, Meinema 's-Gravenhage, 1990, 310 blz., prijs f39,90.

Na een inleiding laat Witvliet een aantal theologen uit de Derde Wereld aan het woord: vijf uit Latijns-Amerika, zeven uit Azië en zes uit Afrika. Bij het woord bevrijdingstheologie zal doorgaans het eerst gedacht wor-

den aan Latijns-Amerika. Boff en Gutiérrez behoeven hier geen verdere aanbeveling, maar wie nu iets leest van Byung-mu Ahn (Zuid-Korea), Mary John Mananzan (Filippijnen) en Sun Ai Park (Zuid-Korea), van Jean Marc Ela (Kameroen) en van Mercy Amba Oduyoye (Ghana), zal ontdekken hoe breed en veelkleurig bevrijdingstheologie kan zijn.

Elk van de auteurs reflecteert theologisch op de veranderingsprocessen die zich in kerk en maatschappij voordoen. Daarvoor is het van belang scherp op te merken wat er gebeurt in volksbewegingen en in volksreligiositeit, in volksverhalen en in volkstheater. Deze waarnemingen worden in het licht gesteld van de bevrijdende verkondiging van de verhalen uit de Schrift.

Voor Afrikaanse christenen is het een must te reflecteren op de verhouding van genezing/heling met heil/bevrijding. De Aziaten zullen zich graag willen bezinnen op de betekenis van het evangelie temidden van de grote Aziatische godsdiensten. De Latijns-Amerikanen tonen behoefte aan het her-ijkken van de geschiedenis.

Vrijwel steeds stuiten we in deze bundel op de context van armoede, en niet zelden op die van culturele (!) onderdrukking. Drie hoofdstukken werden geschreven door vrouwen. Vooral het stuk van Park en Mananzan over spiritualiteit is inspirerend en bemoedigend.

De bundel als geheel is een waardevol vervolg op 'Een plaats onder de zon' van dezelfde schrijver.

N. van Oosterzee

Madhau Kondvilker (India), Dagboek van een onaanraakbare, BijEEN publikatie 45, 's-Hertogenbosch, 1986, 255 blz.

Dit boek is een autobiografisch verhaal van de onderwijzer Kondvilker uit de Indiase deelstaat Maharashtra (omgeving van Bombay). Kondvilker is een Untouchable, een onaanraakbare, die tot geen van de kasten behoort. Hij deelt dit lot met zo'n roo miljoen landgenoten, dat is ongeveer 1/8 deel van de bevolking. Het kastensysteem wortelt diep in het hindoeïsme, het is ten minste 2000 jaar oud. De grondwet van de moderne staat kan daar wel formeel een eind aan maken, maar daarmee is het probleem niet opgelost.

Kondvilker behoort tot de Chambhars, dat zijn de leerlooiers, een vies beroep waarover hij zijn afkeer uit. Hij heeft kunnen studeren, werd onderwijzer en keerde na zijn studie in zijn oude dorp terug. Onderwijzer of niet, hij blijft de onaanraakbare. De kaste-hindoes blijven zelfs de aanraking met zijn schaduw vermijden. Zijn dagboek is een aanklacht tegen deze maatschappij. Het beschrijft het dagelijks leven met grote helderheid, maar niettemin blijft het een voor ons ontoegankelijke wereld. De le-

zer moet wel enige kennis van, en vooral grote belangstelling voor India hebben om het te kunnen waarderen.

De regering van de deelstaat Maharashtra verleende Kondvilker, die als eerste Chambhar zijn stem op deze manier liet horen, een literaire prijs.

N. van Oosterzee

Dick Kooiman, Conversion and Social Equality in India. The London Missionary Society in South Travancore in the 19th Century, Free University Press, Amsterdam, 1989.

Bekering wordt vaak beschouwd als een ingrijpende persoonlijke verandering van levensoriëntatie. Met name de zogenaamde geloofszendingen benadrukken dat het om een persoonlijke beslissing van individuele mensen gaat. Dat dit lang niet altijd het geval is wordt duidelijk in het boek van Dick Kooiman.

Zijn boek gaat over het werk van de London Missionary Society in de 19e eeuw in Zuid-Travancore, een vorstendom aan de zuidwest kust van India. Hij laat zien dat bij de massabekeringen in dit gebied in belangrijke mate sociale en materiële motieven meespeelden. De eerste zendelingen hadden aanvankelijk ongetwijfeld echte 'geestelijke' bekeringen voor ogen. Maar door hun confrontatie met de schrijnende armoede en onrecht werd het hun steeds duidelijker dat de zorg voor de materiële nood van mensen een legitiem aspect van de zendingsopdracht is.

Kooiman laat dan ook zien dat veel hindoes uit lagere kasten, en vooral ook de kastelozen, mede-christen werden om hun kansen op sociale en economische vooruitgang te bevorderen. Door christen te worden, hoopen ze het eeuwenoude juk van het kastenstelsel van zich af te kunnen werpen. En voor velen betekende bekering inderdaad ook het begin van een nieuw leven. Zij volgden onderwijs bij de zendelingen en kregen daardoor toegang tot beter betaald werk. De mogelijkheden om zich economisch te verbeteren werden nog groter toen de slavernij werd afgeschaft en er nieuwe werkgelegenheid, zoals op de plantages in de heuvels van Travancore, werd ontwikkeld. Daarbij bleken de goede contacten, die de zendelingen met de ambtenarij hadden, van groot belang te zijn. Zij konden hun invloed gebruiken om de positie van het gewone volk te verbeteren. Geen wonder dat de zendelingen niet erg populair waren bij de hogere kasten, de landeigenaren en andere heersende groepen in Travancore.

Echter, bracht de bekering tot het christelijk geloof ook in sociaal-cultureel opzicht veranderingen met zich mee? In zekere zin wel. Het christe-

lijk geloof verwerpt bijvoorbeeld het kastenstelsel, en keert zich tegen de ondergeschikte positie van de vrouw. Kooiman maakt echter ook duidelijk dat de nieuwe, christelijke waarden en normen maar ten dele werden opgepakt. Veel Hindoes, die zich met grote verwachtingen tot het christelijk geloof hadden gekeerd, raakten daardoor teleurgesteld. Zij gingen hun heil zoeken bij andere christelijke denominaties, en later ook bij andere godsdiensten, zoals het boeddhisme en de islam. De confrontatie met nieuwe normen en waarden heeft echter wel de kritische discussie binnen het hindoeïsme over de betekenis van hun eigen culturele tradities bevorderd.

In dit verband zijn de opmerkingen van Kooiman over de zogenaamde sanskritisering erg interessant. Sanskritisering is een moderniseringsproces binnen het hindoeïsme, waarbij mensen uit de lagere sociale groepen mogelijkheden krijgen om hoger op te komen zonder dat de eigenlijke uitgangspunten van de sociale stratificatie worden losgelaten. Kooiman concludeert dat 'sanskritisering en massabekeringen tot het christendom niet zo radicaal tegenover elkaar staan als theoretische verklaringen suggereren. In veel gevallen zijn ze nauw met elkaar verweven' (p. 208). Beide bewegingen zijn fundamentele reacties op de sociale en economische onderdrukking die geworteld is in een verstarde religieuze en culturele traditie.

Kooimans sociaal-historische analyse van het zendingswerk in Zuid-India zou eigenlijk gecompleteerd moeten worden met een bestudering van deze massabekeringen vanuit missiologisch perspectief. In zijn boek ontbreekt dit. Deze leemte kan echter de auteur, die zich terecht tot zijn eigen vakgebied heeft beperkt, nauwelijks worden verweten.

H.T. Wolters

J. van Lin, F. Nijssen en G. Speelman, red., Naar 'God' gevraagd: een hindoe, boeddhist, jood, christen en moslim in gesprek, Delft, Meinema, 1987, Serie Tersprake no. 40, 55 blz., prijs f11,25.

Dit boekje is voor een breed publiek bedoeld als korte inleiding op de vijf in de titel genoemde verschillende, maar hier en daar ook elkaar overlappende manieren van spreken over God en godsdienst. De samenstellers willen met hun publikatie een dienst bewijzen aan de inmiddels in religieus opzicht pluriform geworden Nederlandse samenleving. Ik heb het boekje met genoegen gelezen, maar het bevredigt toch niet in zijn aanpak. In de eerste plaats gaat het geheel voorbij aan het feit dat meer dan 40% van de bevolking bij het woord 'God' zich niets kan voorstellen. In de tweede plaats verontschuldigt de redactie er zich voor dat met het in de ti-

tel gehanteerde woord God een typisch christelijke naamgeving wordt gebruikt. De anderen zouden het woord als werkformule, als aanduiding voor de hoogste werkelijkheid kunnen aanvaarden. Ik betwijfel of dit taalkundig en theologisch een juist uitgangspunt is. In ieder geval hielden de boeddhist en de moslim zich niet aan die afspraak. De laatste gebruikt het woord Allah in zijn bijdrage. Van de moslimauteur vind ik dit inconsequent, omdat Allah in de Koran in het Arabisch ook een aanduiding is voor de allerhoogste die door joden en christenen wordt beleden. Het bijzondere zit mijns inziens wat de islam betreft niet in het woord Allah, maar in wat deze godsdienst over Hem belijdt. Fred Leemhuis heeft daarom ook terecht in zijn nieuwe vertaling van de Koran Allah vertaald met God. Omdat van de aanvang af geen helderheid bestond over de terminologie zakt het niveau van het afsluitend gesprek van de auteurs beneden dat van de individuele bijdragen. De moslimbijdrage valt me qua stijl en inhoud tegen. Bovendien bezigt de auteur een eigenzinnige en onzorgvuldige transcriptie van Arabische woorden. Tot mijn spijt heeft dit boekje te lang op een bespreking liggen wachten op mijn boekenplank.

J. Slomp

S. Amirtham en J.S. Pobee, editors, Theology by the people. Reflections on doing theology in community, Genève, Wereldraad van Kerken, 1986, 143 pp., prijs Sfr. 14,90.

Hoewel deze bespreking lang op zich liet wachten is de inhoud van het boek nog allerminst verouderd. Tijdens een consultatie in april 1985 in Mexico kwamen op uitnodiging van de PTE (= Programme on Theological Education) mensen bijeen van allerlei vormen van bevrijdingstheologie. De leiding was in handen van Samuel Amirtham, inmiddels bisschop van de Church of South India en John Pobee uit Afrika.

Bevrijdingstheologieën hebben, zo wordt gezamenlijk geconstateerd, elkaars oecumenische correctie nodig om niet eenzijdig te worden. Er zijn vanuit de optiek van benedenaf natuurlijk ook kritische opmerkingen te maken aan het adres van een te academische theologiebeoefening, die de eigen context uit het oog verliest en derhalve maatschappelijk irrelevant wordt (met een verwijzing naar Leiden p. 18). De besproken theologische ontwerpen hebben een zeker anticlericalisme en anticentralisme gemeenschappelijk. Wie bij 'oecumenische theologie' vooral denkt aan het in gesprek met elkaar brengen van traditionele, confessionele theologiebeoefenaars ten dienste van de eenheid bijv. rondom B.E.M. (Baptism, Eucharist and Ministry) zal verrast zijn kennis te nemen van deze bundel. P.T.E. voortgekomen als het is uit de vroegere Internationale Zendingsraad blijft met deze bundel op het oude spoor van het stimuleren van theo-

logiebeoefening in wat we nu de Derde Wereld noemen, met een verbreding naar Eerste en Tweede Wereld.

J. Slomp

Naim Stifan Ateek, Recht en Gerechtigheid: een Palestijnse bevrijdingstheologie, Meinema, 's-Gravenhage 1990, 236 pag., f29,50.

In een tijd waarin het ons duidelijk moet zijn geworden dat de wereld met al zijn 'goede bedoelingen' niet met conflicten weet om te gaan en in grote verwarring verkeert over hoe gerechtigheid te bedrijven, dreigt het Palestijnse volk een van de kinderen van de rekening te worden.

Ateek, anglicaans priester, Palestijn en afkomstig uit het Israël van 1948 werd als kind met zijn hele familie gedeporteerd. Hij behoort tot de groep die binnen de staat Israël bleef wonen en is nu (na zijn theologische studie in Amerika) werkzaam als priester in het Israël/Palestina van vandaag. Hij vertelt zijn eigen verhaal en dat van zijn volk. Als theoloog wil hij de vragen van recht en gerechtigheid vanuit de bijbel aan de orde stellen. Daarnaast wil hij zijn medechristenen/Palestijnen nieuw zicht geven op het verstaan van die bijbel. Dat laatste is hoogst noodzakelijk, stelt Ateek, waar hun visie op de bijbel (m.n. de Hebreeuwse geschriften, zoals hij het O.T. bij voorkeur noemt) door de oprichting van de staat Israël negatief beïnvloed is: 'De God van de bijbel, tot dan toe de God die redt en bevrijdt, is een partijdige en discriminerende God geworden' (97).

En daarmee staat de integriteit van God ter discussie.

De schrijver probeert in zijn boek antwoord te geven op de vraag of de bijbel voor de Palestijnse christenen het woord van God is, Zijn aard en bedoeling weergeeft en zo bevrijdend bezig is. Hij doet dat, uitgaande van het universalistische karakter van God. Ik onthoud mij, als leek, van theologisch commentaar hierop.

Ateek roept de kerk van Palestina op uit de stilte te treden en een profetische en vrede-stichtende rol te spelen. Als vertegenwoordiger van die kerk, die jarenlang door westerse christenen nauwelijks werd 'opgemerkt', verdient de schrijver van dit boek ons bescheiden en aandachtig luisterend oor.

E.P. Brouwer-Elfferich

In Zusterschap: teksten van vrouwen wereldwijd verzameld, red. Henny Hoymans, Gonny Luijpers-de Man, Protestantse Stichting tot Bevordering van het Bibliotheekwezen en de leatuurvoorlichting in Nederland (tegenwoordig Publivorm, LL) i.s.m. Sectie 'De Vrouw in Kerk en Samenleving' van de Raad van Kerken, Voorburg 1989, 79 pp., isbn 90-6495-179-9.

De overheersende indruk die de 41 wereldwijd verzamelde gebeden, gedichten en andere teksten van vrouwen achterlaten is het hartstochtelijk verlangen naar echt leven. Een leven waarin aperte armoede, vernedering en negatie niet langer vanzelfsprekend zijn, maar veeleer 'verzadiging', erkenning en een zekere argeloosheid ('Zalig zij die lachen...', 62).

Ondanks deze gezamenlijke noemer is solidariteit tussen vrouwen niet vanzelfsprekend. Gezien de grote verschillen in sociale en culturele herkomst zijn belangen niet altijd dezelfde en soms zelfs tegengesteld. Zusterschap gaat daarom uit boven solidariteit. Het 'begint bij het erkennen en respecteren van verschillen en in het herkennen van eenzelfde proces van lijden en opstanding in al deze stemmen' (achterkaft).

De bundel is uitgegeven in het kader van het Oecumenisch Vrouwencennium van de Wereldraad van Kerken (1988-1998). Omdat dit tienjarenprogramma niet alleen op zusterschap, maar vooral ook op solidariteit tussen vrouwen en mannen in de kerken gericht is, hoop ik van harte dat de bundel ook bij laatstgenoemden weerklink zal vinden.

L. Lagerwerf

K. van Oosterzee en A. Lobbezoo, Zending in Ontwikkeling 1951-1991, 40 jaar Kerkelijke Zending, Oegstgeest, Raad voor de Zending, 52 p.

Op 25 mei jl. vond in Oegstgeest een bijzondere zitting plaats van de Hervormde Synode ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Raad voor de Zending van de Ned. Herv. Kerk. Rond dit gebeuren verscheen dit zeer leeswaardige geschrift. Een stukje zendingshistorie wordt geschetst in samenhang met de wereldwijde, politieke en oecumenische veranderingsprocessen. Via een aantal hoofdlijnen wordt aangegeven hoe de zending op nieuwe uitdagingen heeft ingespeeld, via nieuwe beleidsinzetten. Helaas bleef een aantal wezenlijke elementen onderbelicht. De situatie en rol van de partnerkerken en het heel eigen verhaal van de zendingsmedewerker blijft te sterk op de achtergrond. Verder wordt niet voldoende duidelijk gemaakt hoe nu feitelijk de interactie verloopt tussen kerk en zending. Dit boekje was uiteraard niet bedoeld om op alle vragen in te gaan. Wel biedt het werk voldoende bouwstenen voor een verdere studie, waarin wat grondiger en met een meer zelfkritische blik naar deze geschiedenis van 40 jaar zou kunnen worden gekeken.

J. van Slageren

.....
Boekaankondigingen

Troth Wells en Foo Gaik Sim, De markt meester. Vrouwen als consumenten, BijEENpublikatie 64, 's-Hertogenbosch 1989, 80 pag., f15,—.

Vrouwen zijn de grootste groep consumenten. Ze kopen niet alleen voor zichzelf, maar ook voor anderen. Wanneer vrouwen deze macht gebruiken, kunnen zij de markt meester worden.

Aan de hand van verhalen van vrouwen uit het Zuiden wordt duidelijk hoe groot de invloed van vrouwen is en op welke manieren zij meer greep kunnen krijgen op de markt en op andere facetten van hun leven. De suggesties die gegeven worden zijn ook zeer bruikbaar voor vrouwengroepen uit het Noorden. Een informatief en instructief boekje, bruikbaar voor MOV- en ZWO-groepen die zich willen bezinnen op de positie van vrouwen ginds en hier.

M. Milder

Islam & Christian Muslim Relations, onder redactie van dr. C.W. Troll, uitgegeven door het Centre for the Study of Islam and Christian Muslim Relations, Selly Oak Colleges, B29 6LE Birmingham, Engeland, volume I nos 1 en 2, 309 pp., prijs per jaargang inclusief porto 14,— pond.

Met genoegen kondig ik het nieuwe tijdschrift aan van het in mei 1975 gestichte centrum. Het unieke van het centrum is dat het van de aanvang af zowel in het bestuur als in de staf moslims op voet van gelijkheid laat meedoen. De staf is bovendien internationaal van samenstelling. Evenals het Pauselijk Instituut voor Arabische en Islamitische Studien te Rome trekt het christen- en moslim-studenten aan uit de hele wereld, die op deze wijze de spelregels van de dialoog al tijdens hun studie leren.

Het nieuwe tijdschrift bedoelt niet te concurreren met *The Muslim World* (Hartford, sedert 1911) en *Islamochristiana* (Rome, sedert 1975). Volgens de redactie is het terrein groot genoeg en zijn de onderwerpen talrijk en gevarieerd genoeg om het lanceren van een nieuw tijdschrift over relaties tussen christendom en islam te rechtvaardigen. We wensen de redactie veel succes, en hopen dat ze het goede niveau van de eerste jaargang zal weten te handhaven. Ondergetekende is bereid als tussenpersoon voor abonnees in Nederland op te treden.

J. Slomp, lid van het bestuur van het CSIC

K. Prent CM, Missie Verhalen. Interviews met Missionarissen, Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum 1989, 206 pp.

In 1975 begon het Katholiek Documentatie Centrum van de Nijmeegse Universiteit met het aanleggen van een collectie geluidsbanden, waarop levensverhalen van missionarissen werden verzameld. Tot 1985 vertelden 862 missionarissen in de vorm van een interview over hun leven en hun activiteiten. In totaal werd dit op ongeveer 4000 uur geluidsband opgenomen. Alle gebieden waar de katholieke priesters, broeders, zusters en leken in deze eeuw werkzaam waren, werden door dit project bestreken. De methode van 'oral history' resulteerde in een levendig en zeer persoonlijk verslag van een zeer belangrijk hoofdstuk uit de katholieke missiegeschiedenis. De interviews zullen niet uitgetypt worden, omdat de verzamelaars het originele karakter van het gesproken woord willen bewaren. Wel is de toegankelijkheid van dit unieke materiaal nu voor een deel al aanzienlijk verbeterd door een samenvatting en indexering van 235 levensverhalen, die op het huidige Indonesië betrekking hebben. Pater Prent verschaft ons hiermee een onmisbare gids voor een kostbare schat voor de missiegeschiedenis!

K. Steenbrink

G. Cashmore en J. Puls, Clearing the Way, En route to an Ecumenical Spirituality, WCC Publications, Geneva 1990, 64 pag., S.fr. 8.90.

De Assemblée van de Wereldraad van Kerken van Canberra 1991 – met als centraal thema 'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping' – was aanleiding tot publikatie van deze bundel meditatieve overwegingen met een uitgesproken oecumenisch karakter. Cashmore en Puls geven rondom thema's als openheid, verbondenheid en betrokkenheid op de aarde, aan hoe al doende onder christenen een spiritualiteit met een oecumenisch karakter kan groeien. Zij maken daarbij uitvoerig en soms verrassend openhartig gebruik van hun eigen ervaringen op dit terrein. Het betreft hier een uitgave voor christenen die reeds enige ervaring in de oecumene hebben opgedaan.

J. van Lin

English Summaries

Looking back on 'Canberra', looking forward to 'Columbus 1492-1992'

This issue consists of 2 parts. The first part is a retrospective of the Seventh Assembly of the World Council of Churches, held in Canberra, bearing the theme 'Come, Holy Spirit-Renew the Whole Creation'. The second part is a prospect of the year 1992, when it will be 500 years ago that Columbus 'discovered' America. **Wiel Eggen** will start this issue with a short article in which he shows that the two themes have more in common than one suspects.

In 1988 **Pilip Potter** pronounced four inspiring bible studies about the Holy Spirit, two of which are being published in this issue.

Jaap van Slageren goes through a number of 'items' that have been dealt with in Canberra, which can be of missionary importance in our own situation.

Martien Brinkman discusses the interrelatedness of inculturation of the Gospel in the South and in the North.

Is ecumenics still justified? **Jan van Butselaar** looks back critically on the Assembly and draws up guidelines for the future.

Magritha Jongeneel-Touw writes about events in the programme concerning women worldwide. Almost the Assembly would have been cancelled as a result of the Gulf War. What has eventually been the influence of the war on the Assembly? This is what **Alle Hoekema** writes about.

Bas de Gaay Fortman describes the development of economic theory in the period 1891-1991, especially in the Church. He concludes his article by elaborating the six economic strategies proposed in Canberra.

Klaus van der Grijp and **Mario Coolen** discuss the commemoration of five ages of christianity in America. In what way are we as Europeans being involved? Are we open to face the questions the Indians ask us?

Toon van Bijnen draws our atten-

tion to Africa, which has been under christian influence for 500 years as well.

In the column **Varia** a declaration of the 'INFEMIT' has been taken up. This is a group of evangelical

missionary theologians. There also is a short article about violence in South Africa.

Furthermore there are the columns **Chronicle** and **Book Review** in this issue.

Wereld en Zending is een oecumenisch tijdschrift voor missiologie en missionaire praktijk voor Nederland en België. Het is een gezamenlijke uitgave van de Nederlandse Missieraad, de Nederlandse Zendingraad en Kok en wordt geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

Wereld en Zending beschrijft levenservaringen, ontwikkelingen en visies in kerken in de Derde Wereld. Deze ervaringen en visies worden vanuit het evangelie kritisch bekeken en geanalyseerd, steeds zoveel mogelijk in samenhang met soortgelijke ervaringen en visies in onze westerse landen.

Wereld en Zending gaat uit van de overtuiging, dat missionair engagement niet kan bestaan zonder inspanning voor een betere samenleving, bestrijding van onrecht, armoede en onvrede. Christenen moeten deze strijd voeren in dialoog met mensen van andere godsdiensten en levensovertuigingen.

Wereld en Zending wil zijn een ontmoetingsplaats voor mensen die zich beroepsmatig bezighouden met missionaire wetenschappen (in de Derde Wereld en in onze westerse landen) en voor mensen uit de missionaire praktijk. Praktijk en wetenschap hebben elkander nodig. In 'Wereld en Zending' proberen zij elkaar te begrijpen in verstaanbare taal.

Wereld en Zending wil ook een ontmoetingsplaats zijn van mensen die in landelijke en in plaatselijke gemeenten/parochies op het terrein van missie/zending, werelddiakonaat en ontwikkelingssamenwerking een inspirerende taak hebben in begeleiding, bewustwording, bezinning en actie.

Wereld en Zending

GEPLAND VOOR 1991 E.V.

- Amerika-Europa 1492-1992
- Pinksterbewegingen

Onderstaande losse nummers te bestellen door overmaking van f 12,50 resp. f 10,— op postgiro 5635338 t.n.v. Wereld en Zending, Amsterdam (tel. 020-6717654) of Bfrs. 210 resp. Bfrs. 170 op postrekening 000-1036109-52 t.n.v. CMI, Brussel (tel. 02-2192971).

O Weelderig of verlegen omgaan met religie? (1991/2)	f 12,50
Bfrs. 210,—
O Over zending en uitzending (1991/1)	f 12,50
Bfrs. 210,—
O De dialoog aan de basis (1990/4)	f 12,50
Bfrs. 210,—
O Bijbellezen in de Derde Wereld (1990/3)	f 12,50
Bfrs. 210,—
O Beelden van elkaar (1990/2)	f 12,50
Bfrs. 210,—
O Leven en strijden met de armen (1990/1)	f 12,50
Bfrs. 210,—
O Media en geloofscommunicatie (1989/3)	f 10,—
Bfrs. 170,—
O Organisaties voor missie/zending, werelddiakonaat en ontwikkelingssamenwerking en omgaan met geld (1989/2)	f 10,—
Bfrs. 170,—
O Eerste Nederlandse zendingsconferentie (1989/1)	f 10,—
Bfrs. 170,—
O Gelovig belijden in de wereldeconomie (1988/4)	f 10,—
Bfrs. 170,—
O Christenen en andersgelovigen (1988/3)	f 10,—
Bfrs. 170,—

(Prijs incl. verzendkosten)